[illegible]

Figure I.re

C. N. Cochin filius inv.   A. Fessard Sculp.

CAII SALLUSTII CRISPI

QUÆ EXSTANT OPERA.

Nova editio expurgata.

PARISIIS,

Typis BARBOU, viâ Mathurinenſium.

M DCC LXXIV.

VITA
C. SALLUSTII
CRISPI,
E SINCERIS MONUMENTIS DEPROMTA:

Colligente & ordinante STEPH. ANDR. *PHILIPPE.*

SI quid à viris bonis admiſſum legimus aut audimus, indignum moribus & anteactæ vitæ minùs conſentaneum; eorum imprudentiæ vel levitati vix ignoſcimus. At quanto magis bilem nobis movent graves ac bene morati quorumdam improborum hominum ſermones, quos, ut cer-

tiùs noceant, quaſi vela nequitiæ ſuæ obtendunt. Nihil enim ſceleratius quam virtutis ipſius armis abuti, quibus flagitia quælibet ac ſcelera tuearis. Atque illud eſt in confeſſo apud æquiſſimos rerum æſtimatores, pravæ iſtius ſimulationis artificem extitiſſe callidiorem prorſus neminem, quam florentiſſimum illum rerum romanarum ſcriptorem, Caium Salluſtium Criſpum; qui quidem, elegantiſſimus pariter & acerrimus alienorum vitiorum objurgator & cenſor, diſſolutiſſimis vixit moribus. Quod ne dictum temerè aut invidiosè videatur, collectam è veterum ſcriptis ejus vitam hìc repræſentare operæ pretium duximus.

C. Salluſtius Criſpus natus eſt (1) Amiterni, in ſabinis, anno ab urbe conditâ (2) DCLXIX. L. Cornelio Cinnâ tertium, & Cn. Papirio Carbone coſſ. qui Sullæ infenſi civile bellum, quod triennio poſt, Sullâ rerum potito, fuit extinctum, concitârunt. Graſſante interim ubique ſcelerum lue, Salluſtius incidit in miſerrimum illud ac peſtiferum tempus, quo multo plura quæ vitaret quam quæ ſequeretur

1 Euſebius in Chronico ad. an. MDCCCCXXXI.
(2) Ante Chriſtum LXXXV.

occurrebant. Hunc tamen parentibus inculpatæ vitæ ortum eſſe, ex eo quivis facilè judicet, quod priſcus ille declamator qui Ciceronis nomine in Salluſtium invectus eſt, quæcumque in eum dici poſſent, oculis emiſſitiis rimatus, nihil omnino deprehenderit in quo eos carperet. *Patrem certè Salluſtii præterire* ſe ait, *qui ſi*, inquit, *nunquam in ſuâ vitâ peccaſſet, tamen majorem injuriam reipublicæ facere non potuiſſet, quam quod eum talem filium genuerat.* Idem & illud ſubjicit, ſe *non exſequi ſi quo in pueritiâ peccaſſet Salluſtius, ne parentem ejus accuſare videretur*, *qui eo tempore ſummam ejus poteſtatem habuit.* Ex quibus verbis liquet nulla tunc temporis jacta in hiſtorici noſtri parentes probra, quæ profectò non neglexiſſet declamator, ut è domeſticis ſordibus filii nequitiam credibiliorem faceret.

Plebeïo autem, non patricio genere, eum fuiſſe nonnulli volunt; quod & tribunatum plebis geſſerit, & viros nobiles ubique exagitet, præſertim in hiſtoriâ belli jugurthini ac priore epiſtolâ ad C. Cæſarem *de republicâ ordinandâ.*

Excultam à Salluſtio admodum adoleſ-

cente eloquentiam, operamque diligentem bonis artibus datam, ſatis probant ejus ſcripta; neque enim ita ſcribunt qui ſeriùs ſeſe contulerunt ad litterarum ſtudia. Fidem ideo ei detractam nòlim affirmanti epiſtolâ I. ad Cæſarem, *poſtquam ſibi ætas ingeniumque adoleviſſet, ſe haud fermè armis atque equis corpus exercuiſſe, ſed animum in litteris agitaſſe; &, quod naturâ firmius erat, ingenium laboribus habuiſſe.* Diſertè etiam (1) Suetonius teſtatur Salluſtium uſum eſſe præceptore Atteïo Prætextato, nobili grammatico latino, qui ſe Philologum vocavit quique alumnum ſuum familiariſſimè coluit. Ceterum hic genus eloquentiæ ſecutus eſt minùs aptum foro, hiſtoriæ aptiſſimum. Unde (2) Quintilianus vitandam cenſet in cauſis agendis illam ſalluſtianam (quanquam in ipſo virtutis locum obtinet) brevitatem, & abruptum ſermonis genus, quod otioſum fortaſſe lectorem minùs fallit, audientem tranſvolat.

De moribus autem Salluſtii, turpiſſimam adoleſcentiam huic exprobrat ſupra laudatus (3) declamator, nefandarumque

(1) In libro de illuſtribus grammaticis, c. 10.
(2) Lib. IV. cap. 2.
(3) Cap. 5.

voluptatum amorem objicit. Quin etiam, eodem teſte & accuſatore, *domum paternam, vivo patre, turpiſſimè venalem habuit ac vendidit*; morique coegit præ mœrore patrem, quo nondum mortuo jam pro herede omnia gerebat; neque factus moderatior progrediente ætate, abiit in ſodalitium ſacrilegi neſcio cujus Nigidiani; biſque in judicium vocatus, bis ita abſolutus eſt ut, reus non culpâ vacare, ſed pejeraſſe judices viderentur. (1) M. autem Varro, ſcriptor graviſſimus, in libro quem inſcripſerat *Pius* aut *de Pace*, C. Salluſtium in adulterio deprehenſum cum Fauſtâ Sullæ filiâ, à Milone ejus viro loris bene cæſum, &, quum pecuniam dediſſet, dimiſſum fuiſſe, prodidit.

Attamen anno U. C. DCCII. (2) tribunatum plebis adeptus eſt, adeo turbatâ republicâ, ut Cn. Pompeïus Magnus conſul ſine collegâ crearetur. Quum autem paullo ante T. Annius Milo P. Clodium occidiſſet, Pompeïuſque legem de vi tuliſſet quâ inſtituebatur quæſtio de eâ cæde, oblatam ultionis explendæ nactus

(1) Apud Aul. Gellium, lib. XVII. c. 18. Vide & veterem ſcholiaſten Horatii, ad ſat. II. lib. I.
(2) Ante Chriſtum LII.

occaſionem, Salluſtius ſibi non defuit; adjutus enim ab aliis duobus tribunis plebis, inimiciſſimas, ut ſcribit (1) Aſconius Pedianus, conciones de Milone habuit, necnon invidioſas de Cicerone, quippe qui Milonem omni contentione defenderet; neque Miloni ſolum, ſed ipſi etiam oratori propter inviſum patrocinium, pars maxima multitudinis erat infenſa. Poſtea tamen Salluſtio multum remittente de accuſandi ſtudio, eum rediiſſe in gratiam cum Milone & Cicerone ſuſpicio fuit.

Catilinariæ conjurationis hiſtoriam tum ſcriptam fuiſſe vero proximum eſt, quum Salluſtius, exacto tribunatu, privatus ageret eſſetque in Ciceronem æquiore animo; rem enim ita narrat, ut, eâ perlectâ hiſtoriâ, nemo non acta Ciceronis ſit probaturus. Atque haud ſcio an, & bellum jugurthinum, & civilia quæ ſubſecuta ſunt, aliaque cum iis connexa, eodem illo tempore aut aliquanto poſteriùs conſcripſerit; neque certè ea ſunt ſcripta hominis adoleſcentis, quandoquidem ipſe teſtatur initio conjurationis catilinariæ, ſe tum demum hiſtoriam aggreſſum ſcribere, (2) *ubi animus ex multis mi-*

(1) In Ciceronis milonianam.

(2) Cap. 3.

ſeriis atque periculis requievit, *& ſibi reliquam ætatem à republicâ procul habendam decrevit* ; quod vix ante tribunatum, quem anno ætatis XLI. geſſit, fieri potuit. Tum vero ſtatuit *res geſtas populi romani carptim* (ſic ipſe loquitur), *ut quæque memoriâ digna viderentur*, *perſcribere ; eo magis quod ei à ſpe*, *metu*, *partibus reipublicæ animus liber erat* : quæ quidem verba hominem indicant qui honores nullos ampliùs ſperet, aut honorum cupiditatem egregiè diſſimulet.

Itaque catilinariam conjurationem quæ contigerat anno ejus vitæ XXX. ac proinde cujus teſtis fuerat, ſcribere aggreſſus eſt undecim circiter poſt annis, ſi calculos rectè ponimus. Tum jugurthinum bellum, diu antequam naſceretur exortum, & civile, eo puero geſtum, conſcripſit. Quod poſtremum opus periit, ſi fragmenta quædam excipias quæ ſatis ampla ad nos pervenerunt, ut ex iis intelligere poſſimus non minùs accuratè ac cetera elucubratum fuiſſe. At quorum temporum hiſtoriam ſcripſiſſet Salluſtius in iis libris qui perierunt, videtur poſſe colligi ex Auſonii idyllio XXXII. ad Nepotem, ubi docet puerum quos libros legere eum oporteat, & quos ipſe in

ejusdem gratiam in manus iterum sumere sit paratus. Itaque, memorato Terentio, sic loquitur de Sallustii operibus :

Jam facinus, Catilina, *tuum* ; Lepidique tumultum,
Ab Lepido & Catulo ; *jam res & tempora Romæ*
Orsus , bis senos seriem connecto per annos.
Jam lego civili mistum Mavorte duellum ,
Movit quod socio Sertorius *exsul Ibero.*

Quibus in versiculis recensentur omnia Sallustii opera , præter bellum jugurthinum ; quod cur omiserit Ausonius , intelligere non licet , nisi versus aliquot vetustate intercidisse suspicemur.

1°. Occurrit bellum Catilinarium de quo nihil attinet dicere. 2°. Historia tumultûs excitati à *Marco Æmilio Lepido* , anno urbis conditæ DCLXXXVII : qui quidem tumultus à Pompeïo & Catulo oppressus est eodem anno. 3°. Inde Sallustius scripserat historiam rerum in romanâ republicâ per duodecim annos gestarum , ante Lepidi tumultum : quorum duodecim annorum initium fecerim circiter ab anno U. C. DCLXIII , quo bellum marsicum inchoatum ; ab eo enim tempore , usque ad extremam Sullæ dictatu-

ram, duodecim ferè anni fluxerunt : multa autem inveniuntur Salluſtii fragmenta, ex quibus liquido patet eum res à Sullâ geſtas litteris mandaſſe, quæ eâ temporis intercapedine continentur. 4°. Bellum ſcripſerat ſertorianum, quod ſub finem vitæ Sullæ cœperat, memoratoſque duodecim annos proximè conſequebatur; Metellus enim miſſus eſt in Hiſpaniam contra Sertorium anno U. C. DCLXXIV, qui duodecim illorum annorum ultimus fuit: ſi ea hiſtoria uſque ad receptas Hiſpanias pertexta eſt, quod quidem videtur credibile, pertinuit ad annum DCLXXXI; nam eo demum anno, occiſis Sertorio & Perpennâ, pacatæ ſunt Hiſpaniæ.

Atque hinc conjicere eſt, quamvis Salluſtius carptim ſcripſiſſet hiſtoriam romanam, nec continuâ temporum ſerie lucubrationes ſuas edidiſſet, ex tribus poſtremo memoratis operibus contexi potuiſſe annorum circiter duodeviginti hiſtoriam, cujus fragmenta mirum quantum palatis eruditis ſalivam movent. Hi autem libri, licet ab ipſo auctore editi eo quem ſecutus eſt Auſonius ordine, videntur poſtea à grammaticis in ordinem quemdam ita redacti, ut ex tribus operibus una conflaretur hiſtoria, ejuſque

libri à primo ad ultimum decurrentes ad testimonium commodiùs citarentur. Asinius Pollio, in eo libro quo Sallustii scripta reprehenderat ut nimiâ priscorum verborum affectatione oblita, tradebat, *in eam rem adjutorium ei fecisse maximè quemdam Atteïum Prætextatum, nobilem grammaticum latinum, declamantium deinde adjutorem atque præceptorem.* Ab eodem aiebat *Sallustium, historiam scribere aggressum, breviario rerum omnium romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instructum fuisse; antiquaque ei verba & figuras solitum eum esse colligere.* Quâ in re videtur grammaticus non ignobilis ingenio ac voluntati Sallustii magis gratificatus esse, quam suopte judicio obsecutus: in præceptis enim rhetoricis ad Asinium Pollionem, *ei nihil aliud suadebat*, ut Suetonius memoriæ prodidit, *quam ut noto civilique & proprio sermone uteretur, vitaretque maximè obscuritatem & audaciam in translationibus.* Neque vero incredibile illud est, Sallustium styli gravitatem ideo captasse, priscorumque romanorum, quorum moribus erat dissimillimus, sermonem imitatum; ut iis quibus satis notus non erat fucum faceret.

Sed homini flagitioso non bellè cesse-

runt artes : anno enim U. C. DCCIV. (1) coss. L. Æmilio Paulo & C. Claudio Marcello, Appius Claudius Pulcher, censor, non repugnante collegâ L. Calpurnio Pisone, omnes libertinos, multos etiam homines nobili genere, atque inter eos Sallustium Crispum, qui scripsit historiam, senatu ejecit ob adulteria : si quid enim veteribus (2) grammaticis credimus, *tanto ardore* Sallustius *insanivit in libertinas quanto mœchus in matronas ; quod quum illi in senatu à censoribus objectum esset, respondit se, non matronarum, sed libertinarum sectatorem esse. Quare ex senatu,* inquiunt, *ejectus est.* Idem ei quoque exprobrat personatus ille (3) Cicero ; docetque, postquam censores Senatum, more majorum, legissent, nusquam conspectum esse Sallustium Romæ ; suspicaturque tum se *conjecisse in ea castra quo omnis sentina reipublicæ confluxerat ;* hoc est, in Galliam ad Cæsarem se contulisse. Neque minoribus (4) conviciis eum insectatus est Lenæus, Pompeii Magni libertus, ex amore erga patroni memoriam, quem Sallustius scripserat *oris probi, animo inverecun-*

(1) Ante Christum natum L.
(2) Schol. in sat. II. libri I. Horatii.
(3) Cap. 5 & 6.
(4) Suetonius de Ill. gramm. cap. 15.

do fuiſſe. Ideoque Lenæus poſtea hiſtoricum noſtrum acerbiſſimâ ſatirâ laceravit, laſtaurum & lurconem & nebulonem popinonemque appellans, & vitâ ſcriptiſque monſtroſum, præterea priſcorum Catoniſque verborum ineruditiſſimum furem. Cur autem Pompeïum tam parum honorificè Salluſtius appellaverit, conjicere quidem non poſſumus; at certè conſtat eum à cæſarianis è ſenatu expulſum; in quem, oppreſſâ armis republicâ, à Cæſare reductus eſt, anno ſequente (1) U. C. DCCV, C. Claudio Marcello & L. Cornelio Lentulo coſſ. quæſturâ iterum acceptâ, ut in ampliſſimum ordinem honeſtiùs reciperetur. Eum autem *honorem*, ſi qua fides priſco (2) declamatori, *ita geſſit, ut nihil in eo non venale habuerit cujus aliquis emtor fuit; nihil non æquum ac verum duxit quod ipſi facere collibuiſſet.*

Cenſent quidam viri eruditi ſcriptas tunc temporis ad Cæſarem binas illas litteras, quæ perperam *orationes* inſcribuntur, *de republicâ ordinandâ*: alii vero haſce differri malunt in annum DCCVII,

(1) Ante Chriſtum natum XLIX.
(2) Cicer. in Salluſtium, cap. 6.

aut certè ad finem anni antecedentis, quum victus esset Pompeïus.

Exeunte igitur anno (1) DCCVI, quum Cæsar esset in Asiâ, ex litteris urbanis & ab iis qui Româ (2) venerant cognovit multa ibidem malè administrari; neque ullam partem reipublicæ satis commodè geri; quod & contentionibus tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur, &, ambitione atque indulgentiâ tribunorum militum & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent. Unde data videtur occasio scribendi iterum ad Cæsarem de ordinandâ republicâ; quâ de re hic serio cogitare non potuit, nisi post devictum Pompeïum. Antea quidem Sallustius, Cæsare nondum in Macedoniam profecto & flagrante bello, multa monuerat in eâ epistolâ quæ secunda oratio præposterè dicitur, ubi de M. Bibulo & L. Domitio quasi viventibus loquitur, quum Bibulus mortuus sit ante pugnam pharsalicam, & Domitius ex acie fugiens interfectus. Sed in alterâ epistolâ, in quâ

(1) Ante Christum natum XLVII.
(2) Hirtius de bello alexand. cap. 65.

de bello quasi confecto loquitur, rem eamdem iterum aggreditur. Itaque priori epistolæ posteriorem locum assignari oportet; quod ipsum ejus, quæ vulgo posterior est, procemium satis ostendit.

Antequam autem Cæsar contra Scipionem, Pompeii socerum, in Africam iret, anno U. C. DCCVII. quo Cæsar iterum dictator fuit; M. Antonius, magister equitum; prætor factus est Sallustius; qui honor, non tam monitorum de republicâ ordinandâ, quam admistarum iis adulationum, præmium fuisse videtur. At Sallustio penè fuit exitio: quum enim esset (1) in Campaniâ, apud cæsarianos milites mox in Africam transmittendos, motâ ab iis seditione quam frustra compescere tentavit, tantum non interemtus est; quin etiam quum Romam contenderet uti Cæsarem hac de re certiorem faceret, insecuti complures militum obvium quemque contrucidârunt, ipsum, si adipisci potuissent, è medio sublaturi.

Cæsar, placatis suorum animis, sub brumam, cum parte exercitûs, in Africam trajecit, secumque duxit Sallustium, quem,

(1) Ex Dione, lib. XLII.

paucis diebus poſtquam adpuliſſet, urgente annonæ penuriâ, ad (1) Cercinam, quam adverſarii tenebant, navigare juſſit, quod ingentem frumenti vim in eâ inſulâ reconditam eſſe audiebat. (2) Ejus adventu, C. Decimius, quæſtorius, qui ibi præerat commeatui, quum ſe in ſcapham conjeciſſet, aufugit. Salluſtius interim à cercinatibus receptus, inventâ ibi magnâ frumenti copiâ, naves onerarias ſatis multas in caſtra ad Cæſarem miſit. Quid aliud eo bello Salluſtius geſſerit, nuſquam proditum legitur; ſed fidelem ac ſtrenuam operam Cæſari navâſſe ex procemio intelligere eſt. (3) Anno enim U. C. DCCVIII, (4) Cæſar, africano bello perfunctus, Salluſtium, in Numidiâ receptâ, verbo quidem adminiſtrandæ provinciæ causâ, reipsâ autem expilandæ, pro prætore reliquit. Hic itaque dona multa accepit, plura rapuit, Romamque deinde reverſus & à numidis repetundarum poſtulatus, (5) ſeſtertio duodecies cum Cæſare pactus eſt ne cauſam diceret.

(1) Hirtius de bello afric. cap. 8.
(2) Ibidem. cap. 34.
(3) Ante Chriſtum natum XLVI.
(4) Dion lib. XLIII.
(5) Cicero in Salluſt. cap. 8.

Ceterum rapinis ditatus prædo (1), qui modo ne paternam quidem domum redimere poterat, repente tanquam ſomnio beatus, hortos pretioſiſſimos, qui (2) *ſalluſtiani* ab ejus nomine dicti ſunt, villam tiburtinam, aliaſque poſſeſſiones ſibi comparavit.

De ejus oratione in Ciceronem, & Ciceronis in Salluſtium, nemo jam dubitat quin eæ, licet antiquæ ſint nec infra ævum tiberianum, à rhetore quopiam, animi causâ, fuerint confictæ.

Diem ſupremum Salluſtius obiit annos quinquaginta natus, (3) quadriennio ante bellum actiacum, hoc eſt anno (4) U. C. DCCXIX, S. Pompeïo & S. Cornificio coſſ. Vir ſanè fuit memorabilis, ſi hiſtorias ejus ſpectes; quæ, ſi nimium antiquioris ſtyli ſtudium excipias, nullis aliis poſtponendæ ſunt, principemque locum inter romanos hiſtoricos, vel ipſo veterum judicio, ei pepererunt. Neque bre-

(1) Id. Ibid.

(2) *De hortis ſalluſtianis* lege Fam. Nardinum *Vet. Romæ*, lib IV. cap. 7.

(3) Vide Euſebium, in Chron.

(4) Ante Chriſtum natum XXXV.

vitatem ſolum & efficaciam ſingularem dictionis laudant, ſed etiam veritatis ſtudium ; quod ita intelligendum, ut de aliis loquenti fides habeatur, de ſe ipſi nihil credatur niſi quod reipsâ comprobatum eſt. Quivis autem facilè credat, quum ſe reipublicæ longum vale dixiſſe autumaret, *conſilium ei non fuiſſe*, ut ipſe ait, *ſocordiæ atque deſidiæ bonum otium conterere ; neque vero, agrum colendo ac venando ſervilibus officiis intentum, ætatem egiſſe*; ſed honeſtioribus ſtudiis & ſcriptionibus vacâſſe.

Nunc quoniam de vitâ ac moribus ſcriptiſque Salluſtii ſatis dictum putamus ; illud monendum ſupereſt, ut ejus hiſtoriâ utamur, quippe quæ non gravia minùs & utilia præcepta exemplaque contineat, quam ſi ſcriptor ſanctitate morum priſcos omnes romanos ſuperâſſet.

VETERUM
SCRIPTORUM
ET
nonnullorum recentiorum
DE SALLUSTIO
JUDICIA ET TESTIMONIA.

TUQUE dubitas, Cimberne, Annius an Verianus Flaccus imitandi ſint tibi? ita ut verbis, quæ Criſpus Salluſtius excerpſit ex Originibus Catonis, utaris; an potius aſiaticorum oratorum inanibus ſententiis, verborum volubilitas in noſtrum ſermonem tranferenda?

Auguſtus Cæſar. Suetonius in vitâ Auguſti.

Æmulus Thucydidis Salluſtius.

Velleïus Paterculus, Hiſt. lib. 2.

Penè ſtulta eſt inhærentium oculis ingeniorum enumeratio; inter quæ maximè noſtri ævi eminent, princeps carminum Virgilius Rabiriuſque, & conſecutus Salluſtium Livius, Tibulluſque & Naſo, perfectiſſimi in formâ operis: nam vivorum ut magna admiratio, ita cenſura difficilis eſt.

Idem. ib.

Libertinarum dico, Salluſtius in quas
Non minùs inſanit quam qui mæchatur.

Horatius, Serm. lib. 1. ſat. 2.

Fertur Salluſtius tanto ardore inſaniviſſe in libertinas, quanto mœchus in matronas ; quod quum illi in ſenatu à cenſoribus objectum eſſet, reſpondit ſe non matronarum ſectatorem eſſe : quare ex ſenatu ejectus eſt. Quod ipſe excuſat in Catilinæ bello.

Aſconius Pedianus.

Hæc vetus Interpres Horatii.

Orationes Salluſtii in honorem hiſtoriarum legantur.

Seneca rhetor, Decl. lib. 3.

Salluſtio vigente, amputatæ ſententiæ, & verba ante exſpectatum cadentia, & obſcura brevitas fuêre pro cultu. Arruntius, vir raræ frugalitatis, qui hiſtorias belli punici ſcripſit, fuit ſalluſtianus & in illud genus nitens.

Seneca philoſophus, Epiſt. 114.

Quæ apud Salluſtium rara fuerunt, apud Arruntium crebra ſunt & penè continua : nec ſine cauſſâ ; ille enim in hæc incidebat, at hic illa quærebat.

Idem ibidem :

Cum ſit præcipua in Thucydide virtus, brevitas ; hac eum Salluſtius vicit, & in ſuis illum caſtris cecidit. Nam in ſententiâ græcâ, tam brevi quam ſalvo ſenſu detrahas vocem aliquam ; conſtabit ſenſus, etiamſi non æque comtus, attamen integer : at ex Salluſtii ſententiâ nihil demi ſine ſensûs detrimento poteſt. Titus autem Livius tam iniquus Salluſtio fuit, ut hanc ipſam ſententiam, & tanquam tranſlatam & tanquam cor-

ruptam, dum transferretur, objiceret Sallustio: nec amore Thucydidis facit, ut illum præferat; sed laudat quem non timet; & faciliùs putat posse à se Sallustium vinci, si ante à Thucydide vincatur.

Idem lib. 9. decl. 1. & controvers. 25. l. 5.

Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum,
Crispus Romanâ primus in historia.

Martialis, lib. 14.

Livius à pueris magis legendus, quam Sallustius: & hic historiæ majoris est auctor, ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit.

Quintilianus, lib. 2. cap. 5.

Crispus Sallustius in bello jugurthino & catilinario nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est.

Idem lib. 3. cap. 10.

Vitanda illa sallustiana, quanquam in ipso virtutis locum obtinet, brevitas, & abruptum sermonis genus; quod otiosum fortasse lectorem minùs fallit, audientem transvolat, nec dum repetatur exspectat.

Idem lib 4. cap. 2.

Nec minùs noto Sallustius epigrammate incessitur.

Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, jugurthinæ conditor historiæ.

Idem lib. 8. cap. 3.

Ex græco translata Sallustii plurima.

Idem lib. 9.

Neque illa ſalluſtiana brevitas, quâ nihil apud aures vacuas atque eruditas poteſt eſſe perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem & ſæpius ineruditum captanda nobis eſt : neque illa Livii lactea ubertas docebit ſatis eum, qui, non ſpeciem expoſitionis, ſed fidem quærit.

Idem lib. 10. cap. 1.

At non hiſtoria ceſſerit græcis : nec Thucydidi opponere Salluſtium verear ; nec indignetur Herodotus æquari ſibi T. Livium, quum in narrando miræ jucunditatis clariſſimique candoris, tum in concionibus ſupra quam narrari poteſt eloquentem. Ita dicuntur omnia, tum rebus tum perſonis accommodata. Sed affectus quidem, præcipuè eos qui ſunt dulciores, ut parciſſimè dicam, nemo hiſtoricorum commendavit magis ; ideoque immortalem illam Salluſtii velocitatem diverſis virtutibus conſecutus eſt. Nam mihi egregiè dixiſſe videtur Servilius Nonianus, pares eos magis quam ſimiles.

Idem ibidem.

Attici, præciſis concluſionibus obſcuri, Salluſtium atque Thucydidem ſuperant ; triſtes ac jejuni Pollionem æmulantur ; otioſi & ſupini, ſi quid modo longiùs circumduxerunt, jurant Ciceronem ita locuturum fuiſſe.

Idem ibidem.

Sanè manifeſtus eſt Salluſtii ex ipſo opere labor.

Idem lib. 10. cap. 3.

Sed tuas artes puer ante diſcat :
Omne quîs mundi ſenium remenſus,
Orſa Salluſtî brevis , & Timavi
Reddis alumnum.

Statius Papinius, lib. 1. ſil. 4.

C. Salluſtius rerum romanarum florentiſſimus auctor.

Cornelius Tacitus, Hiſt. lib. 3.

Pompeïus Trogus in Livio & Salluſtio reprehendit, quod, conciones directas ac orationes operi ſuo inſerendo, hiſtoriæ modum exceſſerint.

Juſtinus, Hiſt. lib 38.

Salluſtius novator verborum.

Agellius, lib. 1. c. 15. Noct. attic.

Salluſtius vel ſubtiliſſimus brevitatis artifex.

Idem lib. 3. cap. 1.

Elegantia orationis Salluſtii, verborumque facundia, & novandi ſtudium cum multâ prorſus invidiâ fuit ; multique non mediocri ingenio viri conati ſunt reprehendere pleraque & obtrectare, in quibus plura inſcitè aut malignè vellicant : nonnulla tamen videri poſſunt non indigna reprehenſione.

Idem lib. 4. cap. 15.

Salluſtius, proprietatis in verbis retinentiſſimus, conſuetudini conceſſit.

Idem lib. 10. cap. 20.

Aſinio Pollioni in quâdam epiſtolâ quam ad Plancum ſcripſit, & quibuſdam aliis C. Salluſtio

ſtio iniquis, dignum notâ viſum eſt, quod, &c.

Idem lib. eod. cap. 26.

M. Varro, in litteris atque vitâ fide homo multâ & gravis, in libro quem inſcripſit, *Pius* aut *De Pace*, C. Salluſtium, ſcriptorem ſeriæ illius & ſeveræ orationis, in cujus hiſtoriâ notiones cenſorias fieri atque exerceri videmus, in adulterio deprehenſum ab Annio Milone, loris bene cæſum dicit &, quum dediſſet pecuniam, dimiſſum.

Idem lib. 17. *cap.* 18.

Aſinius Pollio librum ſcripſit, in quo Salluſtii ſcripta reprehendit, ut nimiâ verborum affectatione oblita.

Suetonius de claris grammaticis : de Philologo.

Philologus coluit familiariſſimè C. Salluſtium, &, eo defuncto, Aſinium Pollionem : quos hiſtoriam componere aggreſſos, alterum breviario rerum romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, inſtruxit; alterum præceptis de ratione dicendi. Quo magis miror Aſinium Pollionem credidiſſe, antiqua eum verba & figuras ſolitum eſſe colligere Salluſtio; quum ſciat eum ſibi nihil aliud ſuadere, quam ut noto civilique & proprio ſermone utatur, vitetque maximè obſcuritatem Salluſtii & audaciam in tranſlationibus.

Idem ibidem.

Lenæus tanto amore erga patroni (Pompeii) memoriam exſtitit, ut Salluſtium hiſtoricum, quod eum oris improbi, animo inverecundo, ſcripſiſſet, acerbiſſimâ ſatyrâ laceraverit, laſ-

taurum & lurconem & nebulonem popinonemque appellans, & vitâ ſcriptiſque monſtroſum, præterea priſcorum Catoniſque verborum ineruditiſſimum furem.

Idem de Lenæo.

Salluſtius, graviſſimus alienæ luxuriæ objurgator & cenſor.

Macrobius ſat. lib. 3. cap. 15.

Quatuor ſunt genera dicendi : copioſum, in quo Cicero dominatur; breve, in quo Salluſtius regnat; ſiccum, quod Frontoni adſcribitur; pingue & floridum, in quo Plinius Secundus quondam, & nunc, nullo veterum minor, noſter Symmachus luxuriatur.

Idem lib. 5. cap. 1.

Interea recuſo ſententiam, quæ rem venaticam ſervile dicit officium. Statuerit hoc ſcriptor ſtylo tantum probandus; nam morum ejus damna non ſinunt, ut ab illo agendæ vitæ petatur auctoritas.

Symmachus, lib. 5. epiſt. 66.

Jam facinus, Catilina, tuum; Lepidique tumultum,
Ab Lepido & Catulo; jam res & tempora Romæ
Orſus, bis ſenos ſeriem connecto per annos.
Jam lego civili miſtum Mavorte duellum,
Movit quod ſocio Sertorius exſul Ibero.

Auſonius in Protreptico.

Quâ Criſpus brevitate placet! quo pondere Varro!

Quo genio Plautus ! quo flumine Quintilianus !
Quâ pompâ Tacitus, nunquam ſine laude loquendus !
Sidonius Apollinaris, in panegyri Anthemii Auguſti.

Et te multimodâ ſatis verendum
Scriptorum numeroſitate Varro ;
Et te qui brevitate, Criſpe, polles ;
Et qui pro ingenio fluente, nulli,
Corneli Tacite, es tacendus ori.

Idem, in panegyri narbonenſi.

Neque Cato gravitatem requirit, neque Lælius levitatem, neque Gracchus impetum, nec Cæſar calorem, nec Hortenſius diſtributionem, nec Calvus argutias, nec parcimoniam Salluſtius, nec opulentiam Cicero.

Apuleius, in Apologiâ.

Interrogaſti, ſi tenes, mæotici
Situs quis eſſet æquoris : Salluſtium
Nôram id dediſſe, dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier
Non abnuebam. Ad ejus igitur inclytam
Deſcriptionem (quâ locorum formulam
Imaginemque, expreſſor efficax ſtyli
Et veritatis, penè in obtutus dedit
Lepôre linguæ) multa rerum junximus.

Feſtus Avienus, in orâ maritimâ.

Salluſtius auctor certiſſimus.

Vibius Sequeſter, lib. de fluminib.

Hiſtoria & brevis eſſe debet in expoſitione,

& aperta, & probabilis; ut Salluſtius ſibi omnia in Catilinâ tribuit.

Marius Victorinus, in librum Cic. de Inventione.

Amavit (Hadrianus) genus dicendi vetuſtum, controverſias declamavit, Ciceroni Catonem, Virgilio Ennium, Salluſtium Cælio prætulit; eâdemque jactatione de Homero ac Platone judicavit.

Spartianus, in D. Hadriano.

Nemo ſcriptorum, quantum ad hiſtoriam pertinet, non eſt aliquid mentitus; in quo Salluſtius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifeſtis erroribus convincerentur.

Vopiſcus, in Aureliano.

Et mihi quidem id animi fuit, non ut Salluſtios, Livios, Tacitos, Trogos, atque omnes diſertiſſimos imitarer viros, ſed Marium Maximum, Suetonium Tranquillum, &c.

Idem in Probo.

Quod quidem non fugit hominem nequam Salluſtium, qui ait: *Sed omnis noſtra vis in animo & corpore ſita eſt; animi imperio, corporis ſervitio magis utimur.* Rectè, ſi ita vixiſſet ut locutus eſt: ſervivit enim fœdiſſimis voluptatibus, ſuamque ipſe ſententiam vitæ pravitate diſſolvit.

Idem lib. 2. cap. 13.

Neque enim propoſui hiſtoriam ſcribere, ſed noſtras breviter flere miſerias: alioquin, merito

ad hæc explicanda & Thucidides & Salluſtius muti ſint.

Hieronymus, in epitaph. Nepotiani ad Heliodorum.

Cicero, rogatus ab Hirtio ut, poſt repudium Terentiæ, ſororem ejus duceret, omnino hoc facere ſuperſedit, dicens, non poſſe uxori ſe & Philoſophiæ pariter operam dare. Illa interim conjunx egregia, & quæ de fontibus tullianis hauſerat ſapientiam, nupſit Salluſtio inimico ejus, & tertio Meſſalæ Corvino; & quaſi per quoſdam gradus eloquentiæ devoluta eſt.

Idem lib. 1. adverſus Jovianum.

Salluſtius auctor certiſſimus.

Idem, de locis hebraïcis, & ex eo Iſidorus Orig. lib. 13. cap. 21.

Salluſtius nobilitate veritatis hiſtoricus.

Auguſtinus, de civitate Dei, lib. 1. cap. 5.

Nobiliſſimus hiſtoricus.

Idem epiſt. 5. ad Marcellinum.

Unde & Criſpo, hiſtoricorum inter latinos potiſſimo, ſed & ipſi Ciceroni placuit : *in malis factionem eſſe, quod in viris bonis vera amicitia eſt.*

Johannes Sariſberienſis, Polycratici 3. cap. 12.

Caius Salluſtius Criſpus, romanâ primus in hiſtoriâ, ut ait Martialis, Thucydidi ex græcis opponitur à Quintiliano, elegantiâ dicendi, atticâ brevitate, ſententiarum celebritate. Taxatur autem à Pollione, ut nimis antiquarius

& ex Catonis originibus verba mutuatus : Trogo autem, quod orationibus nimis longis ac directis utatur ; ficuti etiam Thucydides. Hic ille inimicus Ciceronis, divitiis præditus, cujus hortorum veftigia adhuc cernimus Romæ ; quorum Plinius quoque meminit libro naturalis hiftoriæ feptimo, capite decimo fexto. Hic etiam ille alienæ luxuriæ graviffimus objurgator & cenfor, qui Metellum Pium in hiftoriâ reprehendit, quod, præter ejus & populi romani dignitatem & modeftiam, conviviis in Hifpaniâ omnique luxu uteretur. Poftea vero ipfe deprehenfus in adulterio, ab Annio Milone, & loris bene cæfus, &, poftquam pœnas dediffet, dimiffus eft. Auctores Varro & Macrobius, Aulus-Gellius.

Volaterranus.

Crifpus Salluftius, nobilis hiftoricus veritatis (fic enim de illo apud auctores veriffimos fcriptum video), quo fideliùs res Africæ complecteretur, libros punicos perquifivit ; peregrinamque linguam, per interpretem, flagranti ftudio fcrutatus eft : quin & maria tranfgreffus dicitur, ut oculis fuis crederet de conditionibus locorum. Bellum jugurthinum conjurationemque Catilinæ, compendiofo & ad unguem, ut dici folet, caftigato ftylo complexus eft. Sed nullo famofior quam hiftoriarum libro, qui ætati quoque noftræ, ne certum ejus fileam dedecus, amiffus eft : veterum quidem teftimonio illuftris, apud nos folo jam nomine fuperftes.

Petrarcha.

Salluſtius, rerum romanarum florentiſſimus ſcriptor, ut inquit Tacitus, frequens eſt in manibus puerorum; ſed mihi aptior videtur provectioribus. Inimitabilis eſt in illius ſcriptis gratia; quæ, quotieſcumque repetita, nunquam tædium ſui aut ſatietatem lectori afferant.

L. Vives.

Nemini dubium eſt Salluſtium plures majoresque hiſtoriarum libros ſcripſiſſe; qui, partim temporum injuriâ, partim invidiâ hominum, jam dudum periêre. Neque abſurdum eſt inde ſuſpicari, ſi bellum jugurthinum, quod ipſe non vidit & tamen romanis ſuis ita diligenter notavit, ea quoque memoriæ mandaſſe quæ ſuo tempore potiſſimum contigêre: quemadmodum contentionem, inter Marium Sullamque ortam ob bellum mithridaticum; Octavii Mariique necem; Africam, Pompeii Magni victoriam; Sullæ tyrannidem; Metelli Pompeiique in Hiſpanias miſſionem; Sertorii, pugnæque ejus finem; gladiatorum bellum; tribunatum plebi reſtitutum; pyratarum exitium; Syriam victam; & cum his pleraque alia, quæ à Salluſtii nativitate uſque ad Catilinæ conſpirationem geſta ſunt, ubi interfuerunt anni exacti viginti & quinque. Deinde, à Catilinæ conjuratione uſque ad Salluſtii obitum, etiam ardua haud pauca acciderunt: velut Magni Pompeii triumphus, Ciceronis exſilium & trucidatio, gallicum bellum, Clodius interemtus, reſpublica oppreſſa, africana expeditio, Julius Cæſar confoſſus, Octaviani Aug. imperium, L. Antonii ſeditio. Quare haud facile creditu, tam diligentem hi-

ſtoricum hæc romana omiſiſſe. Sed hanc, proh dolor ! jacturam debemus aut gothis & vandalis, orbis devaſtatoribus, aut ciceronianis vel livianis Salluſtio infenſiſſimis : nam iſte patavinus tunc viginti quatuor annorum natus erat, quum Salluſtius ex humanis ceſſit ; cujus tandem libri etiam à jacturâ, quantumvis mitiore, immunes non fuerunt. Sic ex Livio parum ſupereſt ; ex Ennio, fere nihil ; ex Salluſtio, pauca ; uti res humanæ ſemper fuerunt. Præterea, non abs re, à quibuſdam dicitur inimitabilis ; veluti liquet vel ex auctoribus qui poſt eum de Jugurthâ ſcripſerunt : ut Livius & abbreviatores ejus, præſertim Florus, lib. 3. cap. 1 ; & lib. 62 : Oroſius, lib. 5. cap. 15 : Valerius Maximus, lib. 2. cap. 2 ; & lib. 6. cap. 11 : Frontinus, lib. 1. cap. 8 ; & lib. 2. cap. 1. & 4 : Eutropius, lib. 4. cap. 8 : Plinius ; & alii, qui ad tantam dicendi gratiam nunquam pervenerunt. Vir ille clariſſimus, philoſophus, orator magnus, verus hiſtoricus, adverſarios habuit Ciceronem in primis, propter Terentiam ; Aſinium Pollionem, propter Ciceronem ; Titum Livium, propter ſcribendi famam ; qui cum ſuis curârunt aſſiduè, ut omnino Salluſtii vitium non cum ſcriptis ejus oblivioni traderetur. Ita ſimilitudo illa ſtudii, rarò benevolentiam, æmulationem potiùs afferre ſolet !

Q. Eſtaugius.

Id quod & Salluſtius omnium ſcriptorum numeroſiſſimus nuſquam aſpernatus eſt.

Julius Cæſ. Scaliger, oratione pro Cicerone.

A Salluſtio autem brevitatem illam peti debe-

re, quum ſcribis ; neque quid velis intelligo, neque tam vulgi animo conceptam, adeò perſuaſam, adeò decantatam in illo viro brevitatem unquam comprehendi. Nam ſi, quoniam frequentibus aſyndetis utitur, aut quod non longis periodis ambit argumenta rerum, properare tibi videtur ; iſto tibi quoque pacto brevibus atque interceptis ſaltibus centum milliariorum iter minùs longum videbitur, quam unius modo ſtadii intervallum quod uno ſpiritu confeceris. Ac contra videmus Salluſtium ipſum, quum quid ſemel dicendum aſſumſit, adeò perſtare, ut ſæpenumero egredi videatur, &c.

Idem ibidem.

Neque vero Salluſtium, politiſſimum auctorem, rejiciunt (ciceroniani) ; ſed anxium illud atque inſititium dicendi genus, ſed multa ſuperſtitioſa verba.

Ibidem.

Quaſi vero commentarium ſcripſerit ille, non hiſtoriam pleniorem, qui ſit *Hiſtoriæ pater* appellatus.

Idem, lib. 4. Poët. cap. 24.

Ambitiosè igitur feciſſe videtur Salluſtius quibuſdam, quod poëtarum more, quum dicere orſus eſſet de Catilinâ, omiſsâ eâ narratione, repetit hiſtoriam ab ipſis ultimis Romæ rudimentis. Nos virum, ſuo in genere præſtantem, quum rectè tum neceſſariò feciſſe judicamus ; ut oſtenderet corruptam civitatem, cujus & pars eſſet Catilina.

Idem lib. 3. cap. 96.

L. A. FLORI

BELLUM

CATILINARIUM.

LIB. IV. CAP. I.

CATILINAM, luxuria primum, tum hinc conflata egeſtas rei familiaris, ſimul occaſio, quod in extremis finibus mundi arma romana peregrinabantur, in nefaria conſilia opprimendæ patriæ ſuæ compulêre, Senatum confodere, conſules trucidare, diſtringere incendiis urbem, diripere ærarium, totam denique rempublicam funditus tollere, & quidquid nec Annibal videretur optaſſe. Quibus id nefas ſociis aggreſſus eſt? Ipſe patricius; ſed hoc minus eſt: Curii, Porcii, Sullæ, Ce-

thegi, Autronii, Varguntei, atque Longini; quæ familiæ! quæ ſenatûs inſignia! Lentulus quoque, tunc maximè prætor. Hos omnes immaniſſimi facinoris ſatellites habuit.

Additum eſt pignus conjurationis, ſanguis humanus, quem circumlatum pateris bibêre: ſummum nefas, niſi amplius eſſet propter quod biberunt. Actum erat de pulcherrimo imperio, niſi illa conjuratio in Ciceronem & Antonium, conſules, incidiſſet; quorum alter induſtriâ rem patefecit, alter manu oppreſſit.

Tanti ſceleris indicium per Fulviam emerſit, viliſſimum ſcortum, ſed parricidii innocens. Tum conſul, habito ſenatu, in præſentem parricidam, in præſentem reum, Cicero peroravit: ſed non amplius profectum, quam ut hoſtis evaderet, ſeque palam profeſſo incendium ſuum reſtincturum ruinâ minaretur.

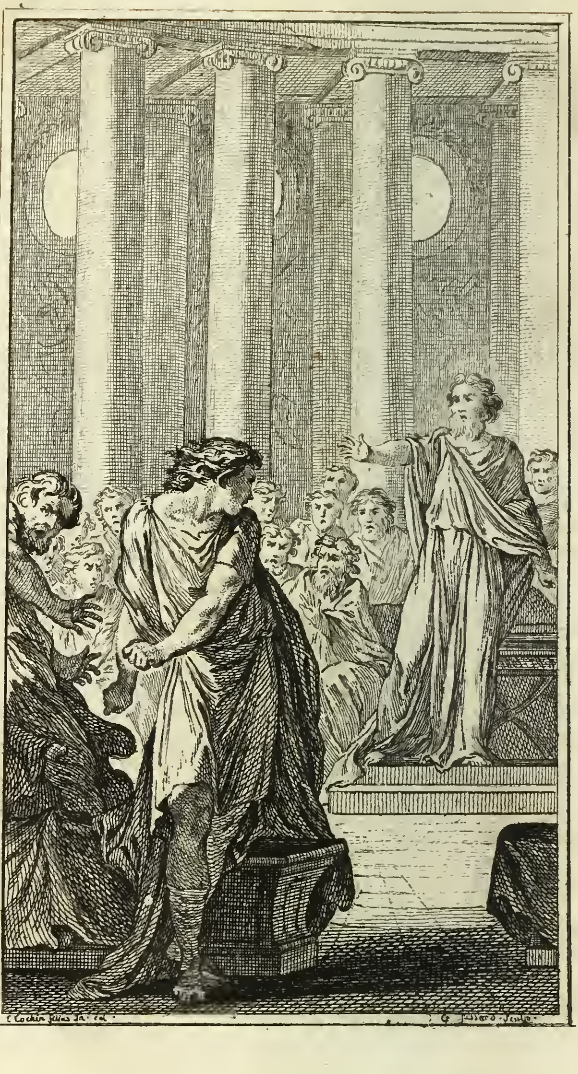
Et ille quidem ad præparatum à Manlio in Etruriâ exercitum proficiſcitur, ſigna illaturus urbi. Lentulus, deſtinatum familiæ ſuæ ſibyllinis verſibus regnum ſibi vaticinans, ad præſtitutum à Catilinâ diem, urbe totâ viros, faces, tela diſ-

ponit ; nec civili conſpiratione contentus , legatis allobrogum , qui tum forte aderant, in arma ſolicitatis : & îſſet ultra Alpes furor , niſi alterâ proditione Vulturtii , prætoris litteræ tenerentur. Statim Ciceronis imperio injecta eſt barbaris manus : palàm prætor in ſenatu convincitur. De ſupplicio agentibus , Cæſar , parcendum dignitati ; Cato , animadvertendum pro ſcelere , cenſebat : quam ſententiam ſecutis omnibus , in carcere parricidæ ſtrangulantur.

Quamvis parte conjurationis oppreſsâ, tamen ab incœpto Catilina non deſtitit ; ſed infeſtis ab Etruriâ ſignis patriam petens , obvio Antonii exercitu opprimitur. Quam atrociter dimicatum ſit, exitus docuit : nemo hoſtium bello ſuperfuit ; quem quiſque in pugnando ceperat locum , eum , amiſsâ animâ , corpore tegebat ; Catilina longè à ſuis inter hoſtium cadavera repertus eſt : pulcherrimâ morte , ſi pro patriâ ſic concidiſſet !

C. SALLUSTII

Fig. 2e.

C. Cochin filius In. et del. G. [illegible] Sculp.

C. SALLUSTII CRISPI CATILINA,

SEU

BELLUM CATILINARIUM.

I. OMNIS homines, qui ſeſe ſtudent præſtare ceteris animalibus, ſummâ ope niti decet, ne vitam silentio tranſeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit. Sed noſtra omnis vis in animo & corpore sita eſt: ani-

mi imperio, corporis ſervitio magis utimur; alterum nobis cum dîs, alterum cum belluis commune eſt. Quo mihi rectius eſſe videtur ingenii, quam virium, opibus gloriam quærere; &, quoniam vita ipſa quâ fruimur brevis eſt, memoriam noſtri quam maxumè longam efficere: nam divitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis eſt; virtus, clara æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalîs certamen fuit, vine corporis an virtute animi res militaris magis procederet. Nam &, priùs quam incipias, conſulto; &, ubi conſulueris, maturè facto opus eſt: ita utrumque per ſe indigens, alterum alterius auxilio veget.

II. Igitur, initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diverſi, pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam tum vita hominum ſine cupiditate agitabatur; ſua cuique ſatis placebant. Poſtea vero quam in Aſiâ Cyrus, in Græciâ lacedæmonii & athenienſes, cœpêre urbes atque nationes ſubigere, lubidinem dominandi cauſſam belli habere, maxumam gloriam in maxumo imperio putare; tum demum periculo atque negotiis compertum eſt, in bello plurimum ingenium poſſe. Quod ſi re-

gum atque imperatorum animi virtus in pace, ita ut in bello, valeret: æquabiliùs atque conſtantiùs ſeſe res humanæ haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac miſceri omnia cerneres. Nam imperium facilè iis artibus retinetur quibus initio partum eſt. Verum, ubi pro labore deſidia, pro continentiâ & æquitate lubido atque ſuperbia invasêre; fortuna ſimul cum moribus immutatur. Ita imperium ſemper ad optumum quemque à minùs bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atque ſomno, indocti incultique, vitam ſicuti peregrinantes tranſiêre: quibus profectò, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxta æſtumo, quoniam de utrâque ſiletur; verum enimvero is demum mihi vivere atque frui animâ videtur, qui, aliquo negotio intentus, præclari facinoris aut artis bonæ famam quærit. Sed in magnâ copiâ rerum, aliud alii natura iter oſtendit.

III. Pulchrum eſt bene facere reipublicæ; etiam bene dicere haud abſurdum eſt. Vel pace vel bello clarum fieri licet: & qui fecêre, & qui facta aliorum

ſcripsêre, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametſi haud quaquam par gloria ſequatur ſcriptorem & auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur res geſtas ſcribere: primum, quod facta dictis ſunt exæquanda: dehinc, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentiâ & invidiâ dicta putant; ubi de magnâ virtute atque gloriâ bonorum memores, quæ ſibi quiſque facilia factu putat æquo animo accipit, ſupra ea veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adoleſcentulus initio, ſicuti plerique, ſtudio ad rempublicam latus ſum; ibique mihi adverſa multa fuêre. Nam pro pudore, pro abſtinentiâ, pro virtute, audacia, largitio, avaritia vigebant. Quæ tametſi animus aſpernabatur, inſolens malarum artium; tamen inter tanta vitia, imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur: ac me, quum ab reliquorum malis moribus diſſentirem, nihilominus honoris cupido eadem quæ ceteros, fama, atque invidia vexabat.

IV. Igitur ubi animus ex multis miſeriis atque periculis requievit, & mihi reliquam ætatem à republicâ procul habendam decrevi; non fuit conſilium ſocordiâ atque deſidiâ bonum otium con-

terere, neque vero agrum colendo aut venando, ſervilibus officiis intentum, ætatem agere : ſed, à quo incepto ſtudioque me ambitio mala detinuerat, eodem regreſſus, ſtatui res geſtas populi romani carptim, ut quæque memoriâ digna videbantur, perſcribere ; eo magis, quod mihi à ſpe, metu, partibus reipublicæ animus liber erat. Igitur DE CATILINÆ CONJURATIONE, quam veriſſumè potero, paucis abſolvam ; nam id facinus in primis ego memorabile exiſtumo, ſceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca priùs explananda ſunt, quam initium narrandi faciam.

V. LUCIUS CATILINA, nobili genere natus, fuit magnâ vi & animi & corporis, ſed ingenio malo pravoque. Huic ab adoleſcentiâ bella inteſtina, cædes, rapinæ, diſcordia civilis grata fuêre ; ibique juventutem ſuam exercuit. Corpus patiens inediæ, algoris, vigiliæ, ſupra quam cuiquam credibile eſt. Animus audax, ſubdolus, varius, cujuſlibet rei ſimulator ac diſſimulator, alieni appetens, ſui profuſus, ardens in cupiditatibus ; ſatis loquentiæ, ſapientiæ parum. Vaſtus animus immoderata, incredibilia, nimis alta ſemper cupiebat. Hunc, poſt

dominationem L. Sullæ, lubido maxuma invaſerat reipublicæ capiundæ; neque, id quibus modis aſſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. Agitabatur magis magiſque in dies animus ferox inopiâ rei familiaris & conſcientiâ ſcelerum, quæ utraque his artibus auxerat quas ſupra memoravi: incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos, peſſuma ac diverſa inter ſe mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipſa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, ſupra repetere: ac paucis inſtituta majorum; domi militiæque quo modo rempublicam habuerint, quantamque reliquerint; & ut paulatim immutata, ex pulcherrumâ & optumâ, peſſuma ac flagitioſiſſuma facta ſit, diſſerere.

VI. Urbem Romam, ſicuti ego accepi, condidêre atque habuêre initio trojani, qui, Æneâ duce profugi, ſedibus incertis vagabantur; cumque his aborigenes, genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum atque ſolutum. Hi poſtquam in una mœnia convenêre, diſpari genere, diſſimili linguâ, alii alio more viventes, incredibile memoratu eſt quam facilè coaluerint. Sed

poſtquam res eorum, civibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera ſatiſque pollens videbatur; ſicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentiâ orta eſt. Igitur reges populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio eſſe; nam ceteri, metu perculſi, longè à periculis aberant. At romani, domi militiæque intenti, feſtinare; parare; alius alium hortari; hoſtibus obviam ire; libertatem, patriam, parenteſque armis tegere. Poſt, ubi pericula virtute propulerant, ſociis atque amicis auxilia portabant; magiſque dandis, quam accipiundis beneficiis, amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regium habebant. Delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium ſapientiâ validum erat, reipublicæ conſultabant; hi, vel ætate vel curæ ſimilitudine, *Patres* appellabantur. Poſt, ubi regium imperium, quod initio conſervandæ libertatis atque augendæ reipublicæ fuerat, in ſuperbiam dominationemque convertit; immutato more, annua imperia binoſque imperatores ſibi fecêre: eo modo minimè poſſe putabant per licentiam inſoleſcere animum humanum.

VII. Sed eâ tempeſtate, cœpêre ſe

quiſque magis extollere magiſque ingenium in promptu habere. Nam regibus boni quam mali ſuſpectiores ſunt, ſemperque his aliena virtus formidoloſa eſt: ſed civitas, incredibile memoratu eſt, adeptâ libertate, quantum brevi creverit; tanta cupido gloriæ inceſſerat! Jam primum Juventus, ſimul ac belli patiens erat, in caſtris per laborem uſu militiam diſcebat; magiſque in decoris armis & militaribus equis, quam in ſcortis atque conviviis, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labor inſolitus, non locus ullus aſper aut arduus erat, non armatus hoſtis formidoloſus; virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipſos erat: ſe quiſque hoſtem ferire, murum aſcendere, conſpici dum tale facinus faceret, properabat; eas divitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias honeſtas volebant. Memorare poſſem quibus in locis maxumas hoſtium copias populus romanus, parvâ manu, fuderit; quas urbes, naturâ munitas, pugnando ceperit: ni ea res longiùs nos ab incepto traheret.

VIII. Sed profectò Fortuna in omni

re dominatur : ea res cunctas, ex lubidine magis quam ex vero, celebrat obscuratque. Athenienſium res geſtæ, ſicut ego exiſtumo, ſatis amplæ magnificæque fuêre ; verum aliquanto minores tamen quam famâ feruntur. Sed quia provenêre ibi magna ſcriptorum ingenia, per terrarum orbem athenienſium facta pro maxumis celebrantur ; ita eorum qui ea fecêre virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuêre extollere præclara ingenia. At populo romano nunquam ea copia fuit, quia prudentiſſimus quiſque negotioſus maxumè erat : ingenium nemo ſine corpore exercebat : optumus quisque facere quam dicere, ſua ab aliis benefacta laudari quam ipſe aliorum narrare, malebat.

IX. Igitur domi militiæque boni mores colebantur. Concordia maxuma, minuma avaritia erat. Jus bonumque apud eos, non legibus magis quam naturâ, valebat. Jurgia, diſcordias, ſimultates cum hoſtibus exercebant : cives cum civibus de virtute certabant. In ſuppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus : audaciâ in bello ; ubi pax evenerat, æquitate, ſeque remque publicam curabant.

Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo, quod in bello ſæpiùs vindicatum eſt in eos qui contra imperium in hoſtem pugnaverant, quique tardiùs, revocati, prælio exceſſerant; quam qui ſigna relinquere, aut, pulſi, loco cedere auſi erant: in pace vero, beneficiis magis quam metu imperium agitabant; &, acceptâ injuriâ, ignoſcere quam perſequi malebant.

X. Sed ubi labore atque juſtitiâ reſpublica crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ & populi ingentes vi ſubacti; Carthago, æmula imperii romani, ab ſtirpe interiit; cuncta maria terræque patebant: Fortuna ſævire ac miſcere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque aſperas res facilè toleraverant, iis otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miſeriæque fuêre. Igitur primo pecuniæ, dein imperii cupido crevit: ea quaſi materies omnium malorum fuêre. Namque avaritia fidem, probitatem, ceteraſque artes bonas ſubvertit; pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit: ambitio multos mortalìs falſos fieri ſubegit; aliud clauſum in pectore, aliud promptum in linguâ habere; amicitias inimi-

citiaſque non ex re, ſed ex commodo, æſtumare; magiſque vultum, quam ingenium, bonum habere. Hæc primo paulatim creſcere, interdum vindicari. Poſt, ubi contagio, quaſi peſtilentia, invaſit: civitas immutata; imperium, ex juſtiſſumo atque optumo, crudele intolerandumque factum.

XI. Sed primo magis ambitio quam avaritia animos hominum exercebat; quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus, æquè ſibi exoptant: ſed ille verâ viâ nititur; huic quia bonæ artes deſunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ ſtudium habet, quam nemo ſapiens concupivit. Ea, quaſi veneni malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: ſemper infinita, inſatiabilis eſt; neque copiâ neque inopiâ minuitur. Sed poſtquam L. Sulla, armis receptâ republicâ, bonis initiis malos eventus habuit: rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere; neque modum neque modeſtiam victores habere; fœda crudeliaque in civîs facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla, exercitum quem in Aſiâ ductaverat quo ſibi fidum faceret, con-

tra morem majorum, luxuriosè nimiſque liberaliter habuerat. Loca amœna, voluptaria, facilè in otio ferocîs militum animos molliverant. Ibi primum inſuevit exercitus populi romani amare; potare; ſigna, tabulas pictas, vaſa cælata mirari; ea privatim ac publicè rapere; delubra deorum ſpoliare; ſacra profanaque omnia polluere. Igitur milites, poſtquam victoriam adepti ſunt, nihil reliqui victis fecêre. Quippe ſecundæ res ſapientium animos fatigant; ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.

XII. Poſtquam divitiæ honori eſſe cœpêre, & eas gloria, imperium, potentia ſequebatur; hebeſcere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis Juventutem luxuria atque avaritia cum ſuperbiâ invasêre: rapere, conſumere; ſua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, amicitiam, pudicitiam, divina atque humana promiſcua, nihil penſi neque moderati habere. Operæ pretium eſt, quum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, viſere templa deorum, quæ noſtri majores, religioſiſſumi mortales, fecêre: verum illi delubra deorum pietate, domos ſuas gloriâ decora-

bant; neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contra, ignavissumi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere quæ fortissumi viri victores hostibus reliquerant; proinde quasi injuriam facere id demum esset imperio uti.

XIII. Nam quid ea memorem quæ, nisi his qui vidêre, nemini credibilia sunt; à privatis compluribus subversos montes, maria constrata esse? Quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiæ; quippe, quas honestè habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido stupri, ganeæ, ceterique cultûs non minor incesserat. Viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi caussâ, terrâ marique omnia exquirere: dormire priùs quam somni cupido esset: non famem aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri; sed ea omnia luxu ante capere. Hæc Juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant: animus, imbutus malis artibus, haud facilè lubidinibus carebat; eo profusiùs omnibus modis quæstui atque sumptui deditus erat.

XIV. In tantâ tamque corruptâ civitate, Catilina, (id quod factu facillumum erat), omnium flagitiosorum atque facinorosorum circùm se, tanquam stipatorum, catervas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat; quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua perjurio & civili sanguine alebat; postremo omnes quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat: hi Catilinæ proxumi familiaresque erant. Quod si quis, etiam à culpâ vacuus, in amicitiam ejus inciderat; quotidiano usu atque illecebris facilè par similisque ceteris efficiebatur. Sed maxumè adolescentium familiaritates appetebat: eorum animi, molles & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari; postremo neque sumptui neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos qui ita existumarent, Juventutem quæ do-

mum Catilinæ frequentabat parum honeſtè pudicitiam habuiſſe : ſed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat.

XV. Jam primum adoleſcens Catilina multa nefanda ſtupra fecerat; cum virgine nobili, cum ſacerdote Veſtæ, & alia hujuſcemodi contra jus faſque. Poſtremo captus amore Aureliæ Oreſtillæ, cujus, præter formam, nihil unquam bonus laudavit : quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum ſceleſtis nuptiis feciſſe. Quæ quidem res mihi in primis videtur cauſſa fuiſſe facinoris maturandi. Namque animus impurus, diis hominibuſque infeſtus, neque vigiliis neque quietibus ſedari poterat; ita conſcientia mentem excitam vexabat! Igitur color ei exſanguis, fœdi oculi, citus modo modo tardus inceſſus, prorsùs in facie vultuque vecordia inerat.

XVI. Sed Juventutem, quam, ut ſupra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis teſtes ſignatoreſque falſos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. Poſt, ubi

eorum famam atque pudorem attriverat, majora alia imperabat. Si cauſſa peccandi in præſens minùs ſuppetebat; nihilominùs inſontes, ſicuti ſontes, circumvenire, jugulare: ſcilicet, ne per otium torpeſcerent manus aut animus, gratuito potiùs malus atque crudelis erat. His amicis ſociiſque confiſus Catilina; ſimul quod æs alienum per omnîs terras ingens erat; & quod plerique ſullani milites largiùs ſuo uſi, rapinarum & victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimundæ reipublicæ conſilium cepit. In Italiâ nullus exercitus; Cn. Pompeïus in extremis terris bellum gerebat; ipſi conſulatum petundi magna ſpes; Senatus nihil ſanè intentus; tutæ tranquillæque res omnes: ſed ea prorsùs opportuna Catilinæ.

XVII. Igitur circiter Kal. Jun. L. Cæſare & C. Figulo coſſ. primo ſingulos appellare: hortari alios, alios tentare; opes ſuas, imparatam rempublicam, magna præmia conjurationis docere. Ubi ſatis explorata ſunt quæ voluit, in unum omnîs convocat quibus maxuma neceſſitudo & plurimum audaciæ inerat. Eo convenêre ſenatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Caſſius Longi-

nus, C. Cethegus, P. & Ser. Sullæ Servii filii, L. Varginteïus, Q. Annius, M. Porcius Lecca, L. Beſtia, Q. Curius; præterea ex equeſtri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc multi ex coloniis & municipiis, domi nobiles. Erant præterea complures paulo occultiùs conſilii hujuſce participes, quos magis dominationis ſpes hortabatur, quam inopia aut alia neceſſitudo. Ceterum Juventus pleraque, ſed maxumè nobilium, Catilinæ inceptis favebat: quibus in otio vel magnificè vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quam pacem malebant. Fuêre item eâ tempeſtate qui crederent M. Licinium Craſſum non ignarum ejus conſilii fuiſſe: quia Cn. Pompeïus, inviſus ipſi, magnum exercitum ductabat, cujuſvis opes voluiſſe contra illius potentiam creſcere; ſimul confiſum, ſi conjuratio valuiſſet, facilè apud illos principem ſe fore. Sed antea item conjuravêre pauci, in quibus Catilina: de quo, quam veriſſumè potero, dicam.

XVIII. L. Tullo, M. Lepido coſſ. P. Autronius & P. Sulla, deſignati conſules, legibus, ambitûs interrogati, pœnas

dederant. Poſt paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere conſulatum; quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piſo, adoleſcens nobilis, ſummæ audaciæ, egens, factioſus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores ſtimulabant. Cum hôc Catilina & Autronius, circiter Nonas Decem. conſilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januar. L. Cottam & L. Torquatum coſſ. interficere; ipſi, faſcibus correptis, Piſonem cum exercitu ad obtinendas duas Hiſpanias mittere. Eâ re cognitâ, rurſus in Nonas Feb. conſilium cædis tranſtulerant; jam tum non conſulibus modo, ſed pleriſque ſenatoribus, perniciem machinabantur: quod ni Catilina maturaſſet pro curiâ ſignum ſociis dare, eo die poſt conditam urbem Romam peſſumum facinus patratum foret; quia nondum frequentes armati convenerant, ea res conſilium diremit.

XIX. Poſtea Piſo in citeriorem Hiſpaniam quæſtor pro prætore miſſus eſt, adnitente Craſſo, quod eum infeſtum Cn. Pompeïo cognoverat. Neque tamen Senatus provinciam invitus dederat: quippe fœdum hominem à republicâ procul

abeſſe volebat ; ſimul quia boni complures præſidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeii formidoloſa erat. Sed is Piſo, in Provinciam, ab equitibus hiſpanis quos in exercitu ductabat, iter faciens, occiſus eſt. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injuſta, ſuperba, crudelia barbaros nequiviſſe pati : alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidoſque clientes, voluntate ejus Piſonem aggreſſos ; nunquam hiſpanos præterea tale facinus feciſſe, ſed imperia ſæva multa antea perpeſſos. Nos eam rem in medio relinquimus ; de ſuperiori conjuratione ſatis dictum.

XX. Catilina, ubi eos quos paulo ante memoravi conveniſſe videt ; tametſi cum ſingulis multa ſæpè egerat, tamen in rem fore credens univerſos appellare & cohortari, in abditam partem ædium ſeceſſit ; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuſcemodi habuit :

Ni virtus fideſque veſtra ſatis ſpectatæ mihi forent, nequicquam opportuna res cecidiſſet ; ſpes magna dominationis in manibus fruſtra fuiſſet ; neque, per ignaviam aut vana ingenia, incerta pro certis captarem.

Sed, quia multis & magnis tempeſtatibus vos cognovi fortes fidoſque mihi, eo animus auſus eſt maxumum atque pulcherrumum facinus incipere: ſimul quia vobis eadem, quæ mihi, bona malaque eſſe intellexi; nam idem velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia eſt. Sed ego quæ mente agitavi omnes jam antea diverſi audiſtis; ceterum mihi in dies magis animus accenditur, quum conſidero quæ conditio vitæ futura ſit, niſi noſmetipſos vindicamus in libertatem. Nam, poſtquam reſpublica in paucorum potentium jus atque ditionem conceſſit; ſemper illis reges, tetrarchæ vectigales eſſe; populi, nationes, ſtipendia pendere: ceteri omnes, ſtrenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus, ſine gratiâ, ſine auctoritate, his obnoxii quibus, ſi reſpublica valeret, formidini eſſemus: itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos ſunt aut ubi illi volunt; nobis reliquerunt pericula, repulſas, judicia, egeſtatem, Quæ quouſque tandem patiemini, fortiſſumi Viri? Nonne emori per virtutem præſtat, quam vitam miſeram atque inhoneſtam, ubi alienæ ſuperbiæ ludibrio fueritis, per dedecus amittere? Verum enimvero, prô deûm atque hominum fidem! victoria in manu nobis eſt: viget ætas, animus valet; contra illis, an-

nis atque divitiis , omnia conſenuerunt. Tantummodo incepto opus eſt , cetera res expediet. Etenim quis mortalium , cui virile ingenium eſt , tolerare poteſt , illis divitias ſuperare , quas profundant in exſtruendo mari & montibus coæquandis ; nobis rem familiarem etiam ad neceſſaria deeſſe ? illos binas aut amplius domos continuare ; nobis larem familiarem nuſquam ullum eſſe ? Quum tabulas , ſigna , toreumata emunt , nova diruunt , alia ædificant ; poſtremo omnibus modis pecuniam trahunt , vexant ; tamen ſummâ lubidine divitias ſuas vincere nequeunt : at nobis eſt domi inopia , foris æs alienum ; mala res , ſpes multo aſperior. Denique quid reliqui habemus , præter miſeram animam ? Quin igitur expergiſcimini ? En illa , illa quam ſæpè optaſtis , libertas ; præterea divitiæ , decus , gloria in oculis ſita ſunt : Fortuna ea omnia victoribus præmia poſuit. Res , tempus , pericula , egeſtas , belli ſpolia magnifica , magis quam oratio mea vos hortentur. Vel imperatore vel milite me utemini ; neque animus neque corpus à vobis aberit. Hæc ipſa , ut ſpero , vobiſcum unà conſul agam ; niſi fortè me animus fallit , & vos ſervire magis quam imperare parati eſtis.

XXI. Poſtquam accepêre ea homines,

quibus mala abundè omnia erant, ſed neque res neque ſpes bona ulla: tametſi illis quieta movere magna merces videbatur; tamen poſtulare plerique uti proponeret, quæ conditio belli foret, quæ armis præmia peterent, quid ubique opis aut ſpei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proſcriptionem locupletium, magiſtratus, ſacerdotia, rapinas, alia omnia quæ bellum atque lubido victorum fert: præterea eſſe in Hiſpaniâ citeriore Piſonem, in Mauritaniâ cum exercitu P. Sitium Nucerinum, conſilii ſui participes: petere conſulatum C. Antonium, quem ſibi collegam fore ſperaret, hominem & familiarem & omnibus neceſſitudinibus circumventum; cum eo conſulem ſe initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpabat omnîs bonos; ſuorum unumquemque nominans, laudare; admonere alium egeſtatis, alium cupiditatis ſuæ, complures periculi aut ignominiæ, multos victoriæ ſullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Poſtquam omnium animos alacrîs videt; cohortatus ut petitionem ſuam curæ haberent, conventum dimiſit.

XXII. Fuêre eâ tempeſtate qui dicerent, Catilinam, oratione habitâ, quum

ad jusjurandum populares ſceleris ſui adigeret, humani corporis ſanguinem vino permixtum in pateris circumtuliſſe; inde, quum poſt exſecrationem deguſtaviſſent, ſicuti in ſolemnibus ſacris fieri conſuevit, aperuiſſe conſilium ſuum; atque eo dictam rem feciſſe, quo inter ſe magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conſcii. Nonnulli ficta & hæc, & multa præterea, exiſtumabant ab iis qui Ciceronis invidiam, quæ poſtea orta eſt, leniri credebant atrocitate ſceleris eorum qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta eſt.

XXIII. Sed in eâ conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obſcuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus, quem cenſores ſenatu probri gratiâ amoverant. Huic homini non minor vanitas inerat quam audacia; neque reticere quæ audierat, neque ſuamet ipſe ſcelera occultare, prorsùs neque dicere neque facere quidquam penſi habebat. Erat ei cum Fulviâ, muliere nobili, ſtupri vetus conſuetudo: cui quum minus gratus eſſet, quod inopiâ minus largiri poterat; repentè glorians maria montîſque polliceri cœpit, minari interdum ferro ni ſibi obnoxia foret, poſtremo ferociùs agitare quam

ſolitus erat. At Fulvia, inſolentiæ Curii cauſsâ cognitâ, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit; ſed ſublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ, quo modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Ciceroni: namque antea pleraque Nobilitas invidiâ æſtuabat, & quaſi pollui conſulatum credebat, ſi eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret; ſed, ubi periculum advenit, invidia atque ſuperbia poſt fuêre.

XXIV. Igitur, comitiis habitis, conſules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. Quod factum primo populares conjurationis concuſſerat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur: ſed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, ſuâ aut amicorum fide ſumtam mutuam, Fæſulas ad Manlium quemdam portare, qui poſtea princeps fuit belli faciundi. Eâ tempeſtate plurimos cujuſque generis homines adſciviſſe ſibi dicitur: mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentîs ſumtus ſtupro corporis toleraverant; poſt, ubi ætas tantummodo quæſtui neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant.

conflaverant. Per eas ſe Catilina credebat poſſe ſervitia urbana ſollicitare, urbem incendere, viros earum vel adjungere ſibi vel interficere.

XXV. Sed in his erat Sempronia, quæ multa ſæpe virilis audaciæ facinora commiſerat. Hæc mulier genere atque formâ, præterea viro atque liberis ſatis fortunata fuit: litteris græcis & latinis docta; pſallere & ſaltare elegantiùs quam neceſſe eſt probæ; multa alia, quæ inſtrumenta luxuriæ ſunt, ſed ei cariora ſemper omnia quam decus atque pudicitia fuit. Pecuniæ an famæ minus parceret, haud facilè diſcerneres; lubidine ſic accenſa, ut ſæpiùs peteret viros quam peteretur. Sed ea ſæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conſcia fuerat, luxuriâ atque inopiâ præceps abierat. Verum ingenium ejus haud abſurdum: poſſe verſus facere; jocum movere; ſermone uti, vel modeſto, vel molli, vel procaci; prorsùs multæ facetiæ multusque lepos inerat.

XXVI. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proxumum annum conſulatum petebat; ſperans, ſi deſignatus foret, facilè ſe ex voluntate Antonio uſu-

rum. Neque interea quietus erat, ſed omnibus modis inſidias parabat Ciceroni; neque illi tamen ad cavendum dolus aut aſtutiæ deerant. Namque à principio conſulatûs ſui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante memoravi, conſilia Catilinæ ſibi proderet; ad hoc collegam ſuum Antonium, pactione provinciæ, perpulerat ne contra rempublicam ſentiret; circùm ſe præſidia amicorum atque clientium occultè habebat. Poſtquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio neque inſidiæ quas conſuli fecerat proſperè ceſſêre, conſtituit bellum facere & extrema omnia experiri; quoniam quæ occultè tentaverat, aſpera fœdaque evenerant.

XXVII. Igitur C. Manlium, Fæſulas atque in eam partem Etruriæ; Septimium quemdam camertem, in agrum picenum; C. Julium, in Apuliam, dimiſit; præterea alium alio, quem ubique opportunum ſibi fore credebat. Interea Romæ multa ſimul moliri; conſuli inſidias tendere; parare incendia; opportuna loca armatis hominibus obſidere; ipſe cum telo eſſe; item alios jubere, hortari uti ſemper intenti paratique eſſent; dies noctesque feſti-

nare ; vigilare , neque inſomniis neque labore fatigari. Poſtremo, ubi multa agitanti nihil procedit , rurſus intempeſtâ nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Leccam : ibique multa de ignaviâ eorum queſtus, docet ſe præmiſiſſe Manlium ad eam multitudinem quam ad capiunda arma paraverat ; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent ; ſeque ad exercitum proficiſci cupere, ſi priùs Ciceronem oppreſſiſſet ; eum ſuis conſiliis multum officere.

XXVIII. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris , C. Cornelius, eques romanus, operam ſuam pollicitus, & cum eo L. Varguntеïus , ſenator , conſtituêre eâ nocte paulo poſt , cum armatis hominibus, ſicuti ſalutatum, introire ad Ciceronem , & de improviſo domi ſuæ imparatum confodere. Curius , ubi intelligit quantum periculum conſuli impendeat , properè, per Fulviam, Ciceroni dolum qui parabatur enunciat. Ita illi, januâ prohibiti, tantum facinus fruſtra ſuſceperant. Interea Manlius in Etruria plebem ſollicitare , egeſtate ſimul ac dolore injuriæ novarum rerum cupidam, quod Sullæ dominatione agros bonaque omnia amiſerat ; præterea latrones cujuſque generis,

quorum in eâ regione magna copia erat; nonnullos ex sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

XXIX. Ea quum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longiùs tueri poterat; neque, exercitus Manlii quantus aut quo consilio foret, satis compertum habebat: rem ad Senatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, Senatus decrevit, *Darent operam consules ne quid respublica detrimenti caperet.* Ea potestas per Senatum, more romano, magistratui maxuma permittitur; exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque cives, domi militiæque imperium atque judicium summum habere: aliter, sine populi jussu, nullius earum rerum consuli jus est.

XXX. Post paucos dies, L. Senius, senator, in senatu litteras recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat, in quibus scriptum erat C. Manlium arma cepisse cum magnâ multitudine ante diem VI. Kal. Nov. Simul, id quod in tali re solet, alii

portenta atque prodigia nunciabant : alii, conventus fieri, arma portari, Capuæ atque in Apulia servile bellum moveri. Igitur Senatûs decreto, Q. Marcius Rex, Fæsulas ; Q. Metellus Creticus, in Apuliam circumque ea loca, missi : hi utrique ad urbem imperatores erant impediti ne triumpharent, calumniâ paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeïus Rufus, Capuam ; Q. Metellus Celer, in agrum picenum ; hisque permissum uti pro tempore atque periculo exercitum compararent. Ad hoc, si quis indicasset de conjuratione quæ contra rempublicam facta erat, præmium : servo, libertatem & sestertia centum ; libero, impunitatem ejus rei & sestertia ducenta. Itemque decrevêre uti familiæ gladiatoriæ Capuam & in cetera municipia distribuerentur, pro cujusque opibus ; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus præessent.

XXXI. Quibus rebus permota civitas atque immutata facies urbis erat : ex summâ lætitiâ atque lasciviâ, quæ diuturna quies pepererat, repentè omnîs tristitia invasit : festinare ; trepidare ; neque loco neque homini cuiquam satis credere ;

neque bellum gerere, neque pacem habere; ſuo quiſque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus pro reipublicæ magnitudine belli timor inſolitus inceſſerat, afflictare ſe ſe; manus ſupplices ad Cœlum tendere; miſerari parvos liberos; rogitare; omnia pavere; ſuperbiâ atque deliciis omiſſis, ſibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat; tametſi præſidia parabantur, & ipſe lege plautiâ interrogatus erat ab L. Paulo: poſtremo, diſſimulandi cauſſâ, & quaſi ſui expurgandi ſicuti jurgio laceſſitus foret, in ſenatum venit. Tum Marcus Tullius conſul, ſive præſentiam ejus timens ſive irâ commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ, quam poſtea ſcriptam edidit. Sed, ubi ille adſedit, Catilina, ut erat paratus ad diſſimulanda omnia, demiſſo vultu, voce ſupplici, poſtulare à Patribus ne quid de ſe temerè crederent; eâ familiâ ortum, ita ab adoleſcentia vitam inſtituiſſe, ut omnia bona in ſpe haberet: ne exiſtumarent, ſibi patricio homini, cujus ipſius atque majorum plurima beneficia in plebem romanam eſſent, perditâ republicâ opus eſſe; quum eam ſervaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc maledicta alia quum ad-

deret ; obſtrepere omnes, hoſtem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus : *Quoniam quidem circumventus*, inquit, *ab inimicis præceps agor, incendium meum ruinâ reſtinguam.*

XXXII. Dein ſe ex curiâ domum proripuit. Ibi multa ſecum ipſe volvens, quod neque inſidiæ conſuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam ; optumum factu credens exercitum augere, ac priùs quam legiones ſcriberentur multa ante capere quæ bello uſui forent ; nocte intempeſtâ, cum paucis, in manliana caſtra profectus eſt. Sed Cethego, atque Lentulo, ceteriſque quorum cognoverat promtam audaciam, mandat quibus rebus poſſent opes factionis confirment ; inſidias conſuli maturent ; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent : ſeſe prope diem cum magno exercitu ad urbem acceſſurum.

XXXIII. Dum hæc Romæ geruntur, Manlius ex ſuo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis hujuſcemodi : *Deos homineſque teſtamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepiſſe, neque quo periculum aliis faceremus ; ſed uti corpora noſtra ab injuriâ tuta*

forent : qui miseri, egentes, violentiâ atque crudelitate fœneratorum, plerique patriâ, sed omnes famâ atque fortunis expertes sumus : neque cuiquam nostrûm licuit, more majorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere ; tanta sævitia fœneratorum atque prætoris fuit ! Sæpe majores vestrûm, miseriti plebis romanæ, decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt : ac novissumè, memoriâ nostrâ, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. Sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbiâ magistratuum armata, à Patribus secessit. At nos non imperium neque divitias petimus, quarum rerum caussâ bella atque certamina omnia inter mortalîs sunt ; sed libertatem, quam nemo bonus nisi cum animâ simul amittit. Te atque Senatum obtestamur, consulatis miseris civibus ; legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis ; neve nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus quonam modo, maxumè ulti sanguinem nostrum, pereamus.

XXXIV. Ad hæc Q. Marcius respondit : Si quid ab Senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur ; eâ mansuetudine atque miseri-

cordiâ Senatum populumque romanum ſemper fuiſſe, ut nemo unquam ab eo fruſtra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere pleriſque conſularibus, præterea optumo cuique litteras mittit : ſe, falſis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere nequiverit, fortunæ cedere ; Maſſiliam in exilium proficiſci ; non quo ſibi tanti ſceleris conſcius eſſet, ſed uti reſpublica quieta foret neve ex ſuâ contentione ſeditio oriretur. Ab his longè diverſas litteras Q. Catulus in ſenatu recitavit, quas ſibi nomine Catilinæ redditas dicebat : earum exemplum infra ſcriptum eſt.

XXXV. *L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defenſionem in conſilio novo non ſtatui parare : ſatisfactionem ex nullâ conſcientiâ de culpâ proponere decrevi ; quæ, me dius Fidius, licet vera mecum recognoſcas. Injuriis contumeliiſque concitatus, quod, fructu laboris induſtriæque meæ privatus, ſtatum dignitatis non obtinebam ; publicam miſerorum cauſſam, pro meâ conſuetudine, ſuſcepi. Non, quin æs alienum meis nominibus ex poſſeſſionibus ſolvere poſſem, quum & alienis no-*

minibus liberalitas Aureliæ Oreſtillæ, ſuis filiæque copiis, perſolveret; ſed quod non dignos homines honore honeſtatos videbam, meque falsâ ſuſpicione alienatum eſſe ſentiebam: hoc nomine ſatis honeſtas pro meo caſu ſpes reliquæ dignitatis conſervandæ ſum ſecutus. Plura quum ſcribere vellem, nunciatum eſt mihi vim parari. Nunc Oreſtillam tibi commendo, tuæque fidei trado: eam ab injuriâ defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.

XXXVI. Sed ipſe, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro reatino, dum vicinitatem antea ſollicitatam armis exornat, cum faſcibus atque aliis imperii inſignibus in caſtra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta ſunt, Senatus Catilinam & Manlium hoſtes judicat; ceteræ multitudini diem ſtatuit, ante quam liceret ſine fraude ab armis diſcedere, præter rerum capitalium condemnatis: præterea decernit, uti conſules delectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam perſequi maturet, Cicero urbi præſidio ſit. Eâ tempeſtate mihi imperium populi romani multo maxumè miſerabile viſum eſt. Cui quum ad occaſum ab ortu ſolis omnia domita armis parêrent; domi otium atque divitiæ,

quæ prima mortales putant, affluerent : fuêre tamen cives, qui ſeque remque publicam obſtinatis animis perditum irent. Namque, duobus Senati decretis, ex tantâ multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex caſtris Catilinæ quiſquam omnium diſceſſerat : tanta vis morbi atque uti tabes pleroſque civium animos invaſerat !

XXXVII. Neque ſolum illis aliena mens erat qui conſcii conjurationis fuerant : ſed omnino cuncta plebes, novarum rerum ſtudio, Catilinæ incepta probabat ; id adeò more ſuo videbatur facere. Nam ſemper in civitate, quibus opes nullæ ſunt bonis invident, malos extollunt, vetera odêre, nova exoptant ; odio ſuarum rerum, mutari omnia ſtudent ; turbâ atque ſeditionibus, ſine curâ, aluntur ; quoniam egeſtas facilè habetur ſine damno. Sed urbana plebes à vero præceps ierat multis de cauſſis. Primum omnium, qui ubique probro atque petulantiâ maxumè præſtabant, item alii per dedecora patrimoniis amiſſis, poſtremo omnes quos flagitium aut facinus domo expulerat ; hi Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant. Dein, multi memores ſullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios

ſenatores videbant, alios ita divites ut regio victu atque cultu ætatem agerent; ſibi quiſque, ſi in armis foret, ex victoriâ talia ſperabat. Præterea, Juventus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat. Eos atque alios omnîs malum publicum alebat. Quo minus mirandum eſt, homines egentes, malis moribus, maxumâ ſpe, reipublicæ juxta ac ſibi conſuluiſſe. Præterea, quorum, victoriâ Sullæ, parentes proſcripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud ſanè alio animo belli eventum exſpectabant. Ad hoc, quicumque aliarum atque Senatus partium erant, conturbari rempublicam quam minus valere ipſi malebant: id adeo malum, multos poſt annos, in civitatem reverterat!

XXXVIII. Nam poſtquam, Cn. Pompeïo & M. Craſſo coſſ. tribunitia poteſtas reſtituta eſt; homines adoleſcentes, ſummam poteſtatem nacti, quibus ætas animuſque ferox erat, cœpêre, Senatum criminando, plebem exagitare; dein, largiendo atque pollicitando, magis incendere; ita ipſi clari potenteſque fieri. Contra eos ſummâ ope nitebatur pleraque

Nobilitas, Senatûs ſub ſpecie, pro ſuâ magnitudine. Namque uti paucis verum abſolvam, per illa tempora quicumque rempublicam agitavêre, honeſtis nominibus, alii, ſicuti jura populi defenderent, pars, quo Senatûs auctoritas maxuma foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſuâ quiſque potentiâ certabant: neque illis modeſtia, neque modus contentionis erat; utrique victoriam crudeliter exercebant.

XXXIX. Sed, poſtquam Cn. Pompeïus ad bellum maritimum atque mithridaticum miſſus eſt; plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magiſtratus, provincias, aliaque omnia tenere; ipſi innoxii, florentes, ſine metu ætatem agere; ceteroſque judiciis terrere, quo plebem in magiſtratu placidiùs tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandi ſpes oblata eſt, vetus certamen animos eorum arrexit: quod ſi primo prælio Catilina ſuperior aut æquâ manu diſceſſiſſet, profectò magna clades atque calamitas rempublicam oppreſſiſſet; neque illis qui victoriam adepti forent diutiùs eâ uti licuiſſet, quin defeſſis & exſanguibus qui plus poſſet imperium atque libertatem extorqueret. Fuêre ta-

men extra conjurationem complures qui ad Catilinam initio profecti ſunt. In his erat Fulvius, ſenatoris filius ; quem, retractum ex itinere, parens necari juſſit. Iiſdem temporibus Romæ Lentulus, ſicuti Catilina præceperat, quoſcumque moribus aut fortunâ novis rebus idoneos credebat, aut per ſe aut per alios ſollicitabat ; neque ſolum cives, ſed cujuſcumque modi genus hominum, quod modo uſui bello foret.

XL. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos allobrogum requirat ; eoſque, ſi poſſit, impellat ad ſocietatem belli ; exiſtumans publicè privatimque ære alieno oppreſſos, præterea quod naturâ gens gallica bellicoſa eſſet, facilè ad tale conſilium adduci poſſe. Umbrenus, quod in Galliâ negotiatus erat, pleriſque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat : itaque ſine morâ, ubi primum legatos in foro conſpexit, percunctatus pauca de ſtatu civitatis & quaſi dolens ejus caſum, requirere cœpit quem exitum tantis malis ſpectarent ? Poſtquam illos videt queri de avaritiâ magiſtratuum, accuſare Senatum quod in eo auxilii nihil eſſet, miſeriis ſuis remedium mortem exſpectare : *At ego*, inquit, *vobis, ſi modo*

viri esse vultis, rationem ostendam quâ tanta mala ista effugiatis. Hæc ubi dixit, allobroges, in spem maxumam adducti, Umbrenum orare uti sui misereretur; nihil tam asperum neque tam difficile esse, quod non cupidissumè facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum Decimi Bruti perducit, quod foro propinqua erat, neque aliena consilii propter Semproniam; nam tum Brutus ab Româ aberat. Præterea Gabinium arcessit, quo major auctoritas sermoni inesset. Eo præsente conjurationem aperit; nominat socios, præterea multos cujusque generis, innoxios, quo legatis animus amplior esset: dein eos, pollicitos operam suam, domum dimittit.

XLI. Sed allobroges diu in incertum habuêre quidnam consilii caperent. In alterâ parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ; at in alterâ majores opes, tuta consilia, pro incertâ spe certa præmia: hæc illis volventibus, tandem vicit Fortuna reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit ut studium conjurationis vehementer

ſimulent, ceteros adeant, bene polliceantur, dentque operam ut eos quam maxumè manifeſtos habeant.

XLII. Iiſdem ferè temporibus, in Galliâ citeriore atque ulteriore, item in agro piceno, Bruttio, Apuliâ, motus erat. Namque illi quos ante Catilina dimiſerat, inconſultè ac veluti per dementiam cuncta ſimul agere; nocturnis conſiliis, armorum atque telorum portationibus, feſtinando, agitando omnia, plus timoris quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex S. C. cauſſâ cognitâ, in vincula conjecerat; item in ulteriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat.

XLIII. At Romæ Lentulus cum ceteris qui principes conjurationis erant, paratis, uti videbatur, magnis copiis, conſtituerat, uti, quum Catilina in agrum fæſulanum cum exercitu veniſſet, L. Beſtia, tribunus plebis, concione habitâ, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique graviſſumi invidiam optumo conſuli imponeret; eo ſigno, proxumâ nocte, cetera multitudo conjurationis ſuum quisque negotium exſequeretur. Sed ea diviſa hoc modo dicebantur: Statilius & Gabi-

nius uti cum magnâ manu duodecim ſimul opportuna loca urbis incenderent ; quo tumultu facilior aditus, ad conſulem ceteroſque quibus inſidiæ parabantur, fieret : Cethegus Ciceronis januam obſideret eumque vi aggrederetur ; alius autem alium ; ſed filii familiarum, quorum ex Nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent ; ſimul cæde & incendio perculſis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata atque decreta, Cethegus ſemper querebatur de ignaviâ ſociorum ; illos, dubitando & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere ; facto, non conſulto, in tali periculo opus eſſe ; ſeque, ſi pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Naturâ ferox, vehemens, manu promtus erat ; maxumum bonum in celeritate putabat.

XLIV. Sed allobroges, ex præcepto Ciceronis, per Gabinium ceteros conveniunt : ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Caſſio poſtulant jusjurandum, quod ſignatum ad civîs perferant ; aliter, haud facilè eos ad tantum negotium impelli poſſe. Ceteri nihil ſuſpicantes dant ; Caſſius ſemet eo brevi venturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex urbe proficiſcitur.

Lentulus cum his T. Volturtium quemdam crotonienſem mittit, ut allobroges, priuſquam domum pergerent, cum Catilinâ, datâ atque acceptâ fide, ſocietatem confirmarent; ipſe Volturtio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra ſcriptum eſt. *Qui ſim, ex eo quem ad te miſi, cognoſces. Fac cogites in quantâ calamitate ſis, & memineris te virum eſſe: conſideres quid tuæ rationes poſtulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.* Ad hoc, mandata verbis dat: quum ab Senatu hoſtis judicatus ſit, quo conſilio ſervitia repudiet? in urbe parata eſſé quæ juſſerit; ne cunctetur ipſe propiùs accedere.

XLV. His rebus ita actis, conſtitutâ nocte quâ proficiſcerentur; Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco & C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte Mulvio per inſidias allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratiâ mittebantur; cetera, uti facto opus ſit, ita agant. Homines militares, ſine tumultu præſidiis collocatis, ſicuti præceptum erat, occultè pontem obſident. Poſtquam ad id loci legati cum Volturtio venêre, ſimul utrimque clamor exortus eſt: galli, citò cognito conſilio, ſine morâ prætoribus ſe

tradunt. Volturtius primo, cohortatus ceteros, gladio se à multitudine defendit; dein, ubi à legatis desertus est, multa priùs de salute suâ Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat; postremo timidus ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese prætoribus dedit.

XLVI. Quibus rebus confectis, omnia properè per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavêre: lætabatur intelligens, conjuratione patefactâ, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maxumo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus esset; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore. Igitur confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Ceparium terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine morâ veniunt: Ceparius, paulo ante domo egressus cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens, in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eo Senatum advocat, magnâque frequentiâ ejus ordinis, Volturtium cum le-

gatis introducit ; Flaccum prætorem ſcrinium, cum litteris quas à legatis acceperat, eodem adferre jubet.

XLVII. Volturtius, interrogatus de itinere, de litteris, poſtremo quid aut quâ de cauſſâ conſilii habuiſſet ; primo fingere alia omnia, diſſimulare de conjuratione : poſt, ubi fide publicâ dicere juſſus eſt, omnia, uti geſta erant, aperit ; ſe paucis ante diebus à Gabinio & Ceparío ſocium accitum ; nihil amplius ſcire quam legatos ; tantummodo audire ſolitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Varganteïum, multos præterea in eâ conjuratione eſſe. Eadem galli fatentur : at Lentulum diſſimulantem coarguunt, præter litteras, ſermonibus quos ille habere ſolitus erat ex libris ſybillinis : *Regnum Romæ tribus Corneliis portendi ; Cinnam atque Sullam antea, ſe tertium eſſe cui fatum foret urbis potiri ; præterea ab incenſo Capitolio illum eſſe vigeſimum annum, quem ſæpe ex prodigiis haruſpices reſpondiſſent bello civili cruentum fore.* Igitur, perlectis litteris, quum priùs omnes ſigna ſua cognoviſſent, Senatus decernit ut, abdicato magiſtratu, Lentulus itemque ceteri in liberis cuſtodiis habeantur. Itaque Lentulus, P. Lentulo

Spintheri, qui tum ædilis erat ; Cethegus, Q. Cornificio ; Statilius, C. Cæſari ; Gabinius, M. Craſſo ; Ceparius (nam is paulo ante ex fugâ retractus erat), Cn. Terentio ſenatori traduntur.

XLVIII. Interea plebes, conjuratione patefactâ, quæ primo cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutatâ mente, Catilinæ conſilia exſecrari, Ciceronem ad cœlum tollere ; velut ex ſervitute erepta, gaudium atque lætitiam agitabat. Namque alia belli facinora prædæ magis quam detrimento fore : incendium vero crudele, immoderatum, ac ſibi maxumè calamitoſum putabat ; quippe cui omnes copiæ in uſu quotidiano & cultu corporis erant. Poſt eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat, quem, ad Catilinam proficiſcentem, ex itinere retractum aiebant. Is, quum ſe diceret de conjuratione indicaturum, ſi fides publica eſſet ; juſſus à conſule quæ ſciret edicere, eadem fere quæ Volturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hoſtium, Senatum edocet : præterea, ſe miſſum à M. Craſſo, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliique ex conjuratione deprehenſi terrerent ; eoque magis properaret

ad urbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret & illi facilius è periculo eriperentur. Sed ubi Tarquinius Craſſum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, ſummâ potentiâ; alii rem incredibilem rati; pars, tametſi verum exiſtumabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda quam exagitanda videbatur, plerique Craſſo negotiis privatis obnoxii, conclamant indicem falſum eſſe, deque eâ re poſtulant uti referatur. Itaque, conſulente Cicerone, frequens Senatus decernit Tarquinii indicem falſum videri; eumque in vinculis retinendum; neque ampliùs poteſtatem faciundam, niſi de eo indicaret cujus conſilio tantam rem eſſet mentitus. Erant eo tempore qui exiſtumarent indicium illud à P. Autronio machinatum, quo faciliùs, appellato Craſſo, per ſocietatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium à Cicerone immiſſum aiebant, ne Craſſus, more ſuo, ſuſcepto malorum patrocinio, rempublicam conturbaret: ipſum Craſſum ego poſtea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam ſibi à Cicerone impoſitam.

XLIX. Sed iiſdem temporibus Q. Catulus & C. Piſo neque gratiâ, neque

precibns, neque pretio Ciceronem impellere quiêvre, uti per allobroges aut alium indicem C. Cæſar falſo nominaretur. Nam uterque cum illo gravîs inimicitias exercebant : Piſo, oppugnatus in judicio repetundarum, propter cujuſdam tranſpadani ſupplicium injuſtum ; Catulus, ex petitione pontificatus odio incenſus, quod, extremâ ætate, maxumis honoribus uſus, ab adoleſcentulo Cæſare victus diſceſſerat. Res autem opportuna videbatur ; quod is, privatim egregiâ liberalitate, publicè maxumis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi conſulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipſi ſingillatim circumeundo, atque ementiendo quæ ſe ex Volturtio aut allobrogibus audiſſe dicerent, magnam illi invidiam conflaverant ; uſque adeò uti nonnulli equites romani qui, præſidii cauſſâ, cum telis erant circùm ædem Concordiæ, ſeu periculi magnitudine, ſeu animi nobilitate impulſi, quo ſtudium ſuum in rempublicam clarius eſſet, egredienti ex ſenatu Cæſari gladio minitarentur.

L. Dum hæc in ſenatu aguntur, & dum legatis allobrogum & Tito Volturtio, comprobato eorum indicio, præ-

mia decernuntur ; liberti & pauci ex clientibus Lentuli, diverſis itineribus, opifices atque ſervitia in vicis ad eum eripiendum ſollicitabant ; partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare ſoliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos ſuos, lectos & exercitatos in audaciam, orabat uti, grege facto, cum telis ad ſeſe irrumperent. Conſul, ubi ea parari cognovit, diſpoſitis præſidiis uti res atque tempus monebat, convocato Senatu refert quid de his fieri placeat qui in cuſtodiam traditi erant ; ſed eos paulo ante frequens Senatus judicaverat contra rempublicam feciſſe. Tum decimus Junius Silanus, primus ſententiam rogatus, quod eo tempore conſul deſignatus erat, de his qui in cuſtodiis tenebantur, & præterea de Lucio Caſſio, Publio Furio, P. Umbreno, Quinto Annio, ſi deprehenſi forent, ſupplicium ſumendum decreverat : iſque poſtea, permotus oratione C. Cæſaris, pedibus in ſententiam Tiberii Neronis iturum ſe dixerat ; quod de eà re, præſidiis additis, referendum cenſuerat. Sed Cæſar, ubi ad eum ventum eſt, rogatus ſententiam à conſule, hujuſcemodi verba locutus eſt :

LI. *Omnîs homines, Patres conſcripti, qui de rebus dubiis conſultant, ab odio, amicitiâ, irâ, atque miſericordiâ vacuos eſſe decet : haud facilè animus verum providet, ubi illa officiunt ; neque quiſquam omnium lubidini ſimul & uſui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet ; ſi lubido poſſidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia eſt memorandi, Patres conſcripti, qui reges aut qui populi, irâ aut miſericordiâ impulſi, malè conſuluerint ; ſed ea malo dicere quæ majores noſtrî contra lubidinem animi ſui rectè atque ordine fecêre. Bello macedonico, quod cum rege Perſe geſſimus, rhodiorum civitas, magna atque magnifica, quæ populi romani opibus creverat, infida atque adverſa nobis fuit : ſed poſtquam, bello confecto, de rhodiis conſultum eſt ; majores noſtri, ne quis divitiarum magis quam injuriæ cauſſâ bellum inceptum diceret, impunitos eos dimiſêre. Item bellis punicis omnibus, quum ſæpe carthaginienſes, & in pace & per inducias, multa nefanda facinora feciſſent ; nunquam ipſi per occaſionem talia fecêre : magis quod ſe dignum foret, quam quod in illos jure fieri poſſet, quærebant.*

Hoc item vobis providendum eſt, P. C. ne plus valeat apud vos Publii Lentuli & ceterorum ſcelus quam veſtra dignitas, neu magis iræ veſtræ quam famæ conſulatis. Nam ſi digna pœna pro factis eorum reperitur, novum conſilium approbo; ſin magnitudo ſceleris omnium ingenia exſuperat, iis utendum cenſeo quæ legibus comparata ſunt. Plerique eorum qui ante me ſententias dixerunt, compoſitè atque magnificè caſum reipublicæ miſerati ſunt: quæ belli ſævitia eſſet, quæ victis acciderent, enumeravêre: rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati quæ victoribus collibuiſſent; fana atque domos exſpoliari; cædem, incendia fieri; poſtremo armis, cadaveribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed, per deos immortalîs, quo illa oratio pertinuit? an uti vos infeſtos conjurationi faceret? ſcilicet quem res tanta atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet! Non ita eſt: neque cuiquam mortalium injuriæ ſuæ parvæ videntur; multi eas graviùs æquo habuêre. Sed alia aliis licentia eſt, P. C. Qui demiſſi in obſcuro vitam agunt ſi quid iracundiâ deliquêre, pauci ſciunt; fama atque fortuna eorum pares ſunt: qui, magno imperio præditi, in ex-

celso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in maxumâ fortunâ minuma licentia est : neque studere neque odisse, sed minumè irasci decet ; quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existumo, P. C. omnîs cruciatus minores quam facinora illorum esse. Sed plerique mortales postrema meminêre ; & in hominibus impiis, sceleris eorum obliti, de pœnâ disserunt, si ea paulo severior fuerit. Decimum Silanum, virum fortem atque strenuum, certè scio quæ dixerit studio reipublicæ dixisse ; neque illum, in tantâ re, gratiam aut inimicitias exercere : eos mores eamque modestiam viri cognovi. Verum sententia ejus mihi, non crudelis (quid enim in talîs homines crudele fieri potest ?) sed aliena à republicâ nostrâ videtur. Nam profectò aut metus aut injuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore supervacaneum est disserere, præsenti diligentiâ clarissumi viri consulis quum tanta præsidia sint in armis. De pœnâ possum equidem dicere id quod res habet ; in luctu atque miseriis, mortem, ærumnarum requiem, non cruciatum esse ; eam cuncta mortalium mala dissolvere ; ultra neque curæ neque gaudio locum esse. Sed, per deos immortalîs,

quamobrem in ſententiam non addidiſti, uti priùs verberibus in eos animadverteretur? An, quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, ſed exſilium permitti, jubent. An, quia gravius eſt verberari quam necari? quid autem acerbum aut nimis grave eſt in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius eſt; quî convenit in minore negotio legem obſervare, quum eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendat quod in parricidas reipublicæ decretum erit? tempus, dies, Fortuna, cujus lubido gentibus moderatur. Illis merito accidet quidquid evenerit: ceterum vos, P. C. quid in alios ſtatuatis conſiderate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta ſunt: ſed ubi imperium ad ignaros aut minus bonos pervenit; novum illud exemplum, ab dignis & idoneis, ad indignos & non idoneos transfertur. Lacedæmonii devictis athenienſibus triginta viros impoſuêre, qui rempublicam tractarent. Hi primo cœpêre peſſumum quemque & omnibus inviſum indemnatum necare; eo populus lætari & merito dicere fieri: poſt, ubi paullatim licentia crevit, juxta bonos & malos lubidinosè interficere, ceteros metu terrere; ita civitas, ſervitute oppreſſa, ſtultæ lætitiæ gravîs pœnas dedit. Noſtrâ memoriâ victor Sulla, quum Dama-

ſippum & alios hujuſmodi, qui malo reipublicæ creverant, jugulari juſſit; quis non factum ejus laudabat? homines ſceleſtos & factioſos, qui ſeditionibus rempublicam exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit: namque uti quiſque domum aut villam, poſtremo aut vas aut veſtimentum alicujus concupiverat; dabat operam ut is in proſcriptorum numero eſſet. Ita illi quibus Damaſippi mors lætitiæ fuerat, paulo poſt ipſi trahebantur; neque priùs finis jugulandi fuit, quàm Sulla omnîs ſuos divitiis explevit. Atque ego hoc non in Marco Tullio, neque his temporibus, vereor. Sed in magnâ civitate multa & varia ingenia ſunt: poteſt, alio tempore, alio conſule cui item exercitus in manu ſit, falſum aliquid pro vero credi; ubi, hoc exemplo, per Senatûs decretum conſul gladium eduxerit, quis illi finem ſtatuet aut quis moderabitur? Majores noſtri, P. C. neque conſilii neque audaciæ unquam eguêre; neque ſuperbia obſtabat quo minus inſtituta aliena, ſi modo proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria à ſamnitibus, inſignia magiſtratuum à tuſcis pleraque ſumſerunt: poſtremo, quod ubique apud ſocios aut hoſtîs idoneum videbatur, cum ſummo ſtudio domi exſequebantur; imitari, quam invi-

dere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadvertebant in civîs, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adolevit, & multitudine civium factiones valuêre; circumveniri innocentes, alia hujuscemodi fieri cœpêre: tunc lex porcia aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego caussam, P. C. quo minus consilium novum capiamus, in primis magnam puto. Profectò virtus atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecêre, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? Minumè: sed ita censeo, Publicandas eorum pecunias; ipsos in vinculis habendos per municipia quæ maxumè opibus valent; neu quis de his postea ad Senatum referat, neve cum populo agat; qui aliter fecerit, Senatum existumare eum contra rempublicam & salutem omnium facturum.

LII. Postquam Cæsar dicendi finem fecit; ceteri verbo, alius alii, variè assentiebantur. At Marcus Porcius Cato, rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit:

Longè mihi alia mens eſt, P. C. quum res atque pericula noſtra conſidero, & quum ſententias nonnullorum mecum ipſe reputo. Illi mihi diſſeruiſſe videntur de pœnâ eorum qui patriæ, parentibus, aris, atque focis ſuis bellum paravêre. Res autem monet cavere ab illis magis, quam quid in illos ſtatuamus conſultare. Nam cetera maleficia tum perſequare, ubi facta ſunt: hoc, niſi provideris ne accidat, ubi evenit, fruſtra judicia implores; captâ urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per deos immortalîs, vos ego appello, qui ſemper domos, villas, ſigna, tabulas veſtras pluris quam rempublicam feciſtis: ſi iſta, cujuſcumque modi ſint, quæ amplexamini retinere; ſi voluptatibus veſtris otium præbere vultis; expergiſcimini aliquando, & capeſſite rempublicam. Non nunc agitur de vectigalibus, non de ſociorum injuriis; libertas & anima noſtra in dubio eſt. Sæpenumero, P. C. multa verba in hoc ordine feci; ſæpe de luxuriâ atque avaritiâ noſtrorum civium queſtus ſum; multoſque mortalîs eâ cauſſâ advorſos habeo: qui mihi atque animo meo nullius unquam delicti gratiam feciſſem, haud facilè alterius lubidini malefacta condonabam. Sed, ea tametſi vos parvi pendebatis, tamen reſpublica firma erat; opulentia negligen-

tiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis ne an malis moribus vivamus, neque quantum aut quam magnificum imperium populi romani ſit; ſed hæc, cujuſcumque modi videntur, noſtra an nobiſcum unà hoſtium futura ſint.

Hîc mihi quiſquam manſuetudinem & miſericordiam nominat! Jam pridem equidem nos vera rerum vocabula amiſimus: quia bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eo reſpublica in extremo ſita eſt. Sint ſanè, quoniam ita ſe mores habent, liberales ex ſociorum fortunis; ſint miſericordes in furibus ærarii: ne illi ſanguinem noſtrum largiantur; &, dum paucis ſceleratis parcunt, bonos omnîs perditum eant. Bene & compoſitè Caïus Cæſar paulo ante in hoc ordine de vitâ & morte diſſeruit; credo, falſa exiſtumans ea quæ de inferis memorantur, diverſo itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque formidoloſa habere. Itaque cenſuit pecunias eorum publicandas, ipſos per municipia in cuſtodiis habendos; videlicet ne, ſi Romæ ſint, aut à popularibus conjurationis aut à multitudine conductâ, per vim eripiantur: quaſi vero mali atque ſceleſti tantummodo in urbe, & non per totam Italiam, ſint; aut

non ibi plus possit audacia ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit; sin in tanto omnium metu solus non timet, eo magis refert me mihi atque vobis timere. Quare quum de Publio Lentulo ceterisque statuetis, pro certo habetote vos simul de exercitu Catilinæ & de omnibus conjuratis decernere: quanto vos attentiùs ea agetis, tanto illis animus infirmior erit; si paullulum modo vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare majores nostros armis rempublicam ex parvâ magnam fecisse: si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus; quippe sociorum atque civium, præterea armorum atque equorum major copia nobis quam illis est. Sed alia fuêre quæ illos magnos fecêre, quæ nobis nulla sunt: domi, industria; foris, justum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam; publicè egestatem, privatim opulentiam; laudamus divitias, sequimur inertiam; inter bonos & malos discrimen nullum; omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum, ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis; ubi domi voluptatibus, hîc pecuniæ aut gratiæ servitis: eo fit ut

impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego hæc omitto.

Conjuravêre nobilissumi cives patriam incendere ; gallorum gentem , infestissumam nomini romano , ad bellum arcessunt ; dux hostium cum exercitu supra caput est : vos cunctamini etiam nunc ? & dubitatis quid , intra mœnia deprehensis hostibus , faciatis ? Misereamini , censeo ; deliquêre homines adolescentuli per ambitionem : atque etiam armatos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo & misericordia , si illi arma ceperint , in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est ; sed vos non timetis eam : immo vero maxumè ; sed inertiâ & mollitiâ animi , alius alium exspectantes , cunctamini , videlicet diis immortalibus confisi , qui hanc rempublicam in maxumis sæpe periculis servavêre. Non votis neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur : vigilando , agendo , bene consulendo , prosperè omnia cedunt : ubi socordiæ te te atque ignaviæ tradideris , nequicquam deos implores ; irati infestique sunt. Apud majores nostros , Aulus Manlius Torquatus bello gallico filium suum , quod is contra imperium in hostem pugnaverat , necari jussit ; atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. Vos , de crudelissumis par-

ricidis quid ſtatuatis, cunctamini? Videlicet vita cetera eorum huic ſceleri obſtat? Verum parcite dignitati Lentuli, ſi ipſe pudicitiæ, ſi famæ ſuæ, ſi diis aut hominibus unquam ullis pepercit: ignoſcite Cethegi adoleſcentiæ, niſi iterum jam patriæ bellum fecit: nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus ſi quidquam penſi unquam fuiſſet, non ea conſilia de republicâ habuiſſent. Poſtremo, P. C. ſi me Hercle peccato locus eſſet, facilè paterer vos ipsâ re corrigi, quoniam verba contemnitis: ſed undique circumventi ſumus; Catilina cum exercitu in faucibus urget; alii intrà mœnia atque in ſinu urbis ſunt hoſtes; neque parari neque conſuli quidquam occultè poteſt, quo magis properandum eſt. Quare ita ego cenſeo: Quum nefario conſilio ſceleratorum civium reſpublica in maxuma pericula venerit; hique indicio T. Volturtii & legatorum allobrogum convicti confeſſique ſint, cædem, incendia, aliaque fœda atque crudelia facinora in civîs patriamque paraviſſe: de confeſſis, ſicuti de manifeſtis rerum capitalium, more majorum ſupplicium ſumendum.

LIII. Poſtquam Cato aſſedit, conſulares omnes itemque Senatûs magna pars

ſententiam ejus laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt; alii alios increpantes, timidos vocant; Cato clarus atque magnus habetur; Senati decretum fit ſicut ille cenſuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus romanus domi militiæque, mari atque terrâ, præclara facinora fecit, forte lubuit attendere quæ res maxumè tanta negotia ſuſtinuiſſet. Sciebam ſæpenumero parvâ manu cum magnis legionibus hoſtium contendiſſe: cognoveram parvis copiis bella geſta cum opulentis regibus; ad hoc, ſæpe Fortunæ violentiam toleraſſe; facundiâ græcos, gloriâ belli gallos ante romanos fuiſſe. Ac mihi multa agitanti conſtabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patraviſſe; eoque factum uti divitias paupertas, multitudinem paucitas ſuperaret. Sed poſtquam luxu atque deſidiâ civitas corrupta eſt, rurſus reſpublica magnitudine ſuâ imperatorum atque magiſtratuum vitia ſuſtentabat; ac ſicuti effetâ parente, multis tempeſtatibus haud ſanè quiſquam Romæ virtute magnus fuit. Sed memoriâ meâ, ingenti virtute, diverſis moribus fuêre viri duo, M. Cato, & C. Cæſar; quos, quoniam res obtulerat, ſilentio præterire non fuit conſilium, quin utriuſ-

que naturam & mores, quantum ingenio poſſem, aperirem.

LIV. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuêre; magnitudo animi par, item gloria, ſed alia alii. Cæſar beneficiis ac munificentiâ magnus habebatur; integritate vitæ, Cato: ille manſuetudine & miſericordiâ clarus factus; huic ſeveritas dignitatem addiderat. Cæſar, dando, ſublevando, ignoſcendo; Cato, nihil largiundo, gloriam adeptus eſt. In altero miſeris perfugium erat, in altero malis pernicies: illius facilitas, hujus conſtantia laudabatur. Poſtremo Cæſar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, ſua negligere; nihil denegare quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus eniteſcere poſſet. At Catoni ſtudium modeſtiæ, decoris, ſed maxumè ſeveritatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioſo; ſed cum ſtrenuo, virtute; cum modeſto, pudore; cum innocente, abſtinentiâ certabat: eſſe quam videri bonus malebat; ita quo minus gloriam petebat, eo magis adſequebatur.

LV. Poſtquam, ut dixi, Senatus in Catonis ſententiam diſceſſit; conſul optumum factu ratus noctem quæ inſtabat antecapere, ne quid eo ſpatio novaretur, triumviros quæ ſupplicium poſtulabat parare jubet; ipſe, præſidiis diſpoſitis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per prætores. Eſt in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paullulum aſcenderis ad lævam, circiter XII. pedes humi depreſſus; eum muniunt undique parietes, atque inſuper camera lapideis fornicibus vincta: ſed incultu, tenebris, odore, fœda atque terribilis ejus facies. In eum locum poſtquam demiſſus Lentulus, vindices rerum capïtalium quibus præceptum erat laqueo gulam fregêre. Ita ille patricius, ex gente clariſſumâ Corneliorum, qui conſulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factiſque ſuis exitum vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario, eodem modo ſupplicium ſumtum eſt.

LVI. Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copiâ quam & ipſe adduxerat & Manlius habuerat, duas legiones inſtituit: cohortes pro numero militum complet; dein, uti quiſque volun-

tarius aut ex ſociis in caſtra venerat, æqualiter diſtribuerat; ac brevi ſpatio legiones numero hominum expleverat, quum initio non amplius duobus millibus habuiſſet. Sed ex omni copiâ circiter pars quarta erat militaribus armis inſtructa; ceteri, uti quemque caſus armaverat, ſparos aut lanceas, alii præacutas ſudes portabant. Sed poſtquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montîs iter facere, modo ad urbem modo Galliam versùs caſtra movere, hoſtibus occaſionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias ſe habiturum, ſi Romæ ſocii incepta patraviſſent: interea ſervitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant; opibus conjurationis fretus, ſimul alienum ſuis rationibus exiſtumans, videri cauſſam civium cum ſervis fugitivis communicaſſe.

LVII. Sed poſtquam in caſtra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam; de Lentulo, & Cethego, ceteriſque quos ſupra memoravi, ſupplicium ſumtum: plerique, quos ad bellum ſpes rapinarum aut novarum rerum ſtudium illexerat, dilabuntur; reliquos Catilina per montîs aſperos, magnis itine-

ribus, in agrum piſtorienſem abducit, eo conſilio uti per tramites occultè profugeret in Galliam tranſalpinam. At Quintus Metellus Celer cum tribus legionibus in agro piceno præſidebat, ex difficultate rerum eadem illa exiſtumans quæ ſupra diximus Catilinam agitare: igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, caſtra properè movit, ac ſub ipſis radicibus montium conſedit quâ illi deſcenſus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longè aberat, utpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam ſequeretur.

LVIII. Sed Catilina, poſtquam videt montibus atque copiis hoſtium ſeſe clauſum, in urbe res adverſas, neque præſidii ullam ſpem; optumum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, ſtatuit cum Antonio quamprimum confligere. Itaque, concione advocatâ, hujuſcemodi orationem habuit:

Compertum ego habeo, Milites, verba viris virtutem non addere; neque ex ignavo ſtrenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujuſque animo audacia naturâ aut moribus ineſt, tanta in bello patere ſolet. Quem

neque gloria neque pericula excitant, nequicquam hortere; timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi, simul uti caussam consilii mei aperirem. Scitis equidem, Milites, socordia atque ignavia Lentuli quantam ipsi nobisque cladem attulerit; quoque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc vero quo in loco res nostræ sint juxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter à Galliâ, obstant: diutiùs in his locis esse, si maxumè animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet; quocumque ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo uti forti atque parato animo sitis; &, quum prælium inibitis, memineritis vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt; commeatus abundè, municipia atque coloniæ patebunt: sin metu cesserimus, eadem illa advorsa fient; neque locus neque amicus quisquam teget quem arma non texerint. Præterea, Milites, non eadem nobis & illis necessitudo impendet: nos pro patriâ, pro libertate, pro vitâ certamus; illis supervacaneum est pro potentiâ paucorum pugnare. Quo audaciùs aggredimini, memo-

res priſtinæ virtutis. Licuit vobis cum ſummâ turpitudine in exſilio ætatem agere; Potuiſtis nonnulli Romæ, amiſſis bonis, alienas opes exſpectare: quia illa fœda atque intoleranda viris videbantur, hæc ſequi decreviſtis. Si hæc relinquere vultis, audaciâ opus eſt: nemo, niſi victor, pace bellum mutavit; nam in fugâ ſalutem ſperare, quum arma quîs corpus tegitur, ab hoſtibus averteris, ea vero dementia eſt: ſemper, in prælio, iis maxumum eſt periculum qui maxumè timent; audacia pro muro habetur. Quum vos conſidero, Milites, & quum facta veſtra æſtumo, magna me ſpes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus veſtra me hortantur; præterea neceſſitudo, quæ etiam timidos fortis facit: nam multitudo hoſtium ne circumvenire queat prohibent anguſtiæ loci. Quod ſi virtuti veſtræ Fortuna inviderit, cavete inulti animam amittatis; neu capti potiùs, ſicuti pecora, trucidemini, quam, virorum more pugnantes, cruentam atque luctuoſam victoriam hoſtibus relinquatis.

LIX. Hæc ubi dixit, paullulum commoratus, ſigna canere jubet, atque inſtructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus exæquato periculo animus am-

amplior eſſet, ipſe pedes exercitum pro loco atque copiis inſtruit. Nam uti planities erat inter ſiniſtros montîs, & ab dexterâ rupes aſpera; octo cohortes in fronte conſtituit, reliqua ſigna in ſubſidiis arctiùs collocat: ab his centuriones omnîs lectos & evocatos, præterea ex gregariis militibus optumum quemque armatum, in primam aciem ſubducit. Caïum Manlium in dextrâ, fæſulanum quemdam in ſiniſtrâ parte curare jubet: ipſe, cum libertis & colonis, propter aquilam adſiſtit, quam bello cimbrico Caïus Marius in exercitu habuiſſe dicebatur. At ex alterâ parte Caïus Antonius, pedibus æger, quod prælio adeſſe nequibat, Marco Petreïo legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti cauſſâ conſcripſerat, in fronte; poſt eas ceterum exercitum in ſubſidiis locat: ipſe equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat uti meminerint ſe contra latrones inermes, pro patriâ, pro liberis, pro aris atque focis ſuis certare. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor, cum magnâ gloriâ, in exercitu fuerat, pleroſque ipſos factaque eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat.

LX. Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petreïus tuba ſignum dat, cohortes paullatim incedere jubet. Idem facit hoſtium exercitus. Poſtquam eo ventum eſt unde à ferentariis prælium committi poſſet, maxumo clamore, infeſtis ſignis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, priſtinæ virtutis memores, cominùs acriter inſtare; illi haud timidi reſiſtunt: maxumâ vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in primâ acie verſari, laborantibus ſuccurrere, integros pro ſauciis arceſſere, omnia providere, multum ipſe pugnare, ſæpe hoſtem ferire; ſtrenui militis & boni imperatoris officia ſimul exſequebatur. Petreïus, ubi videt Catilinam contra ac ratus erat magnâ vi contendere, cohortem prætoriam in medios hoſtîs inducit; eoſque perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit; deinde utrimque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius & fæſulanus, in primis pugnantes, cadunt. Poſtquam fuſas copias ſeque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque priſtinæ dignitatis ſuæ, in confertiſſumos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur.

LXI. Sed confecto prælio, tum vero cerneres quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam ferè, quem quisque vivus pugnando locum ceperat, eum, amissâ animâ, corpore tegebat : pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paullo diversiùs, sed omnes tamen adversis vulneribus, conciderant. Catilina vero longè à suis inter hostium cadavera repertus est, paullulum etiam spirans, ferociamque animi quam habuerat vivus in vultu retinens. Postremo ex omni copiâ, neque in prælio neque in fugâ, quisquam civis ingenuus captus est ; ita cuncti suæ hostiumque vitæ juxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi romani lætam aut incruentam victoriam adeptus erat : nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui è castris visundi aut spoliandi gratiâ processerant, volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem aut cognatum, reperiebant : fuêre item qui inimicos suos cognoscerent. Ita variè per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudia agitabantur.

Finis belli catilinarii.

COROLLARIUM

DE

SALLUSTIO,

QUÆDAM DISSIMULANTE in CATILINÆ *hiſtoriâ.*

MULTA de Cicerone Salluſtius, in hiſtoriâ Catilinæ, ſilentio prætermiſit, eaque cum primis quæ præcipuè ad eximiam & ſingularem Ciceronis gloriam ſpectarent; conſultone, ut qui ejus eſſet inimicus, an vero imprudens, haud facilè dixerim. Eo autem potiùs inclinat animus, ut Salluſtium hæc de induſtriâ omiſiſſe credam; & illam hiſtoriæ legem, *Ne qua ſuſpicio gratiæ ſit in ſcribendo, ne qua ſimultatis*, in his prætermittendis neglexiſſe quæ nequaquam fuerint ſilentio prætereunda. Eorum hîc aliqua ſubjicienda eſſe duxi.

I. Primum igitur Ciceroni gratiæ ſunt

ampliſſimis verbis actæ, quod virtute, conſilio, prudentiâ ſuâ, remp. periculis maximis liberaſſet: idque ſine cæde, ſine ſanguine, ſine exercitu, ſine dimicatione, tantâ pace, tanto otio, tanto ſilentio. Ut ipſemet Cicero 3. invectivâ in Catilinam. De hoc verbum nullum Salluſtius.

II. Dein *Pater patriæ* eſt à Q. Catulo ac M. Catone, frequentiſſimo Senatu, nominatus. Nec de hoc Salluſtius quicquam. Juvenalis verò;

— Roma parentem,
Roma Patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

Et in 7. Plinius. *Salve*, inquit, *primus omnium Parens patriæ appellate, primus in togâ triumphum linguæque lauream merite.*

III. Præterea ejus nomine decreta diis immortalibus ſupplicatio eſt; qui honos ante Ciceronem togato contigit nemini. *Atque his decreta verbis eſt* (ut ipſemet inquit) *quod urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello liberaſſet. Quæ ſupplicatio*, inquit, *ſi cum ceteris conferatur, hoc interſit, quod ceteræ de rep. bene geſtâ, hæc una conſervatâ repub. conſtituta eſt.* Ne hujus quidem facta ab eo mentio.

IV. Ad hæc, L. Gellius ei civicam coronam à repub. deberi dixit. Eſt hoc quoque ſilentio præteritum, ut cetera pleraque, dum adverſarium Criſpus debitâ commendatione defraudat. Sed audiamus quid ipſemet Cicero in Piſonem de hôc atque aliis ad gloriam ſuam ſpectantibus : *Me*, inquit, *Q. Catulus, princeps hujus ordinis & auctor publici conſilii, frequentiſſimo Senatu Parentem patriæ nominavit. Mihi hic vir clariſſimus, qui propter te ſedet, L. Gellius his audientibus civicam coronam deberi à rep. dixit; mihi togato Senatus, non ut multis, bene geſtæ, ſed, ut nemini, conſervatæ reip. ſingulari genere ſupplicationis, deorum immortalium templa patefecit.* Idem ad Atticum, Cn. Pompeïum affirmat in ſenatu, non ſemel ſed ſæpe, multis verbis Ciceroni ſalutem imperii atque orbis terrarum adjudicaſſe.

V. Poſtremo ſtatuâ eum inauratâ Capuæ decuriones decorârunt & patronum adoptârunt, propter ſalutem illius urbis conſulatu conſervatam ſuo : ut ipſemet pro P. Seſtio teſtatur. Sed & in Piſonem : *Quorum Capuæ*, inquit, *te prætextatum nemo aſpexit, qui non gemeret deſiderio mei, cujus conſilio quum univerſam remp.*

tum

tum illam ipſam urbem meminerant eſſe ſervatam. Me inauratâ ſtatuâ donârunt ; me patronum unum aſciverunt ; à me ſe habere vitam, fortunas, liberos, arbitrabantur. Hæc Cicero. Sed quid de hoc uſpiam Salluſtius ? Quaſi vero & hæc & hoc genus alia non multo ad rem magis facerent, quam aut illa veterum romanorum laus, deque corruptis ſeculi ſui moribus querela : aut vero tam libenter ac prolixè tributum Cæſari Catonique præconium ; quorum ut uterque fuerit merito laudandus, Cæſaris tamen in laudibus, quum & ipſe ſit conjurationis creditus particeps, tam diu commorari ſupervacaneum eſſe mihi videretur, ne dicam præter decorum. Nam illa de origine urbis, & corruptis populi romani moribus, initiiſque motuum civilium, ſive à propoſito diſgreſſio ſeu verius altior repetitio, utcunque nominare lubeat, nec aliena prorſus ab hiſtoriæ argumento videtur & lectori accidit non ingrata. Sed de hoc jam ſatis, modo unum addidero. Mirè Salluſtius hoc diſſimulat, Cæſarem fuiſſe inter conjuratos habitum ; quâ de re tam multa interim Suetonius, cujus cum primis probatur in hiſtoriâ fides : nam is in ſuſpicionem veniſſe illum teſtatur, quaſi conſpirârit cum M. Craſſo conſulari,

item P. Sullâ & Autronio, poſt deſignationem conſulatûs ambitûs condemnatis; cujus conjurationis meminerunt Tanuſius Geminus in hiſtoriâ, M. Bibulus in edictis, C. Curio pater in orationibus; de quâ & Cicero in quâdam ad Atticum epiſtolâ ſignificare videtur. Sed & auctores eſſe ait, qui cum Cn. etiam Piſone conſpirâſſe Cæſarem teſtentur: nam fuiſſe inter ſocios Catilinæ nominatum, & apud Novium Nigrum queſtorem à L. Vettio indice, & in ſenatu à Q. Curio, quorum hic è Catilinâ ſeſe cognoviſſe diceret, ille chirographum quoque ejus Catilinæ datum polliceretur, Suetonius ipſe confirmat; quantumvis hoc diſſimulare noſter ſtudeat. Itaque an hîc nulla gratiæ in ſcribendo ſit ſuſpicio, aliorum eſto judicium. *Rivius.*

Fig. 3.[e]

C. SALLUSTII CRISPI JUGURTHA,

SEU

BELLUM JUGURTHINUM.

I. FALSO queritur de naturâ ſuâ genus humanum, quod, imbecilla atque ævi brevis, forte potiùs quam virtute regatur. Nam contra reputando, neque majus aliud neque præſtabilius invenias, magiſque naturæ induſtriam hominum

quam vim aut tempus deeſſe. Sed dux atque imperator vitæ mortalium, animus eſt: qui, ubi ad gloriam virtutis viâ graſſatur, abundè pollens potenſque & clarus eſt, neque fortunâ eget, quippe quæ probitatem, induſtriam, aliaſque artîs bonas neque dare neque eripere cuiquam poteſt. Sin, captus pravis cupidinibus, ad inertiam & voluptates corporis peſſumdatus eſt, perniciosâ lubidine paullisper uſus: ubi per ſocordiam vires, tempus, ingenium defluxêre, naturæ infirmitas accuſatur; ſuam quippe culpam auctores ad negotia transferunt. Quod ſi hominibus bonarum rerum tanta cura eſſet, quanto ſtudio aliena, ac nihil profutura, multumque etiam periculoſa, petunt: neque regerentur magis quam regerent caſus; & eo magnitudinis procederent, ubi, pro mortalibus, gloriâ æterni fierent.

II. Nam uti genus hominum compoſitum ex corpore & animâ eſt; ita res cunctæ ſtudiaque omnia noſtra, corporis alia, alia animi naturam ſequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, & alia hujuſcemodi omnia brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, ſicuti anima, immor-

talia ſunt. Poſtremo corporis & fortunæ bonorum, uti initium, ſic finis eſt ; omniaque orta occidunt, & aucta ſeneſcunt : animus, incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipſe habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda eſt qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt ; ceterum ingenium, quo neque melius neque amplius aliud in naturâ mortalium eſt, incultu atque ſocordiâ torpeſcere ſinunt, quum præſertim tam multæ variæque ſint artes animi quibus ſumma claritudo paratur.

III. Verum ex his magiſtratus & imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minumè mihi hâc tempeſtate cupiunda videntur : quoniam neque virtuti honos datur ; neque illi quibus per fraudem jus fuit, tuti aut eo magis honeſti ſunt. Nam vi quidem regere patriam aut parentes, quamquam & poſſis & delicta corrigas, tamen importunum eſt ; quum præſertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hoſtilia portendant : fruſtra autem niti, neque aliud ſe fatigando niſi odium quærere, extremæ dementiæ eſt ; niſi forte quem inhoneſta & pernicioſa lubido te-

net, potentiæ paucorum decus atque libertatem ſuam gratificari.

IV. Ceterum ex aliis negotiis quæ ingenio exercentur, in primis magno uſui eſt memoria rerum geſtarum. Cujus de virtute quia multi dixêre, prætereundum puto, ſimul ne per inſolentiam quis exiſtumet memet ſtudium meum laudando extollere: atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à republicâ ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiæ imponant certè; quibus maxuma induſtria videtur, ſalutare plebem & conviviis gratiam quærere. Qui ſi reputaverint & quibus ego temporibus magiſtratum adeptus ſim, & quales viri idem adſequi nequiverint, & poſtea quæ genera hominum in ſenatum pervenerint; profectò exiſtumabunt me magis merito quam ignaviâ judicium animi mei mutaviſſe, majuſque commodum ex otio meo quam ex aliorum negotiis reipublicæ venturum. Nam ſæpe audivi Quintum Maximum, Publium Scipionem, præterea civitatis noſtræ præclaros viros ſolitos ita dicere, quum majorum imagines intuerentur, vehementiſſumè ſibi animum ad virtutem accendi: ſcilicet non ceram illam neque fi-

guram tantam vim in ſeſe habere ; ſed memoriâ rerum geſtarum eam flammam egregiis viris in pectore creſcere, neque priùs ſedari quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contra quis eſt omnium his moribus, quin divitiis & ſumtibus, non probitate neque induſtriâ, cum majoribus ſuis contendat? Etiam homines novi, qui antea per virtutem ſoliti erant Nobilitatem antevenire, furtim & per latrocinia potiùs quam bonis artibus, ad imperia & honores nituntur : proinde quaſi prætura, & conſulatus, atque alia omnia hujuſcemodi per ſe ipſa clara & magnifica ſint ; ac non perinde habeantur, ut eorum qui ea ſuſtinent virtus eſt. Verum ego liberiùs altiùſque proceſſi, dum me civitatis morum piget tædetque : nunc ad inceptum redeo.

V. Bellum ſcripturus ſum quod populus romanus cum Jugurthâ, rege numidarum, geſſit : primum quia magnum & atrox, variaque victoria fuit ; dein quia tum primum ſuperbiæ Nobilitatis obviam itum eſt. Quæ contentio divina & humana cuncta permiſcuit ; eoque vecordiæ proceſſit, uti ſtudiis civilibus bellum atque vaſtitas Italiæ finem faceret. Sed

priùs quam hujuſcemodi rei initium expedio, pauca ſupra repetam; quo, ad cognoſcendum, omnia illuſtria magis magiſque in aperto ſint.

Bello punico ſecundo, quo dux carthaginienſium, Hannibal, poſt magnitudinem nominis romani Italiæ opes maxumè adtriverat; Maſiniſſa, rex numidarum, in amicitiam receptus à Publio Scipione, cui poſtea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis carthaginienſibus & capto Syphace, cujus in Africâ magnum atque latè imperium valuit, populus romanus, quaſcumque urbîs & agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Maſiniſſæ bona atque honeſta nobis permanſit: ſed imperii vitæque ejus finis idem fuit. Dein Micipſa, filius, regnum ſolus obtinuit, Manaſtabale & Guluſſâ fratribus morbo abſumtis. Is Adherbalem & Hiempſalem ex ſeſe genuit; Jugurthamque, Manaſtabalis fratris filium, quem Maſiniſſa, quod ortus ex concubinâ erat, privatum reliquerat, eodem cultu quo liberos ſuos domi habuit.

VI. Qui, ubi primum adolevit, pol-

lens viribus, decorâ facie, ſed multo maxumè ingenio validus, non ſe luxu neque inertiæ corrumpendum dedit; ſed, uti mos gentis illius eſt, equitare, jaculari, curſu cum æqualibus certare; &, quum omnîs gloriâ anteiret, omnibus tamen carus eſſe; ad hoc, pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus aut in primis ferire, plurimum facere & minimum ipſe de ſe loqui. Quibus rebus Micipſa tametſi initio lætus fuerat, exiſtumans Jugurthæ virtutem regno ſuo gloriæ fore: tamen poſtquam hominem adoleſcentem, exactâ ætate ſuâ & parvis liberis, magis magiſque creſcere intelligit; vehementer eo negotio permotus, multa cum animo ſuo volvebat.

Terrebat eum natura mortalium, avida imperii & præceps ad explendam animi cupidinem; præterea opportunitas ſuæque & liberorum ætatis, quæ etiam mediocres viros ſpe prædæ tranſvorſos agit: ad hoc, ſtudia numidarum in Jugurtham accenſa; ex quibus, ſi talem virum dolis interfeciſſet, ne qua ſeditio aut bellum oriretur anxius erat.

VII. His difficultatibus circumventus,

ubi videt neque per vim neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus ; quod erat Jugurtha manu promptus & appetens gloriæ militaris , statuit eum objectare periculis & eo modo fortunam tentare. Igitur bello numantino Micipsa , quum populo romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem vel hostium sævitiâ facilè eum occasurum , præfecit numidis quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longè aliter ac ratus erat evenit. Nam Jugurtha , ut erat impigro atque acri ingenio , ubi naturam Publii Scipionis, qui tum romanis imperator erat, & morem hostium cognovit ; multo labore multâque curâ , præterea modestissumè parendo & sæpe obviam eundo periculis , in tantam claritudinem brevi pervenerat , uti nostris vehementer carus , numantinis maxumo terrori esset. Ac sanè , quod difficillumum in primis est, & prælio strenuus erat & bonus consilio : quorum alterum, ex providentiâ , timorem ; alterum , ex audaciâ , temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnîs ferè res asperas per Jugurtham agere , in amicis habere, magis magisque eum in dies amplecti ; quippe cujus neque consilium

neque inceptum ullum fruſtra erat. Huc accedebat munificentia animi & ingenii ſolertia, quibus rebus ſibi multos ex romanis familiari amicitiâ conjunxerat.

VIII. Eâ tempeſtate in exercitu noſtro fuêre complures novi atque nobiles, quibus divitiæ bono honeſtoque potiores erant, factioſi, domi potentes, apud ſocios clari magis quam honeſti: qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, ſi Micipſa rex occidiſſet, fore uti ſolus imperio Numidiæ potiretur; in ipſo maxumam virtutem, romæ omnia venalia eſſe.

Sed poſtquam, Numantiâ deletâ, Publius Scipio dimittere auxilia & ipſe revorti domum decrevit; donatum atque laudatum magnificè pro concione Jugurtham in prætorium adduxit, ibique ſecreto monuit, uti potiùs publicè quam privatim amicitiam populi romani coleret; neu quibus largiri inſueſceret; periculosè à paucis emi quod multorum eſſet; ſi permanere vellet in ſuis artibus, ultro illi & gloriam & regnum venturum; ſin properantiùs pergeret, ſuâmet ipſum pecuniâ præcipitem caſurum.

IX. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipſæ redderet, dimiſit. Earum ſententia hæc erat : *Jugurthæ tui bello numantino longè maxuma virtus fuit ; quam rem certo ſcio tibi gaudio eſſe. Nobis ob merita ſua carus eſt ; ut idem Senatui populoque romano ſit, ſummâ ope nitemur. Tibi quidem pro noſtrâ amicitiâ gratulor : en habes virum dignum te atque avo ſuo Maſiniſſâ.* Igitur rex, ubi ea quæ famâ acceperat ex litteris imperatoris eſſe cognovit, quum virtute tum gratiâ viri permotus, flexit animum ſuum, & Jugurtham beneficiis vincere adgreſſus eſt ; ſtatimque eum adoptavit, & teſtamento pariter cum filiis hæredem inſtituit. Sed ipſe, paucos poſt annos, morbo atque ætate confectus, quum ſibi finem vitæ adeſſe intelligeret, coram amicis & cognatis, itemque Adherbale & Hiempſale filiis, dicitur hujuſcemodi verba cum Jugurthâ habuiſſe :

X. *Parvum ego te, Jugurtha, amiſſo patre, ſine ſpe, ſine opibus, in meum regnum accepi, exiſtumans non minus me tibi quam liberis, ſi genuiſſem, ob beneficia carum fore. Neque ea res falſum me habuit : nam, ut alia magna & egregia*

tua facinora omittam, noviſſumè rediens Numantiâ meque regnumque meum gloriâ honoraviſti; tuâque virtute nobis romanos ex amicis amiciſſumos feciſti; in Hiſpaniâ nomen familiæ renovatum eſt; poſtremo, quod difficillumum inter mortalîs eſt, gloriâ invidiam viciſti. Nunc quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo obteſtorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres ſunt, caros habeas; neu malis alienos adjungere quam ſanguine conjunctos retinere. Non exercitus neque theſauri præsidia regni ſunt; verum amici, quos neque armis cogere neque auro parare queas: officio & fide pariuntur. Quis autem amicior quam frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, ſi tuis hoſtis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, ſi boni eritis; ſi mali, imbecillum: nam concordiâ res parvæ creſcunt, diſcordiâ maxumæ dilabuntur. Ceterum ante hos te, Jugurtha, quia ætate & ſapientiâ prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet; nam in omni certamine, qui opulentior eſt, etiam ſi accipit injuriam, tamen, quia plus poteſt, facere videtur. Vos autem, Adherbal & Hiempſal, colite, obſervate talem hunc virum; imitamini virtutem; & enitimini

ne ego meliores liberos ſumſiſſe videar quam genuiſſe.

XI. Ad ea Jugurtha, tametſi regem ficta locutum intelligebat & ipſe longè aliter animo agitabat, tamen pro tempore benignè reſpondit. Micipſa paucis poſt diebus moritur. Poſtquam illi more regio juſta magnificè fecerant, reguli in unum convenêre, ut inter ſe de negotiis cunctis diſceptarent. Sed Hiempſal, qui minumus ex illis erat, naturâ ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, deſpiciens, dextrâ Adherbalem adſedit; ne medius ex tribus, quod & apud numidas honori ducitur, Jugurtha foret: dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fratre, vix in partem alteram tranſductus eſt. Ibi quum multa de adminiſtrando imperio diſſererent, Jugurtha inter alias res jacit, oportere quinquennii conſulta & decreta omnia reſcindi; nam per ea tempora confectum annis Micipſam parum animo valuiſſe. Tum idem Hiempſal placere ſibi reſpondit; nam ipſum illum tribus his proxumis annis adoptione in regnum perveniſſe. Quod verbum in pectus Jugurthæ altiùs quam quiſquam ratus deſcendit. Itaque ex eo tempore irâ & metu

anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere quibus Hiempſal per dolum caperetur. Quæ uti tardiùs procedunt, neque lenitur animus ferox, ſtatuit quovis modo inceptum perficere.

XII. Primo conventu quem ab regulis factum ſupra memoravi, propter diſſenſionem, placuerat dividi theſauros finîſque imperii ſingulis conſtitui. Itaque ad utramque rem tempus decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam: reguli interea in loca propinqua theſauris, alius alio, conceſſêre. Sed Hiempſal in oppido Thirmidâ forte ejus utebatur domo, qui, proxumus lictor Jugurthæ, carus acceptuſque ei ſemper fuerat: quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat; impellitque uti, tamquam ſuam domum viſens eat, portarum claves adulterinas paret, nam veræ ad Hiempſalem referebantur; ceterum, ubi res poſtularet, ſeipſum cum magnâ venturum manu. Numida mandata brevi conficit; atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui poſtquam in ædîs irrupêre, diverſi regem quærere; dormientîs alios, alios occurſantîs interficere; ſcrutari loca abdita; clauſa effringere; ſtrepitu & tumultu

omnia miſcere ; quum interim Hiempſal reperitur occultans ſe tugurio mulieris ancillæ , quo , initio pavidus & ignarus loci, profugerat. Numidæ caput ejus , uti juſſi erant, ad Jugurtham referunt.

XIII. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur : Adherbalem , omnîſque qui ſub Micipſæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partîs diſcedunt numidæ ; plures Adherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maxumas poteſt copias armat ; urbîs, partim vi, alias voluntate , imperio ſuo adjungit ; omni Numidiæ imperare parat. Adherbal , tametſi Romam legatos miſerat , qui Senatum docerent de cæde fratris & fortunis ſuis ; tamen , fretus multitudine militum , parabat armis contendere : ſed ubi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in provinciam, ac dehinc Romam contendit.

Tum Jugurtha, patratis conſiliis, poſtquam omni Numidiâ potiebatur, in otio facinus ſuum cum animo reputans , timere populum romanum ; neque advorsùs iram ejus uſquam , niſi in avaritiâ Nobilitatis & pecuniâ ſuâ ſpem, habere.

Itaque paucis diebus, cum auro argentoque multo legatos Romam mittit; quîs præcipit, uti primum veteres amicos muneribus expleant, dein novos acquirant, poſtremo quemcumque poſſint largiundo parare ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venêre; &, ex præcepto regis, hoſpitibus, aliiſque quorum eâ tempeſtate in ſenatu auctoritas pollebat, magna munera misêre; tanta commutatio inceſſit, ut ex maxumâ invidiâ in gratiam & favorem Nobilitatis Jugurtha veniret: quorum pars ſpe, alii præmio inducti, ſingulos ex Senatu ambiundo, nitebantur ne graviùs in eum conſuleretur. Igitur, ubi legati ſatis confidunt, die conſtituto ſenatus utriſque datur.

XIV. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus:

Patres Conſcripti, Micipſa, pater meus, moriens mihi præcepit, uti regni Numidiæ tantummodo procurationem exiſtumarem meam, ceterum jus & imperium penes vos eſſe; ſimul eniterer domi militiæque quam maxumo uſui eſſe populo romano; vos mihi cognatorum, vos in locum adfinium ducerem: ſi ea feciſſem, in veſtrâ amicitiâ exercitum, divitias, munimenta regni, me habiturum.

Quæ præcepta patris mei quum agitarem, Jugurtha, homo omnium quos terra ſuſtinet ſceleratiſſumus, contemto imperio veſtro, Maſiniſſæ me nepotem, utique ab ſtirpe ſocium atque amicum populi romani, regno fortuniſque omnibus expulit. Atque P. C. quoniam eo miſeriarum venturus eram, vellem, potiùs ob mea quam ob majorum meorum beneficia, poſſe me à vobis auxilium petere: ac maxumè deberi mihi beneficia à populo romano, quibus non egerem; ſecundùm ea, ſi deſideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per ſe ipſa probitas eſt, neque mihi in manu fuit Jugurtha qualis foret; ad vos confugi, P. C. quibus, quod mihi miſerrumum eſt, cogor priùs oneri quam uſui eſſe.

Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti ſunt, aut in ſuis dubiis rebus ſocietatem veſtram appetiverunt. Familia noſtra cum populo romano, bello carthaginienſi, amicitiam inſtituit; quo tempore magis fides ejus quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem, vos, P. C. nolite pati me fruſtra à vobis auxilium petere. Si, ad impetrandum, nihil cauſſæ haberem præter miſerandam fortunam; quod paullo ante rex genere, famâ, atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes

exſpecto : tamen erat majeſtatis populi romani prohibere injuriam, neque pati cujuſquam regnum per ſcelus creſcere. Verum ego iis finibus ejectus ſum quos majoribus meis populus romanus dedit, unde pater & avus meus unà vobiſcum expulêre Syphacem & carthaginienſes : veſtra beneficia mihi erepta ſunt, P. C; vos in meâ injuriâ deſpecti eſtis.

Eheu me miſerum! Huccine, Micipſa pater, beneficia tua evasêre; uti quem tu parem cum liberis tuis regnique participem feciſti, is potiſſimum ſtirpis tuæ exſtinctor ſit? Nunquamne ergo familia noſtra quieta erit? ſemperne in ſanguine, ferro, fugâ verſabimur? Dum carthaginienſes incolumes fuêre, jure omnia ſæva patiebamur; hoſtis ab latere, vos amici procul, ſpes omnis in armis erat : poſtquam illa peſtis ex Africâ ejecta eſt, læti pacem agitabamus; quippe quîs hoſtis nullus erat, niſi forte quem vos juſſiſſetis. Ecce autem ex improviſo Jugurtha, intolerandâ audaciâ, ſcelere, atque ſuperbiâ ſeſe efferens, fratre meo atque eodem propinquo ſuo interfecto, primum regnum ejus ſceleris ſui prædam fecit : poſt, ubi me iiſdem dolis nequit capere, nihil minus quam vim aut bellum exſpectantem in imperio veſtro; ſicut vide-

tis, extorrem patriâ, domo, inopem & coopertum miſeriis, effecit ut ubivis tutiùs quam in meo regno eſſem.

Ego ſic exiſtumabam, P. C. uti prædicantem audiveram patrem meum, qui veſtram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem ſuſcipere; ceterum ex omnibus maxumè tutos eſſe. Quod in familiâ noſtrâ fuit, præſtitit, ut in omnibus bellis adeſſet vobis; nos uti per otium tuti ſimus, in manu veſtrâ eſt, P. C. Pater nos duos fratres reliquit; tertium, Jugurtham, beneficiis ſuis ratus eſt nobis conjunctum fore: alter eorum necatus, alter, ipſe ego, manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potiſſimum infelix accedam? Generis præſidia omnia exſtincta ſunt: pater, uti neceſſe erat, naturæ conceſſit: fratri, quem minumè decuit, propinquus per ſcelus vitam eripuit: adfinîs, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppreſſit; capti ab Jugurthâ, pars in crucem acti, pars beſtiis objecti ſunt; pauci, quibus relicta eſt anima, clauſi in tenebris cum mœrore & luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia quæ aut amiſi aut ex neceſſariis advorſa facta ſunt incolumia manerent; tamen, ſi quid ex improviſo mali accidiſſet, vos implorarem, P. C. quibus,

pro magnitudine imperii, jus & injurias omnîs curæ esse decet. Nunc vero exsul patriâ, domo, solus atque omnium honestarum rerum egens, quo accedam? Aut quos appellem? nationesne an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? An quoquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sint? An quisquam nostrî misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit?

Postremo Masinissa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi populum romanum; ne societates, ne fœdera nova acciperemus; abundè magna præsidia nobis in vestrâ amicitiâ fore; si huic imperio fortuna mutaretur, unà occidendum nobis esse. Virtute ac diis volentibus magni estis & opulenti, omnia secunda & obedientia sunt; quo faciliùs sociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Jugurthæ, parum cognita, transvorsos agat: quos ego audio maxumâ ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognitâ caussâ, statuatis; fingere me verba & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum, cujus impio facinore in has miserias projectus sum, eadem hæc simulantem videam! & aliquando aut

apud vos aut apud deos immortalîs rerum humanarum cura oriatur; ut ille, qui nunc ſceleribus ſuis ferox atque præclarus eſt, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem noſtrum, fratris mei necis, mearumque miſeriarum gravîs pœnas reddat!

Jam jam, Frater animo meo cariſſume, quamquam tibi immaturo, & unde minumè decuit, vita erepta eſt; tamen lætandum magis quam dolendum puto caſum tuum. Non enim regnum; ſed fugam, exſilium, egeſtatem, & has omnîs quæ me premunt ærumnas, cum animâ ſimul amiſiſti. At ego infelix, in tanta mala præcipitatus ex patrio regno, rerum humanarum ſpectaculum præbeo: incertus quid agam; tuaſne injurias perſequar, ipſe auxilii egens; an regno conſulam, cujus vitæ neciſque poteſtas ex opibus alienis pendet. Utinam emori fortunis meis honeſtus exitus eſſet; ne vivere contemtus viderer, ſi, defeſſus malis, injuriæ conceſſiſſem! Nunc quoniam neque vivere lubet, neque mori licet ſine dedecore; P. C. per vos, per liberos atque parentes veſtros, per majeſtatem populi romani, ſubvenite miſero mihi; ite obviam injuriæ; nolite pati regnum Numidiæ, quod veſtrum eſt, per ſcelus & ſanguinem familiæ noſtræ tabeſcere.

XV. Poſtquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ largitione magis quam cauſſâ freti, paucis reſpondent: Hiempſalem ob ſævitiam ſuam ab numidis interfectum; Adherbalem, ultro bellum inferentem, poſtquam ſuperatus ſit, queri quod injuriam facere nequiſſet; Jugurtham ab Senatu petere, ne ſe alium putaret ac Numantiæ cognitus eſſet, neu verba inimici ante facta ſua poneret. Deinde utrique curiâ egrediuntur. Senatus ſtatim conſulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratiâ depravata, Adherbalis dicta contemnere; Jugurthæ virtutem laudibus extollere; gratiâ, voce, denique omnibus modis pro alieno ſcelere & flagitio, ſuâ quaſi pro gloriâ, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & æquum divitiis carius erat, ſubveniundum Adherbali & Hiempſalis mortem ſeverè vindicandam cenſebant: ſed ex omnibus maxumè Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factioſus; avidus potentiæ, honoris, divitiarum; ceterum vitia ſua callidè occultans. Is poſtquam vidit regis largitionem famoſam impudentemque, veritus, quod in tali re ſolet, ne pollutâ licentiâ invidiam accenderet, animum à conſuetâ lubidine continuit.

XVI. Vicit tamen in ſenatu pars illa quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum quod Micipſa obtinuerat inter Jugurtham & Adherbalem dividerent. Cujus legationis princeps fuit Lucius Opimius, homo clarus & tum in Senatu potens, quia conſul, Caio Graccho & Marco Fulvio interfectis, acerrumè victoriam Nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametſi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratiſſumè recepit; dando & pollicendo multa, perfecit uti famæ, fidei, poſtremo omnibus ſuis rebus commodum regis anteferret: reliquos legatos eâdem viâ adgreſſus, pleroſque capit; paucis carior fides quam pecunia fuit. In diviſione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam adtingit, agro viriſque opulentior, Jugurthæ traditur; illam alteram, ſpecie quam uſu potiorem, quæ portuoſior & ædificiis magis exornata erat, Adherbal poſſedit.

XVII. Res poſtulare videtur Africæ ſitum paucis exponere, & eas gentîs quibuſcum nobis bellum aut amicitia fuit adtingere. Sed quæ loca & nationes ob calorem, aut aſperitatem, item ſolitudines,

nes, minùs frequentata ſunt, de iis haud facilè compertum narraverim; cetera quam pauciſſumis abſolvam. In diviſione orbis terræ, plerique in parte tertiâ Africam poſuêre; pauci, tantummodo Aſiam & Europam eſſe, ſed Africam in Europâ. Ea finîs habet ab occidente, fretum noſtri maris & oceani; ab ortu ſolis, declivem latitudinem, quem locum *Catabathmon* incolæ appellant. Mare ſævum, importuoſum; ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus; cœlo terrâque penuria aquarum. Genus hominum ſalubri corpore, velox, patiens laborum: pleroſque ſenectus diſſolvit, niſi qui ferro aut beſtiis interiêre; nam morbus haud ſæpe quemquam ſuperat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique poſtea acceſſerint, aut quo modo inter ſe permixti ſint; quanquam ab eâ famâ quæ pleroſque obtinet diverſum eſt, tamen, ut ex libris punicis, qui regis Hiempſalis dicebantur, interpretatum nobis eſt, utique rem ſeſe habere cultores ejus terræ putant: quam pauciſſumis dicam; ceterum fides ejus rei penès auctores erit.

XVIII. Africam initio habuêre gætuli

& libyes, aſperi incultique, quîs cibus erat caro ferina, atque humi pabulum uti pecoribus: hi neque moribus, neque lege, aut imperio cujuſquam regebantur; vagi, palantes, quas nox coegerat ſedes habebant. Sed poſtquam in Hiſpaniâ Hercules, ſicut afri putant, interiit; exercitus ejus, compoſitus ex gentibus variis, amiſſo duce, ac paſſim multis ſibi quiſque imperium petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero medi, perſæ, & armenii, navibus in Africam tranſvecti, proxumos noſtro mari locos occupavêre. Sed perſæ intrà Oceanum magis: hique alveos navium inverſos pro tuguriis habuêre, quia neque materia in agris, neque ab hiſpanis emundi aut mutandi copia erat; mare magnum & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia gætulos ſecum miſcuêre: & quia, ſæpe tentantes agros, alia deinde alia loca petiverant, ſemetipſi *Numidas* appellavêre. Ceterum adhuc ædificia numidarum agreſtium, quæ *Mapalia* illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quaſi navium carinæ ſunt. Medis autem & armeniis acceſſêre libyes: nam hi propiùs mare africum agitabant; gætuli ſub ſole magis haud procul ab ardoribus: hique maturè op-

pida habuere ; nam, freto divisi ab Hispaniâ, mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paullatim libyes corrupêre, barbarâ linguâ *Mauros* pro *Medis* appellantes. Sed res persarum brevi adolevit ; ac postea *Numidæ* nomine, propter multitudinem à parentibus digressi, possedêre ea loca quæ proxuma Carthaginem *Numidia* appellatur. Deinde utrique alteris freti, finitimos armis aut metu sub imperium suum coegêre, nomen gloriamque sibi addidêre ; magis hi qui ad nostrum mare processerant, quia libyes quam gætuli minùs bellicosi. Denique Africæ pars inferior pleraque ab numidis possessa est : victi omnes in gentem nomenque imperantium concessêre.

XIX. Postea phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratiâ, pars imperii cupidine, sollicitatâ plebe & aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim, aliasque urbîs in orâ maritimâ condidêre ; eæque brevi multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuêre. Nam de Carthagine silere melius puto quam parum dicere ; quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui lo-

cus Ægyptum ab Africâ dividit, ſecundo mari prima Cyrene eſt, colonia thereôn ; ac deinceps duæ ſyrtes, interque eas Leptis ; deinde Philenôn aræ, quem locum Ægyptum versùs finem imperii habuêre carthaginienſes ; poſt aliæ punicæ urbes. Cetera loca uſque ad Mauritaniam numidæ tenent ; proxumè Hiſpaniam mauri ſunt. Super Numidiam gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultiùs vagos, agitare ; poſt eos æthiopas eſſe, dein loca exuſta ſolis ardoribus. Igitur bello jugurthino pleraque ex punicis oppida & finîs carthaginienſium, quos noviſſumè habuerant, populus romanus per magiſtratus adminiſtrabat ; gætulorum magna pars, & numidæ ad flumen uſque Mulucham, ſub Jugurthâ erant; mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen cetera ignarus populi romani, itemque nobis neque bello neque pace antea cognitus. De Africâ & ejus incolis ad neceſſitudinem rei ſatis dictum.

XX. Poſtquam, diviſo regno, legati Africâ deceſſêre, & Jugurtha, contra timorem animi, præmia ſceleris adeptum ſeſe videt : certum eſſe ratus quod ex amicis apud Numantiam acceperat, om-

nia Romæ venalia eſſe, ſimul & illorum pollicitationibus accenſus quos paullo ante muneribus expleverat; in regnum Adherbalis animum intendit. Ipſe acer, bellicoſus; at is quem petebat quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis quam metuendus. Igitur ex improviſo finîs ejus cum magnâ manu invadit; multos mortalîs, cum pecore atque aliâ prædâ, capit; ædificia incendit; pleraque hoſtiliter loca cum equitatu accedit; deinde cum omni multitudine in regnum ſuum convertit, exiſtumans dolore permotum Adherbalem injurias ſuas manu vindicaturum, eamque rem belli cauſſam fore. At ille, quod neque ſe parem armis exiſtumabat, & amicitiâ populi romani magis quam numidis fretus erat, legatos ad Jugurtham de injuriis queſtum miſit: qui tametſi contumelioſa dicta retulerant, priùs tamen omnia pati decrevit quam bellum ſumere, quia tentatum antea ſecus ceſſerat. Neque eo magis cupido Jugurthæ minuebatur; quippe qui totum ejus regnum animo jam invaſerat. Itaque non, ut antea, cum prædatoriâ manu, ſed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit & apertè totius Numidiæ imperium petere: ceterum quâ perge-

bat, urbîs, agros vaſtare; prædas agere; ſuis animum, hoſtibus terrorem augere.

XXI. Adherbal ubi intelligit eo proceſſum, uti regnum aut relinquendum eſſet aut armis retinendum; neceſſario copias parat, & Jugurthæ obvius procedit. Interim haud longè à mari prope Cirtam oppidum utriuſque conſedit exercitus; & quia diei extremum erat, prælium non inceptum. Sed ubi plerumque noctis proceſſit, obſcuro etiam tum lumine, milites jugurthini, ſigno dato, caſtra hoſtium invadunt: ſemiſomnos partim, alios arma ſumentes fugant funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit; &, ni multitudo togatorum fuiſſet, quæ numidas inſequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum atque patratum foret bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumſedit: vineis, turribuſque, & machinis omnium generum expugnare adgreditur; maxumè feſtinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum Romam ab Adherbale miſſos audiverat. Sed poſtquam Senatus de bello eorum accepit, tres adoleſcentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant, Senatûs populique romani verbis nuncient, Velle

& cenſere eos ab armis diſcedere, de controverſiis ſuis jure potiùs quam bello diſceptare, ita ſeque illiſque dignum eſſe.

XXII. Legati in Africam maturantes veniunt eo magis, quod Romæ, dum proficiſci parant, de prælio facto & oppugnatione Cirtæ audiebatur; ſed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha acceptâ oratione reſpondit: Sibi neque majus quidquam neque carius auctoritate Senatûs eſſe: ab adoleſcentiâ ſuâ ita ſe eniſum ut ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitiâ, P. Scipioni, ſummo viro, placuiſſe; ob eaſdem artîs à Micipsâ, non penuriâ liberorum, in regnum adoptatum eſſe: ceterum quo plura bene atque ſtrenuè feciſſet, eo animum ſuum injuriam minùs tolerare: Adherbalem dolis vitæ ſuæ inſidiatum; quod ubi comperiſſet, ſceleri obviam iſſe: populum romanum neque rectè neque pro bono facturum, ſi ab jure gentium ſeſe prohibuerit: poſtremo de omnibus rebus legatos Romam brevi miſſurum. Ita utrique digrediuntur; Adherbalis adpellandi copia non fuit.

XXIII. Jugurtha ubi eos Africâ deceſſiſſe ratus eſt, neque propter locì na-

turam Cirtam armis expugnare poteſt ; vallo atque foſſâ mœnia circumdat ; turrîs exſtruit eaſque præſidiis firmat ; præterea dies noctesque , aut per vim aut dolis, tentare ; defenſoribus mœnium, præmia modo , modo formidinem oſtentare ; ſuos hortando ad virtutem erigere ; prorsùs intentus , cuncta parare. Adherbal ubi intelligit omnîs fortunas ſuas in extremo ſitas , hoſtem infeſtum , auxilii ſpem nullam, penuriâ rerum neceſſariarum bellum trahi non poſſe ; ex iis qui unà Cirtam profugerant duos maxumè impigros delegit ; eos , multa pollicendo ac miſerando caſum ſuum , confirmat , uti per hoſtium munitiones noctu ad proxumum mare , dein Romam , pergerent. Numidæ paucis diebus juſſa efficiunt ; litteræ Adherbalis in ſenatu recitatæ , quarum ſententia hæc fuit :

XXIV. *Non meâ culpâ ſæpe ad vos oratum mitto , P. C ; ſed vis Jugurthæ ſubigit. Quem tanta lubido me exſtinguendi invaſit , uti neque vos neque deos immortalîs in animo habeat , ſanguinem meum quam omnia malit : itaque quintum jam menſem , ſocius & amicus populi romani , armis obſeſſus teneor ; neque mihi Micipſæ patris mei beneficia , neque veſtra decreta auxiliantur ; ferro an fame acriùs urgear ,*

incertus sum. Plura de Jugurthâ scribere dehortatur me fortuna mea ; etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse : nisi tamen intelligo illum supra quam ego sum petere, neque simul amicitiam vestram & regnum meum sperare. Utrum gravius existumet, nemini occultum est ; nam initio occîdit Hiempsalem fratrem meum, dein patrio regno me expulit. Quæ sanè fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verum nunc regnum nostrum armis tenet ; me, quem vos imperatorem numidis posuistis, clausum tenet atque obsidet ; legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, quo moveri possit ? Nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo & illa quæ antea in senatu questus sum, vana forent, potiùs quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum ut Jugurthæ scelerum ostentui essem ; non jam mortem neque ærumnas, tantummodo inimici imperium & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti libet consulite : me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiæ fidem, si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissæ.

XXV. His litteris recitatis, fuêre qui exercitum in Africam mittendum cense-

rent & quam primum Adherbali subveniendum ; de Jugurthâ interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. Sed ab iisdem illis regis fautoribus summâ ope enisum, ne tale decretum fieret : ita, bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privatâ gratiâ devictum. Leguntur tamen in Africam majores natu nobiles, amplis honoribus usi ; in quîs fuit Marcus Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis & tum senatûs princeps. Hi, quod in invidiâ res erat, simul & à numidis obsecrati, triduo navim ascendêre : dein brevi Uticam adpulsi, litteras ad Jugurtham mittunt, quam ocissumè ad provinciam accedat ; se ad eum ab Senatu missos. Ille ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse ; primo commotus metu atque lubidine, divorsus agitabatur : timebat iram Senatûs, ni paruisset legatis ; porrò animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summâ vi Cirtam irrumpere nititur, maxumè sperans, diductâ manu hostium, aut vi aut dolis sese casum victoriæ inventurum. Quod ubi secùs procedit ; neque, quod inten-

derat, efficere poteſt uti, priùs quam legatos conveniret, Adherbalis potiretur: ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. At tametſi Senatûs verbis minæ graves nunciabantur, quod ab oppugnatione non deſiſteret; multâ tamen oratione conſumtâ, legati fruſtra diſceſſêre.

XXVI. Ea poſtquam Cirtæ audita ſunt, italici, quorum virtute mœnia defenſabantur, confiſi, deditione factâ, propter magnitudinem populi romani inviolatos ſeſe fore, Adherbali ſuadent uti ſeque & oppidum Jugurthæ tradat; tantum ab eo vitam paciſcatur; de ceteris Senatui curæ fore. At ille tametſi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; tamen, quia penès eoſdem, ſi advorſaretur, cogendi poteſtas erat, ita uti cenſuerant italici deditionem fecit. Igitur Jugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat; dein omnîs puberes numidas atque negotiatores promiſcuè, uti quiſque armatis obvius fuerat, interfecit.

XXVII. Quod poſtquam Romæ cognitum eſt, & res in ſenatu agitari cœpta; iidem illi miniſtri regis, interpellan-

do, ac ſæpe gratiâ interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni Caïus Memmius, tribunus plebis deſignatus, vir acer & infeſtus potentiæ Nobilitatis, populum romanum edocuiſſet, id agi uti per paucos factioſos Jugurthæ ſcelus condonaretur; profectò omnis invidia, prolatandis conſultationibus, dilapſa foret: tanta vis gratiæ atque pecuniæ regis erat! Sed ubi Senatus delicti conſcientiâ populum timet; lege ſemproniâ, provinciæ futuris conſulibus Numidia atque Italia decretæ; conſules declarati Publius Scipio Naſica, Lucius Beſtia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. Dein exercitus qui in Africam portaretur ſcribitur; ſtipendium aliaque quæ bello uſui forent decernuntur.

XXVIII. At Jugurtha, contra ſpem nuncio accepto, quippe cui Romæ omnia venire in animo hæſerat, filium & cum eo duos familiarîs ad Senatum legatos mittit; iiſque, uti illis quos Hiempſale interfecto miſerat, præcipit, omnîs mortalîs pecuniâ adgrediantur. Qui poſtquam Romam adventabant, Senatus à Beſtiâ conſultus eſt, placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus: iique decrevêre,

ni regnum ipſumque deditum veniſſent, uti in diebus proxumis decem Italiâ decederent. Conſul numidis ex Senatûs decreto nunciari jubet; ita, infectis rebus illi domum diſcedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat ſibi homines nobilîs, factioſos, quorum auctoritate, quæ deliquiſſet, munita fore ſperabat: in quîs fuit Scaurus, cujus de naturâ & habitu ſupra memoravimus. Nam in conſule noſtro multæ bonæque artes animi & corporis erant; quas omnîs avaritia præpediebat: patiens laborum, acri ingenio, ſatis providens, belli haud ignarus, firmiſſimus contra pericula & inſidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porrò ex Siciliâ in Africam tranſvectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingreſſus eſt, multoſque mortalîs & urbîs aliquot pugnando cepit.

XXIX. Sed ubi Jugurtha per legatos pecuniâ tentare, bellique quod adminiſtrabat aſperitatem oſtendere cœpit; animus æger avaritiâ facilè converſus eſt. Ceterum ſocius & adminiſter omnium conſiliorum adſumitur Scaurus; qui, tametſi à principio, pleriſque ex factione ejus corruptis, acerrumè regem impu-

gnaverat, tamen magnitudine pecuniæ à bono honeſtoque in pravum abſtractus eſt. Sed Jugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, exiſtumans ſeſe aliquid interim Romæ pretio aut gratiâ effecturum: poſtea vero quam participem negotii Scaurum accepit; in maxumam ſpem adductus recuperandæ pacis, ſtatuit cum eis de omnibus pactionibus præſens agere. Ceterum interea fidei cauſſâ mittitur à conſule Sextius Quæſtor in oppidum Jugurthæ Vaccam; cujus rei ſpecies erat acceptio frumenti quod Calpurnius palàm legatis imperaverat, quoniam deditionis morâ induciæ agitabantur. Igitur rex, uti conſtituerat, in caſtra venit: ac pauca præſenti Conſilio locutus de invidiâ facti ſui, atque uti in deditionem acciperetur; reliqua cum Beſtiâ & Scauro ſecreta tranſegit. Dein poſtero die, quaſi per ſaturam ſententiis exquiſitis, in deditionem accipitur: ſed, uti pro Conſilio imperatum erat, elephanti XXX, pecus, atque equi multi, cum parvo argenti pondere, quæſtori traduntur. Calpurnius Romam ad magiſtratus rogandos proficiſcitur: in Numidiâ & exercitu noſtro pax agitabatur.

XXX. Poſtquam res in Africâ geſtas,

quoque modo actæ forent, fama divulgavit; Romæ, per omnîs locos & conventus, de facto consulis agitari: apud plebem gravis invidia: Patres solliciti erant; probarentne tantum flagitium an decretum consulis subverterent, parum constabat. Ac maxumè eos potentia Scauri, quod is auctor & socius Bestiæ ferebatur, à vero bonoque impediebat. At Caïus Memmius, cujus de libertate ingenii & odio potentiæ Nobilitatis supra diximus, inter dubitationem & moras Senatûs, concionibus populum ad vindicandum hortari; monere ne rempublicam, ne libertatem suam desererent; multa superba, crudelia facinora Nobilitatis ostendere; prorsùs intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam eâ tempestate Romæ Memmii facundia clara pollensque fuit, decere existumavi unam ex tam multis orationem ejus perscribere; ac potissimum ea dicam quæ in concione, post reditum Bestiæ, hujuscemodi verbis disseruit:

XXXI. *Multa me dehortantur à vobis, Quirites, ni studium reipublicæ omnia superet; opes factionis, vestra patientia, jus nullum, ac maxumè quod innocentiæ plus periculi quam honoris est. Nam illa qui-*

dem piget dicere, his annis XV *quam ludibrio fueritis ſuperbiæ paucorum, quam fœdè quamque inulti perierint veſtri defenſores, uti vobis animus ab ignaviâ atque ſocordiâ corruptus ſit; qui ne nunc quidem obnoxiis inimicis exſurgitis, atque etiam nunc timetis eos quibus vos decet terrori eſſe. Sed quanquam hæc talia ſunt, tamen obviam ire factionis potentiæ animus ſubigit: certè ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita eſt, experiar; verum, id fruſtra an ob rem faciam, in veſtrâ manu ſitum eſt, Quirites. Neque ego vos hortor, quod ſæpe majores veſtri fecêre, uti contra injurias armati eatis: nihil vi, nihil ſeceſſione opus eſt; neceſſe eſt ſuomet ipſi more præcipites eant.*

Occiſo Tiberio Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem romanam quæſtiones graves habitæ ſunt; poſt Caii Gracchi & Marci Fulvii cædem, item ordinis veſtri multi mortales in carcere necati ſunt: utriuſque cladis non lex, verum lubido eorum, finem fecit. Sed ſanè fuerit regni paratio, plebi ſua reſtituere; quidquid ſine ſanguine civium ulciſci nequitur, jure factum ſit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari, reges & populos liberos paucis nobilibus vectigal

pendere, penès eoſdem & ſummam gloriam & maxumas divitias eſſe : tamen hæc talia facinora impunè ſuſcepiſſe, parum habuêre; itaque poſtremo leges, majeſtas veſtra, divina & humana omnia hoſtibus tradita ſunt. Neque eos qui ea fecêre pudet aut pœnitet : ſed incedunt per ora veſtra magnificè, ſacerdotia & conſulatus, pars triumphos ſuos, oſtentantes; perinde quaſi ea honori, non prædæ, habeant. Servi, ære parati, injuſta imperia dominorum non perferunt : vos, Quirites, imperio nati, æquo animo ſervitutem toleratis? At qui ſunt hi qui rempublicam occupavêre? Homines ſceleratiſſumi, cruentis manibus, immani avaritiâ, nocentiſſumi, iidemque ſuperbiſſumi; quibus fides, decus, pietas, poſtremo honeſta atque inhoneſta omnia quæſtui ſunt. Pars eorum occidiſſe tribunos plebis, alii quæſtiones injuſtas, plerique cædem in vos feciſſe, pro munimento habent. Ita, quam quiſque peſſumè fecit, tam maxumè tutus eſt : metum à ſcelere ſuo ad ignaviam veſtram tranſtulêre; quos omnîs, eadem cupere, eadem odiſſe, eadem metuere in unum coegit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio eſt. Quod ſi vos tam libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accenſi ſunt : profectò neque reſpublica, ſicuti nunc, vaſtaretur;

& beneficia veſtra penès optumos, non audaciſſumos, forent. Majores veſtri, parandi juris & majeſtatis conſtituendæ gratiâ, bis per ſeceſſionem armati, Aventinum occupavêre: vos, pro libertate quam ab illis accepiſtis, nonne ſummâ ope nitemini; atque eo vehementiùs, quo majus dedecus eſt parta amittere quam omnino non paraviſſe?

Dicet aliquis, Quid igitur cenſes? Vindicandum in eos qui hoſti prodidêre rempublicam; non manu neque vi, quod magis vos feciſſe quam illis accidiſſe indignum eſt; verum quæſtionibus & indicio ipſius Jugurthæ. Qui ſi dedititius eſt, profectò juſſis veſtris obediens erit: ſin ea contemnit; ſcilicet æſtumabitis, qualis illa pax aut deditio ſit, ex quâ ad Jugurtham ſcelerum impunitas, ad paucos potentîs maxumæ divitiæ, in rempublicam damna atque dedecora pervenerint. Niſi forte nondum etiam vos dominationis eorum ſatietas tenet; & illa quam hæc tempora magis placent, quum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces, poſtremo divina & humana omnia penès paucos erant; vos autem, hoc eſt, populus romanus, invicti ab hoſtibus, imperatores omnium gentium, ſatis habebatis animam re-

tinere : nam servitutem quidem quis vestrûm audebat recusare ? Atque ego tametsi viro flagitiosissumum existumo impunè injuriam accepisse ; tamen vos hominibus sceleratissumis ignoscere , quoniam cives sunt , æquo animo paterer , ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illis , quantum importunitatis habent , parum est impunè malè fecisse , nisi deinde faciundi licentia eripitur ; & vobis æterna sollicitudo remanebit , quum intellegetis aut serviundum esse aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordiæ quæ spes est ? Dominari illi volunt ; vos , liberi esse : facere illi injurias ; vos , prohibere : postremo sociis vestris veluti hostibus , hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam divorsis mentibus pax aut amicitia esse ?

Quare moneo hortorque vos , ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus ærarii factus est , neque per vim sociis ereptæ pecuniæ ; quæ , quanquam gravia sunt , tamen consuetudine jam pro nihilo habentur : hosti acerrumo prodita Senatûs auctoritas , proditum imperium vestrum ; domi militiæque respublica venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt , nisi vindicatum in noxios ; quid erit reliquum , nisi ut illis qui ea fecêre obedientes vivamus ? nam impunè

quælibet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, uti jam malitis civîs vestros perperam quam rectè fecisse; sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc, in republicâ multo præstat beneficii quam maleficii immemorem esse: bonus tantummodo segnior fit, ubi neglegas; at malus, improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas.

XXXII. Hæc atque alia hujuscemodi sæpe dicundo, Caïus Memmius populo romano persuadet, uti Lucius Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur, eumque, interpositâ fide publicâ, Romam duceret; quo faciliùs, indicio regis, Scauri & reliquorum quos pecuniæ captæ arcessebant delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidiâ relicti ab Bestiâ exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima & flagitiosissuma facinora fecêre. Fuêre qui, auro corrupti, elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas venderent; pars ex pacatis prædas agebant: tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat! At Cassius prætor, perlatâ rogatione à Caïo Memmio, ac perculsâ omni Nobilitate,

ad Jugurtham proficifcitur ; eique, timido & ex confcientiâ diffidenti rebus fuis, perfuadet, quoniam fe populo romano dedidiffet, ne vim quam mifericordiam ejus experiri malit : privatim præterea fidem fuam interponit, quam ille non minoris quam publicam ducebat ; talis eâ tempeftate fama de Caffio erat !

XXXIII. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxumè miferabili, cum Caffio Romam venit. At tametfi in ipfo magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus quorum potentiâ aut fcelere cuncta ea gefferat quæ fupra memoravimus, Caïum Bæbium, tribunum plebis, magnâ mercede parat, cujus impudentiâ contra jus & injurias omnîs munitus foret. Ac Caïus Memmius, advocatâ concione, quanquam regi infefta plebes erat, & pars in vincula duci jubebat, pars, ni focios fceleris aperiret, more majorum de hofte fupplicium fumi ; dignitati magis quam iræ confulens, fedare motus & animos eorum mollire, poftremo confirmare fidem publicam per fefe inviolatam fore. Poft, ubi filentium cœpit, producto Jugurthâ, verba facit : Romæ Numidiæque facinora ejus memorat : fcelera in patrem

fratresque ostendit ; quibus juvantibus quibusque ministris ea egerit, quanquam intellegat populus romanus, tamen velle manifesta magis ex illo habere ; si vera aperiret, in fide & clementiâ populi romani magnam spem illi sitam ; sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum.

XXXIV. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit & Jugurtha respondere jussus est ; Caïus Bæbius, tribunus plebis, quem pecuniâ corruptum supra diximus, regem tacere jubet : ac, tametsi multitudo quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atque aliis omnibus quæ ira fieri amat ; vicit tamen impudentia. Ita, populus, ludibrio habitus, ex concione discedit : Jugurthæ, Bestiæque, & ceteris quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt.

XXXV. Erat eâ tempestate Romæ Gunumida quidam, nomine Massiva, Gulussæ filius, Masinissæ nepos ; qui, quia in dissensione regum Jugurthæ advorsus fuerat, deditâ Cirtâ & Adherbale interfecto, profugus ex Africâ abierat. Huic Spurius Albinus, qui proxumo an-

no poſt Beſtiam cum Quinto Minucio Rufo conſulatum gerebat, perſuadet, quoniam ex ſtirpe Maſiniſſæ ſit, Jugurtham ob ſcelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab Senatu petat. Avidus conſul belli gerundi, moveri quam ſeneſcere omnia malebat: ipſi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ poſtquam Maſſiva agitare cœpit, neque Jugurthæ in amicis ſatis præſidii eſt; quod eorum alium conſcientia, alium mala fama & timor animi impediebat: Bomilcari, proxumo ac maxumè fido ſibi, imperat, pretio, ſicuti multa confecerat, inſidiatores Maſſivæ paret ac maxumè occultè; ſin id parum procedat, quovis modo numidam interficiat. Bomilcar maturè regis mandata exſequitur; & per homines talis negotii artifices, itinera egreſſuſque ejus, poſtremo loca atque tempora, cuncta explorat; dein, ubi res poſtulabat, inſidias tendit. Igitur unus ex eo numero qui ad cædem parati erant, paullo inconſultiùs Maſſivam adgreditur, illum obtruncat: ſed ipſe deprehenſus, multis hortantibus & in primis Albino conſule, indicium profitetur. Fit reus, magis ex æquo bonoque quam ex jure gentium, Bomilcar, comes ejus qui Romam fide publicâ venerat. At Jugurtha,

manifeſtus tanti ſceleris, non priùs omiſit contra verum niti, quam animadvortit ſuper gratiam atque pecuniam ſuam invidiam facti eſſe. Igitur, quanquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis quam vadibus conſulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus ne reliquos popularîs metus invaderet parendi ſibi, ſi de illo ſupplicium ſumtum foret: & ipſe paucis diebus eodem profectus eſt, juſſus à Senatu Italiâ decedere. Sed poſtquam Româ egreſſus eſt, fertur, ſæpe tacitus eo reſpiciens, poſtremo dixiſſe: *Urbem venalem & maturè perituram, ſi emtorem invenerit!*

XXXVI. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, ſtipendium, aliaque quæ militibus uſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longè aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contra, Jugurtha trahere omnia, & alias deinde alias moræ cauſſas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum ſimulare: inſtanti cedere; & paullo poſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita, belli modo modo pacis morâ, conſulem ludificare.

care. Ac fuêre qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existumarent; neque, ex tantâ properantiâ, tam facilè tractum bellum socordiâ magis quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabat; Albinus, Aulo fratre in castris proprætore relicto, Romam decessit.

XXXVII. Eâ tempestate Romæ seditionibus tribunitiis atrociter respublica agitabatur. Publius Lucullus & Lucius Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Eâ morâ in spem adductus Aulus, quem proprætorem in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli aut terrore exercitûs ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magnisque itineribus, hieme asperâ, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quanquam, & sævitiâ temporis & opportunitate loci, neque obsideri poterat [nam circum murum, situm in prærupti montis extremo, planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat]: tamen, aut simulandi gratiâ, quo regi formidinem adderet; aut cupi-

dine cæcus, ob thesauros oppidi potiundi; vineas agere, aggerem jacere, aliaque quæ incepto usui forent properare.

XXXVIII. At Jugurtha, cognitâ vanitate atque imperitiâ legati, subdolus ejus augere amentiam: missitare supplicantîs legatos; ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca & tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese veluti cedentem insequeretur; ita, delicta occultiora fore. Interea per homines callidos diu noctuque exercitum tentabat: centuriones, ducesque turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum uti desererent. Quæ postquam ex sententiâ instruxit, intempestâ nocte de improviso, multitudine numidarum Auli castra circumvenit. Milites romani, perculsi tumultu insolito, arma capere; alii se abdere; pars territos confirmare; trepidare omnibus locis: vis magna hostium, cœlum nocte atque nubibus obscuratum, periculum anceps, postremo fugere an manere tutius foret in incerto erat. Sed ex eo numero quos paullo ante corruptos diximus, cohors una ligurum, cum duabus turmis thra-

cum & paucis gregariis militibus, transiêre ad regem : & centurio primi pili tertiæ legionis, per munitionem quam uti defenderet acceperat, locum hostibus introeundi dedit ; eâque numidæ cuncti irrupêre. Nostri fœdâ fugâ, plerique abjectis armis, proxumum collem occupavêre. Nox atque præda castrorum hostîs, quo minùs victoriâ uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit : tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet, tamen se memorem rerum humanarum ; si secum fœdus faceret, incolumîs omnîs sub jugum missurum ; præterea uti diebus decem Numidiâ decederet. Quæ gravia quanquam & flagitii plena erant ; tamen, quia mortis metu nutabant, sicuti regi libuerat pax convenit.

XXXIX. Sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mœror civitatem invasêre : pars dolere pro gloriâ imperii ; pars, insolita rerum bellicarum, timere libertati ; Aulo omnes infesti, ac maxumè qui bello sæpe præclari fuerant, quod armatus, dedecore potius quam manu, salutem quæsiverit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam ac deinde

periculum timens, Senatum de fœdere consulebat; & tamen interim exercitui supplementum scribere, ab sociis & nomine latino auxilia accersere, denique omnibus modis festinare. Senatus, ita uti par fuerat, decernit, *Suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri.* Consul, impeditus à tribunis plebis ne quas paraverat copias secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur; nam omnis exercitus, uti convenerat Numidiâ deductus, in provinciâ hiemabat. Postquam eo venit, quanquam persequi Jugurtham & mederi fraternæ invidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruperat, ex copiâ rerum statuit sibi nihil agitandum.

XL. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus, tribunus plebis, rogationem ad populum promulgat, Uti quæreretur in eos quorum consilio Jugurtha Senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidiâ pericula metuentes, quoniam apertè resistere non

poterant, quin illa & alia talia placere ſibi faterentur ; occultè per amicos, ac maxumè per homines nominis latini & ſocios italicos, impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu eſt, quantum intenta fuerit, quantâque vi rogationem juſſerit, decreverit, voluerit, magis odio Nobilitatis cui mala illa parabantur, quam curâ reipublicæ ; tanta lubido in partibus erat ! Igitur ceteris metu perculſis, Marcus Scaurus, quem legatum Beſtiæ fuiſſe ſupra memoravimus, inter lætitiam plebis & ſuorum fugam, trepidâ etiam tum civitate, quum ex mamilianâ rogatione tres quæſitores rogarentur, effecerat ut ipſe in eo numero crearetur. Sed, quæſtione exercitâ aſperè violenterque, ex rumore & lubidine plebis ; uti ſæpe Nobilitatem, ſic eâ tempeſtate plebem ex ſecundis rebus inſolentia ceperat.

XLI. Ceterum mos partium popularium & Senati factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus eſt, otio atque abundantiâ earum rerum quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus & Senatus romanus placidè modeſtèque inter ſe rempubli-

cam tractabant ; neque gloriæ neque dominationis certamen inter civîs erat ; metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi formido illa mentibus discessit , ilicet ea quæ secundæ res amant , lascivia atque superbia , incessêre : ita , quod in advorsis rebus optaverant otium , postquam adepti sunt , asperius acerbiusque fuit. Namque cœpêre , Nobilitas dignitatem , populus libertatem , in lubidinem vertere ; sibi quisque ducere , trahere , rapere : ita , omnia in duas partîs abstracta sunt ; respublica , quæ media fuerat , dilacerata. Ceterum Nobilitas factione magis pollebat ; plebis vis , soluta atque in multitudinem dispersa , minus poterat. Paucorum arbitrio belli domique respublica agitabatur ; penès eosdem ærarium , provinciæ , magistratus , gloriæ , triumphique erant ; populus militiâ atque inopiâ urgebatur , prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant : interea parentes aut parvi liberi militum , uti quisque potentiori confinis erat , sedibus pellebantur. Ita , cum potentiâ avaritia , sine modo modestiâque , invadere , polluere , & vastare omnia ; nihil pensi neque sancti habere , quoad semetipsa præcipitavit. Nam ubi primum ex Nobilitate reperti sunt qui

veram gloriam injuſtæ potentiæ antepo-nerent : moveri civitas ; & diſſenſio civi-lis, quaſi permixtio terræ, oriri cœpit.

XLII. Nam poſtquam Tiberius & Caïus Gracchus, quorum majores punico atque aliis bellis multum reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem & paucorum ſcelera patefacere cœpêre ; Nobilitas, noxia atque eo perculſa, modo per ſocios & nomen latinum, interdum per equites romanos, quos ſpes ſocietatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat : & primo Tiberium, dein paucos poſt annos eadem ingredientem Caïum, tribunum plebis alterum, alterum triumvirum coloniis deducendis, cum Marco Fulvio Flacco ferro necaverat. Et ſanè Gracchis, cupidine victoriæ, haud ſatis animus moderatus fuit ; ſed bono vinci ſatius eſt, quam malo more injuriam vincere. Igitur eâ victoriâ Nobilitas ex lubidine ſuâ uſa, mortalis multos ferro aut fugâ exſtinxit, pluſque in reliquum ſibi timoris quam potentiæ addidit : quæ res plerumque magnas civitates peſſumdedit, dum alteri alteros vincere quovis modo & victos acerbius ulciſci volunt. Sed de ſtudiis partium & omnibus civitatis mo-

ribus, si singillatim aut pro magnitudine parem disserere; tempus quam res maturiùs deseret: quamobrem ad inceptum redeo.

XLIII. Post Auli fœdus exercitûsque nostri fugam fœdam, Metellus & Silanus, consules designati, provincias inter se partiverant; Metelloque Numidia evenerat, acri viro, &, quanquam adverso populi partibus, famâ tamen æquabili & inviolatâ. Is ubi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collegâ communia ratus, ad bellum quod gesturus erat animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere; præsidia undique accersere; arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiæ parare; ad hoc, commeatum affatim, denique omnia quæ in bello vario & rerum multarum egenti usui esse solent. Ceterum ad ea patranda Senatus, auctoritate; socii, nomenque latinum, & reges, ultrò auxilia mittendo; postremo omnis civitas, summo studio, adnitebatur. Itaque ex sententiâ omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magnâ spe civium, quum propter artîs bonas, tum maxumè quod advorsùm divitias invictum animum ge-

rebat, & avaritiâ magiſtratuum ante id tempus in Numidiâ noſtræ opes contuſæ, hoſtiumque auctæ erant.

XLIV. Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur à Spurio Albino proconſule, iners, imbellis, neque periculi neque laboris patiens, linguâ quam manu promtior, prædator ex ſociis & ipſe præda hoſtium, ſine imperio & modeſtiâ habitus. Ita, imperatori novo plus, ex malis moribus, ſolicitudinis, quam, ex copiâ militum, auxilii aut bonæ ſpei accedebat. Statuit tamen Metellus, quanquam & æſtivorum tempus comitiorum mora imminuerat, & exſpectatione eventûs civium animos intentos putabat, non priùs bellum attingere, quam majorum diſciplinâ milites laborare coëgiſſet. Nam Albinus, Auli fratris exercitûſque clade perculſus, poſtquam decreverat non egredi provinciâ, quantum temporis æſtivorum in imperio fuit; plerumque milites in ſtativis caſtris habebat, niſi quum odos aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. Sed neque more militari vigiliæ ducebantur. Uti cuique lubebat, ab ſignis aberat. Lixæ, permixti cum militibus, diu noctuque vagabantur: & palantes agros vaſtare, villas ex-

pugnare, pecoris & mancipiorum prædas certantes agere, eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio & aliis talibus; præterea frumentum publicè datum vendere, panem in dies mercari. Postremo, quæcumque dici aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuêre & alia ampliùs.

XLV. Sed in eâ difficultate Metellum, non minùs quam in rebus hostilibus, magnum & sapientem virum fuisse comperior; tantâ temperantiâ inter ambitionem sævitiamque moderatum! Namque edicto primum adjumenta ignaviæ sustulisse, ne quisquam in castris panem aut quem alium cibum coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius, in castris neve in agmine, servum aut jumentum haberet: ceteris arte modum statuisse. Præterea transvorsis itineribus quotidie castra movere; juxta ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire; vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire; item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur, uti cum signis frequentes incederent, miles cibum & arma portaret.

Ita, prohibendo à delictis magis quam vindicando, exercitum brevi confirmavit.

XLVI. Interea Jugurtha, ubi quæ Metellus agebat ex nunciis accepit, simul de innocentiâ ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat genus numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse: itaque legatos alium ab alio divorsos adgreditur; ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maxumè vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse, paucis diebus, intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris erant; ex oppidis & mapalibus præfecti regis obviam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia quæ imperarentur facere. Neque Metellus

iccirco minùs, ſed pariter ac ſi hoſtes adeſſent, munito agmine incedere, latè explorare omnia, illa deditionis ſigna oſtentui credere, & inſidiis locum tentare. Itaque ipſe, cum expeditis cohortibus, item funditorum & ſagittariorum delectâ manu, apud primos erat: in poſtremo Caïus Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus equites auxiliarios tribunis legionum & præfectis cohortium diſpertiverat; uti cum his permixti velites, quocumque accederent, equitatus hoſtium propulſarent. Nam in Jugurthâ tantus dolus tantaque peritia locorum & militiæ erat, ut, abſens an præſens, pacem an bellum gerens, perniciosior eſſet in incerto haberetur.

XLVII. Erat, haud longè ab eo itinere quo Metellus pergebat, oppidum numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxumè celebratum, ubi & incolere & mercari conſueverant italici generis multi mortales. Huc conſul, ſimul tentandi gratiâ, &, ſi paterentur, opportunitate loci, præſidium impoſuit, præterea imperavit frumentum & alia quæ bello uſui forent comportare; ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum &

commeatum juvaturum exercitum, & jam paratis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensiùs modo legatos ſupplices mittere; pacem orare; præter ſuam liberorumque vitam, omnia Metello dedere: quos item, uti priores, conſul illectos ad proditionem domum mittebat; regi, pacem quam poſtulabat, neque abnuere neque polliceri; & inter eas moras promiſſa legatorum exſpectare.

XLVIII. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis compoſuit, ac ſuis ſe artibus tentari animadvertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum aſperrumum erat, urbs maxuma alienata, ager hoſtibus cognitus, animi popularium tentati: coactus rerum neceſſitudine, ſtatuit armis certare. Igitur, explorato hoſtium itinere, in ſpem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quam maxumas poteſt copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat, in eâ parte Numidiæ quam Adherbal in diviſione poſſederat, flumen oriens à meridie, nomine Muthul; à quo aberat mons ferme millia paſſuum XX tractu pari, vaſtus ab naturâ & humano cultu; ſed

ex eo medio quaſi collis oriebatur, in immenſum pertinens, veſtitus oleaſtro, ac myrthetis, aliiſque generibus arborum quæ humo aridâ atque arenosâ gignuntur : media autem planities deſerta penuriâ aquæ, præter flumini propinqua loca ; ea, conſita arbuſtis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

XLIX. Igitur in eo colle, quem tranſvorſo itinere porrectum docuimus, Jugurtha, extenuatâ ſuorum acie, conſedit : elephantis & parti copiarum pedeſtrium Bomilcarem præfecit, eumque edocet quæ ageret ; ipſe propior montem, cum omni equitatu & peditibus delectis, ſuos collocat. Dein ſingulas turmas & manipulos circumiens, monet atque obteſtatur, uti memores priſtinæ virtutis & victoriæ, ſeſe regnumque ſuum ab romanorum avaritiâ defendant ; cum his certamen fore quos antea victos ſub jugum miſerint ; ducem illis, non animum, mutatum : quæ ab imperatore decuerint, omnia ſuis proviſa ; locum ſuperiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus aut rudes cum bello melioribus manum conſererent : proinde parati intentique eſſent, ſigno dato, romanos invadere ; illum diem aut omnîs labores & victorias confirmatu-

rum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemque, ob militare facinus, pecuniâ aut honore extulerat, commonefacere beneficii ſui & eum ipſum aliis oſtentare; poſtremo, pro cujuſque ingenio pollicendo, minitando, obteſtando, alium alio modo excitare. Quum interim Metellus, ignarus hoſtium, monte degrediens cum exercitu, conſpicatur. Primo dubius quidnam inſolita facies oſtenderet; nam inter virgulta equi numidæque conſederant, neque planè occultati humilitate arborum, & tamen incerti quidnam eſſet, quum naturâ loci tum dolo, ipſi atque ſigna militaria obſcurati: dein, brevi cognitis inſidiis, paulliſper agmen conſtituit. Ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proxumum hoſtîs erat, triplicibus ſubſidiis aciem inſtruxit; inter manipulos, funditores & ſagittarios diſpertit; equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, ſicuti inſtruxerat, tranſvorſis principiis in planum deducit.

L. Sed, ubi numidas quietos neque colle degredi animadvertit, veritus, ex anni tempore & inopiâ aquæ, ne ſiti conficeretur exercitus, Rutilium legatum

cum expeditis cohortibus & parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris ante caperet: existumans hostes crebro impetu & transvorsis præliis iter suum remoraturos; &, quoniam armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. Dein ipse, pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere; Marium post principia habere; ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duûm millium peditum montem occupat, quâ Metellus descenderat; ne, forte cedentibus adversariis, receptui ac post munimento foret: dein, repentè signo dato, hostîs invadit. Numidæ alii postremos cædere, pars à sinistrâ ac dextrâ tentare; infensi adesse atque instare: omnibus locis romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio, ipsi modo eminùs sauciabantur; neque contra feriundi aut conferendi manum copia erat. Ante jam docti ab Jugurthâ equites, ubicumque romanorum turma insequi cœperat, non confertim neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam

maxumè divorsi : ita, numero priores si à persequendo hostes deterrere nequiverant, disjectos ab tergo aut lateribus circumveniebant ; sin, opportunior fugæ collis quam campi fuerant, eâ vero consueti numidarum equi facilè inter virgulta evadere, nostros asperitas & insolentia loci retinebat.

LI. Ceterum facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis. Dispersi à suis, pars cedere, alii insequi ; neque signa neque ordines observare ; ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare ; arma, tela, equi, viri, hostes, cives, permixti ; nihil consilio neque imperio agi, fors omnia regere : itaque multum diei processerat, quum etiam tum eventus in incerto erat. Denique, omnibus labore & æstu languidis, Metellus ubi videt numidas minùs instare ; paullatim milites in unum conducit, ordines restituit, & cohortes legionarias quatuor advorsùm pedites hostium collocat : eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientîs vincere ; neque illis castra esse neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent ; in armis omnia sita.

Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat ; circumire, hortari, renovare prælium, & ipſe cum delectis tentare omnia, ſubvenire ſuis, hoſtibus dubiis inſtare, quos firmos cognoverat eminùs pugnando retinere.

LII. Eo modo duo imperatores, ſummi viri, inter ſe certabant, ipſi pares, ceterum opibus diſparibus : nam Metello virtus militum erat, locus advorſus ; Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique romani, ubi intelligunt neque ſibi perfugium eſſe neque ab hoſte copiam pugnandi fieri (& jam diei veſper erat) ; advorſo colle, ſicuti præceptum fuerat, evadunt. Amiſſo loco, numidæ fuſi fugatique : pauci interiêre ; pleroſque velocitas & regio hoſtibus ignara tutata ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis & parti copiarum pedeſtrium præfectum ab Jugurthâ ſupra diximus, ubi eum Rutilius prætergreſſus eſt, paullatim ſuos in æquum locum deducit : ac, dum legatus ad flumen, quo præmiſſus erat, feſtinans pergit ; quietus, uti res poſtulabat, aciem exornat, neque remittit quid ubique hoſtis ageret explorare. Poſtquam Rutilium conſediſſe jam & animo vacuum

accepit, ſimulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri; veritus ne legatus, cognitâ re, laborantibus ſuis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arctè ſtatuerat, quo hoſtium itineri officeret, latiùs porrigit, eoque modo ad Rutilii caſtra procedit.

LIII. Romani ex improviſo pulveris vim magnam animadvertunt; nam proſpectum ager arbuſtis conſitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: poſt, ubi æquabilem manere, &, ſicuti acies movebatur, magis magiſque appropinquare vident; cognitâ re, properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. Dein, ubi propiùs ventum eſt, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ, tantummodo remorati dum in elephantis auxilium putant, poſtquam eos impeditos ramis arborum atque ita diſjectos circumveniri vident, fugam faciunt; ac plerique, abjectis armis, collis aut noctis quæ jam aderat auxilio, integri abeunt. Elephanti quatuor capti; reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti. At Romani, quanquam itinere, atque opere caſtrorum, & prælio feſſi lætique erant; tamen, quod Metellus ampliùs opinione

morabatur, inſtructi intentique obviam procedunt : nam dolus numidarum nihil languidi neque remiſſi patiebatur. Ac primo obſcurâ nocte, poſtquam haud procul inter ſe erant, ſtrepitu, veluti hoſtes adventare, alteri apud alteros formidinem ſimul & tumultum facere ; & penè imprudentiâ admiſſum facinus miſerabile, ni utrimque præmiſſi equites rem exploraviſſent. Igitur pro metu repentè gaudium exortum : milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt ; ſua quiſque fortia facta ad cœlum fert. Quippe res humanæ ita ſeſe habent : in victoriâ vel ignavis gloriari licet ; advorſæ res etiam bonos detrectant.

LIV. Metellus, in iiſdem caſtris quatriduo moratus, ſaucios cum curâ reficit ; meritos in præliis more militiæ donat, univerſos in concione laudat, atque agit gratias : hortatur, ad cetera, quæ levia ſunt, parem animum gerant ; pro victoriâ ſatis jam pugnatum, reliquos labores pro prædâ fore. Tamen interim tranſfugas & alios opportunos, Jugurtha ubi gentium aut quid agitaret, cum paucisne eſſet an exercitum haberet, uti ſeſe victus gereret, exploratum miſit. At ille ſeſe in ſaltuoſa & naturâ munita rece-

perat ; ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, ſed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis quam belli cultorem. Id eâ gratiâ eveniebat quod, præter equites regios, nemo omnium numidarum ex fugâ regem ſequitur ; quo cujuſque animus fert eo diſcedunt, neque id flagitium militiæ ducitur : ita ſe mores habent. Igitur Metellus ubi videt etiam tum regis animum ferocem eſſe ; bellum renovari, quod, niſi ex illius lubidine, geri non poſſet ; præterea iniquum certamen ſibi cum hoſtibus ; minore detrimento illos vinci, quam ſuos vincere : ſtatuit, non præliis neque acie, ſed alio more bellum gerundum. Itaque in loca Numidiæ opulentiſſuma pergit ; agros vaſtat ; multa caſtella & oppida, temerè munita aut ſine præſidio, capit inceditque ; puberes interfici jubet, alia omnia militum prædam eſſe. Eâ formidine multi mortales romanis dediti obſides ; frumentum & alia quæ uſui forent, affatim præbita ; ubicumque res poſtulabat, præſidium impoſitum. Quæ negotia multo magis, quam prælium malè pugnatum ab ſuis, regem terrebant : quippe cujus ſpes omnis in fugâ ſita erat, ſequi cogebatur ; & qui ſua loca defendere nequiverat, in

alienis bellum gerere. Tamen ex inopiâ, quod optumum videbatur consilium capit : exercitum plerumque in iisdem locis opperiri jubet ; ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur ; nocturnis & aviis itineribus ignoratus, romanos palantîs repentè adgreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur, nemo omnium intactus profugit ; & numidæ, priùs quam ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proxumos collîs discedunt.

LV. Interim Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus : uti seque & exercitum more majorum gereret ; in advorso loco victor tamen virtute fuisset ; hostium agro potiretur ; Jugurtham, magnificum ex Auli socordiâ, spem salutis in solitudine aut fugâ coegisset habere. Itaque Senatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus supplicia decernere ; Civitas, trepida antea & solicita de belli eventu, læta agere ; de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti ; omnibus modis festinare, cavere tamen necubi hosti opportunus fieret ; meminisse post gloriam invidiam sequi. Ita, quo clarior, eo magis anxius erat ; neque post insidias Jugurthæ effuso

exercitu prædari. Ubi frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præſidium agitabant ; exercitûs partem ipſe, reliquos Marius ducebat : ſed igni magis quam prædâ ager vaſtabatur. Duobus locis haud longè inter ſe caſtra faciebant : ubi vi opus erat, cuncti aderant ; ceterum, quo fuga atque formido latiùs creſceret, divorſi agebant. Eo tempore Jugurtha per collîs ſequi ; tempus aut locum pugnæ quærere ; quâ venturum hoſtem audierat, pabulum & aquarum fontîs, quorum penuria erat, corrumpere ; modo ſe Metello, interdum Mario oſtendere ; poſtremos in agmine tentare, ac ſtatim in collîs regredi ; rurſus aliis, poſt aliis minitari ; neque prælium facere, neque otium pati ; tantummodo hoſtem ab incepto retinere.

LVI. Romanus imperator ubi ſe dolis fatigari videt, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri, urbem magnam, &, in eâ parte quâ ſita erat, arcem regni, nomine Zamam, ſtatuit oppugnare ; ratus id quod negotium poſcebat, Jugurtham laborantibus ſuis auxilio venturum ibique prælium fore. At ille, quæ parabantur à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit : oppidanos hor-

tatur mœnia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibat, firmiſſumum erat: præterea pollicetur in tempore ſemet cum exercitu adfore. Ita compoſitis rebus, in loca quam maxumè occulta diſcedit; ac paullo poſt cognoſcit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam miſſum, quod oppidum primum omnium poſt malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, & jam egredientibus romanis in portâ pugnam facit: ſimul magnâ voce ſiccenſes hortatur, uti cohortes ab tergo circumveniant; fortunam illis præclari facinoris caſum dare; ſi id fecerint, poſtea ſeſe in regno, illos in libertate ſine metu ætatem acturos. Ac ni Marius ſigna inferre atque evadere oppido properaviſſet, profectò cuncti, aut magna pars ſiccenſium, fidem mutaviſſent; tantâ mobilitate ſeſe numidæ gerunt! Sed milites jugurthini, paulliſper ab rege ſuſtentati, poſtquam majore vi hoſtes urgent, paucis amiſſis, profugi diſcedunt.

LVII. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum, in campo ſitum, magis opere quam naturâ munitum erat; nullius idoneæ

næ rei egens, armis virifque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit; legatis imperat, ubi quifque curaret; dein, figno dato, undique fimul clamor ingens oritur. Neque ea res numidas terret; infenfi intentique fine tumultu manent; prælium incipitur. Romani pro ingenio quifque, pars eminùs glande aut lapidibus pugnare; evadere alii, alii fuccedere; ac murum modo fubfodere, modo fcalis adgredi; cupere prælium in manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos faxa volvere; fudes, pila, præterea pice & fulphure tædam mixtam, ardentia mittere. Sed ne illos quidem qui procul manferant timor animi fatis muniverat: nam plerofque jacula, tormentis aut manu emiffa, vulnerabant; parique periculo, fed famâ impari, boni atque ignavi erant.

LVIII. Dum apud Zamam fic certatur, Jugurtha ex improvifo caftra hoftium cum magnâ manu invadit: remiffis qui præfidio erant & omnia magis quam prælium exfpectantibus, portam irrumpit. At noftri, repentino metu perculfi, fibi quifque pro moribus confulunt; alii fugere, alii arma capere:

magna pars vulnerati aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non ampliùs quadraginta, memores nominis romani, grege facto locum capere paullo quam alii editiorem; neque inde maxumâ vi depelli quiverunt, sed tela eminùs missa remittere, pauci in pluribus minùs frustrati; sin numidæ propiùs accessissent, ibi vero virtutem ostendere, & eos maxumâ vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, quum acerrumè rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit: dein, converso equo, animadvortit fugam ad se vorsùm fieri; quæ res indicabat popularîs esse. Igitur equitatum omnem ad castra properè mittit, ac statim Caïum Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore neve hostes inultos abire sinat. Ille brevi mandata efficit. At Jugurtha, munimento castrorum impeditus, quum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis, in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur.

LIX. Igitur poſtero die, priùs quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in eâ parte quâ regis adventus erat pro caſtris agitare jubet, portas & proxuma loca tribunis diſpertit; dein ipſe pergit ad oppidum, atque, uti ſuperiore die, murum adgreditur. Interim Jugurtha ex occulto repentè noſtros invadit. Qui in proxumo locati fuerant, paullisper territi perturbantur; reliqui cito ſubveniunt; neque diutiùs numidæ reſiſtere quiviſſent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congreſſu facerent: quibus illi freti, non, uti equeſtri prælio ſolet, ſequi dein cedere, ſed advorſis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem, ita expeditis peditibus ſuis hoſtîs penè victos dare.

LX. Eodem tempore apud Zamam magnâ vi certabatur. Ubi quiſque legatus aut tribunus curabat, eo acerrumè niti; neque alius in alio magis quam in ſeſe ſpem habere: pariterque oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis. Avidiùs alteri alteros ſauciare quam ſemet tegere: clamor permixtus hortatione, lætitiâ, gemitu, item

ſtrepitus armorum ad cœlum ferri ; tela utrimque volare. Sed illi qui mœnia defenſabant, ubi hoſtes paullulum modo pugnam remiſerant, intenti prælium equeſtre proſpectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modo, modo pavidos animadverteres : ac, ſicuti audiri à ſuis aut cerni poſſent, monere alii, alii hortari, aut manu ſignificare, aut niti corporibus ; huc & illuc, quaſi vitabundi aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum eſt, nam is in eâ parte curabat, conſulto leniùs agere ac diffidentiam rei ſimulare ; pati numidas ſine tumultu regis prælium viſere. Ita, illis ſtudio ſuorum adſtrictis repentè magnâ vi murum adgreditur : & jam ſcalis adgreſſi milites prope ſumma ceperant, quum oppidani concurrunt ; lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Noſtri primo reſiſtere : dein, ubi unæ atque alteræ ſcalæ comminutæ, qui ſuperſteterant afflicti ſunt ; ceteri, quo quiſque modo potuêre, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prælium nox diremit.

LXI. Metellus, poſtquam videt fruſtra inceptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham niſi ex inſidiis aut

ſuo loco pugnam facere, & jam æſtatem exactam eſſe, ab Zamâ diſcedit; & in iis urbibus quæ ab ſeſe defecerant, ſatiſque munitæ loco aut mœnibus erant, præſidia imponit: ceterum exercitum in provinciam, quæ proxuma eſt Numidiæ, hiemandi gratiâ collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti aut luxuriæ concedit; ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidiâ pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurthâ fuerat, & inde clam, vadibus datis, de Maſſivæ nece judicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur. Ac primo efficit ut ad ſe, colloquendi gratiâ, occultus veniat: dein, fide datâ, ſi Jugurtham vivum aut necatum ſibi tradidiſſet, fore ut illi Senatus impunitatem & ſua omnia concederet; facilè numidæ perſuadet, quum ingenio infido, tum metuenti ne, ſi pax cum romanis fieret, ipſe per conditiones ad ſupplicium traderetur.

LXII. Is, ubi primum opportunum fuit, Jugurtham anxium ac miſerantem fortunas ſuas accedit: monet atque la-

ærumnans obtestatur, uti aliquando sibi, liberisque, & genti numidarum optumè merenti, provideat: omnibus præliis sese victos; agrum vastatum; multos mortalîs captos, occisos; regni opes comminutas esse; satis sæpe jam & virtutem militum & fortunam tentatam; caveat ne, illo cunctante, numidæ sibi consulant. His atque talibus aliis, ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ullâ pactione sese regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus properè cunctos senatorii ordinis ex hibernis accersiri jubet; eorum, atque aliorum quos idoneos ducebat, Consilium habet. Ita, more majorum, ex Consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat argenti pondo ducenta millia, elephantos omnîs, equorum & armorum aliquantum. Quæ postquam sine morâ facta sunt, jubet perfugas omnîs vinctos adduci: eorum magna pars, uti jussum erat, adducti; pauci, quum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis virisque & pecuniâ spoliatus est, quum ipse, ad imperandum, Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum & ex malâ conscientiâ digna timere. Deni-

que, multis diebus per dubitationem consumtis, quum modo tædio rerum advorsarum omnia bello potiora duceret, interdum secum ipse reputaret quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis magnisque præsidiis nequicquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ Senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat.

LXIII. Per idem tempus Uticæ forte Caïo Mario, per hostias diis supplicanti, magna atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret; fortunam quam sæpissumè experiretur; cuncta prosperè eventura. At illum jam antea consulatûs ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abundè erant; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis & divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is, natus & omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non græcâ facundiâ neque urbanis munditiis, sese exercuit: ita, inter artîs bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo, ubi primum tribunatum militarem à po-

pulo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facilè notus per omnîs tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit; semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore quam gerebat dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir, nam postea ambitione præceps datus est, consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum Nobilitas inter se per manus tradebat: novus nemo tam clarus neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore & quasi pollutus haberetur.

LXIV. Igitur, ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt quo cupido animi hortabatur, ab Metello, petundi gratiâ, missionem rogat: cui, quanquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemtor animus & superbia, commune Nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolitâ re, mirari ejus consilium & quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet, neu super fortunam animum gereret; non omnia omnibus cupienda esse; debere illi res suas satis placere; postremo caveret id petere à populo romano quod

illi jure negaretur. Poſtquam hæc atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; reſpondit, ubi primum potuiſſet per negotia publica, facturum ſeſe quæ peteret. Ac poſtea ſæpiùs eadem poſtulanti fertur dixiſſe, ne feſtinaret abire, ſatis maturè illum cum filio ſuo conſulatum petiturum: is eo tempore in contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. Quæ res Marium, quum pro honore quem affectabat tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque irâ, peſſumis conſultoribus, graſſari; neque facto ullo neque dicto abſtinere, quod modo ambitioſum foret; milites quibus in hibernis præerat laxiore imperio quam antea habere; apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminosè ſimul & magnificè de bello loqui: dimidia pars exercitûs ſi ſibi permitteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum; ab imperatore conſulto trahi, quod homo inanis & ſuperbiæ regiæ imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiarîs corruperant, & animo cupienti nihil ſatis feſtinatur.

LXV. Erat præterea in exercitu noſ-

tro numida quidam, nomine Gaudâ, Manaſtabalis filius, Maſiniſſæ nepos, quem Micipſa teſtamento hæredem ſecundum ſcripſerat; morbis confectus, & ob eam cauſſam mente paullulum imminutâ. Cui Metellus petenti, more regum, uti ſellam juxta poneret, item poſtea cuſtodiæ cauſſâ turmam equitum romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret quos populus romanus reges appellaviſſet; præſidium, quod contumelioſum in eos foret, ſi equites romani ſatellites numidæ traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur, atque hortatur uti contumeliarum in imperatorem, cum ſuo auxilio, pœnas petat; hominem ob morbos animo parum valido ſecundâ oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Maſiniſſæ nepotem eſſe; ſi Jugurtha captus aut occiſus foret, imperium Numidiæ ſine morâ habiturum; id adeo maturè poſſe evenire, ſi ipſe conſul ad id bellum miſſus foret. Itaque & illum & equites romanos, milites & negotiatores; alios ipſe, pleroſque pacis ſpes impellit, uti Romam ad ſuos neceſſarios aſperè in Metellum de bello ſcribant, Marium imperatorem poſcant. Sic illi à multis mortalibus honeſtiſſumâ ſuffraga-

tione consulatus petebatur ; simul eâ tempestate plebes, Nobilitate fusâ per legem mamiliam, novos extollebat : ita, Mario cuncta procedere.

LXVI. Interim Jugurtha, postquam omissâ deditione bellum incipit, cum magnâ curâ parare omnia ; festinare ; cogere exercitum ; civitates quæ ab se defecerant, formidine aut ostentando præmia, adfectare ; communire suos locos ; arma, tela, aliaque quæ spe pacis amiserat, reficere aut commercari ; servitia romanorum allicere ; & eos ipsos qui in præsidiis erant pecuniâ tentare : prorsùs nihil intactum neque quietum pati, cuncta agitare. Igitur vaccenses, quo Metellus initio, Jugurthâ pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant ; nam vulgus, uti plerumque solet & maxumè numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio advorsum : dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt ; quod is, festus celebratusque per omnem Africam, ludum & lasciviam magis quam formidinem ostentabat. Sed, ubi tempus

fuit, centuriones tribunosque militarîs & ipsum præfectum oppidi, Titium Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant; eos omnîs, præter Turpilium, inter epulas obtruncant; postea milites palantes, inermes, quippe in tali die ac sine imperio, adgrediuntur. Idem plebes facit: pars edocti ab Nobilitate; alii studio talium rerum incitati, quîs, acta consiliumque ignorantibus, tumultus ipse & res novæ satis placebant.

LXVII. Romani milites, improviso metu, incerti ignarique quid potissumum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa & scuta erant: præsidium hostium, portæ ante clausæ, fugam prohibebant; ad hoc, mulieres puerique, pro tectis ædificiorum, saxa & alia quæ locus præbebat certatim mittere. Ita, neque caveri anceps malum, neque à fortissumis infirmissumo generi resisti posse; juxta boni malique, strenui & imbelles, inulti obtruncati. In eâ tantâ asperitate, sævissumis numidis & oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus italicis profugit intactus: id misericordiâne hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ

famâ potior fuit, improbus inteſtabiliſque videtur.

LXVIII. Metellus, poſtquam de rebus Vaccæ actis comperit, paulliſper mœſtus è conſpectu abit: dein, ubi ira & ægritudo permixta ſunt, cum maxumâ curâ ultum ire injurias feſtinat. Legionem cum quâ hiemabat, & quam plurimos poteſt numidas equites pariter cum occaſu ſolis expeditos educit; & poſterâ die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paullo ſuperioribus circumventam. Ibi milites, feſſos itineris magnitudine & jam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non ampliùs mille paſſuum abeſſe; decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus ſuis, viris fortiſſumis atque miſerrumis, pœnas caperent: præterea prædam benignè oſtentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam arctiſſumè ire & ſigna occultare jubet.

LXIX. Vaccenſes ubi animadvertêre ad ſe versùm exercitum pergere, primo, uti res erat, Metellum eſſe rati, portas clausêre: dein, ubi neque agros vaſtari, & eos qui primi aderant numidas

equites vident ; rursùs Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repentè signo dato, alii vulgum effusum oppido cædere, alii ad portas festinare, pars turres capere ; ira atque spes prædæ ampliùs quam lassitudo posse. Ita, vaccenses biduum modo ex perfidiâ lætati ; civitas magna & opulens pœnæ cuncta aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, jussus à Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus verberatusque, capite pœnas solvit : nam is civis ex Latio erat.

LXX. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, novas res cupere ; ad perniciem ejus dolum quærere ; diu noctuque fatigare animum. Denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis : qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, & omnîs res exsequi solitus erat quæ Jugurthæ, fesso aut majoribus adstricto, superaverant ; ex quo illi gloria opesque inventæ. Igitur

utriusque consilio dies insidiis statuitur ; cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna romanorum jussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusque rem impediebat : Bomilcar, simul cupidus incepta patrandi, &, timore socii, anxius ne, omisso vetere consilio, novum quæreret, litteras ad eum per homines fidelîs mittit, in quîs mollitiem socordiamque viri accusare, testari deos per quos juravisset, monere ne præmia Metelli in pestem converteret ; Jugurthæ exitium adesse ; ceterum, suâne an Metelli virtute periret, id modo agitari ; proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet.

LXXI. Sed quum eæ litteræ allatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat ; ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura eum, dein, ut ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei numida quidam negotiorum curator fidus acceptusque, & omnium consiliorum, nisi novissumi, particeps : qui, postquam allatas litteras audivit, ex consuetudine ratus operâ aut ingenio suo opus

esse, in tabernaculum introit; dormiente illo, epistolam, super caput in pulvino temerè positam, sumit ac perlegit; dein properè, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo experrectus, ubi neque epistolam reperit, & rem omnem, uti acta erat, ex perfugis cognovit; primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Jugurtham, placandi gratiâ, accedit; dicit, quæ ipse paravisset facere, perfidiâ clientis sui præventum; lacrumans obtestatur, per amicitiam perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.

LXXII. Ad ea rex, aliter atque animo gerebat, placidè respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam aut tempori satis credere; civîs hostîsque juxta metuere; circumspectare omnia, & omni strepitu pavescere; alio atque alio loco sæpe, contra decus regium, noctu requiescere; interdum somno excitus, arreptis armis, tumultum facere; ita formidine, quasi vecordiâ, exagitari.

Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris & indicio patefacto ex perfugis cognovit, rursùs, tanquam ad integrum bellum, cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul & invisum & offensum sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris quæ de Metello ac Mario missæ erant cognitis, volentia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse; at illi alteri generis humilitas favorem addiderat: ceterum in utroque magis studia partium, quam bona aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus, frequentarent Marium & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsâ Nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur; & postea populus à tribuno plebis, Manlio Mantino, rogatus quem vellet cum Jugurthâ bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed Senatus paullo ante Metello Numidiam decreverat; ea res frustra fuit.

LXXIII. Eodem tempore Jugurtha, amiſſis amicis, quorum pleroſque ipſe necaverat, ceteri formidine, pars ad romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; quum neque bellum geri ſine adminiſtris poſſet, & novorum fidem, in tantâ perfidiâ veterum, experiri periculoſum duceret: varius incertuſque agitabatur. Neque illi res, neque conſilium, aut quiſquam hominum ſatis placebat. Itinera præfectoſque in dies mutare; modo adversùm hoſtes, interdum in ſolitudines pergere; ſæpe in fugâ, at poſt paullo in armis ſpem habere; dubitare virtuti popularium an fidei minùs crederet: ita, quocumque intenderat, res advorſæ erant. Sed inter eas moras repentè ſe Metellus cum exercitu oſtendit. Numidæ ab Jugurthâ pro tempore parati inſtructique; dein prælium incipitur. Quâ in parte rex pugnæ adfuit, ibi aliquandiu certatum; ceteri omnes ejus milites primo congreſſu pulſi fugatique: romani ſignorum & armorum & aliquanto numero hoſtium potiti; nam ferme numidas in omnibus præliis magis pedes quam arma tutata ſunt.

LXXIV. Eâ fugâ Jugurtha impenſiùs modo rebus ſuis diffidens, cum perfugis &

parte equitatûs in solitudines, dein Thalam pervenit: id oppidum magnum & opulentum, ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus èrat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quanquam inter Thalam flumenque proxumum, in spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat; tamen, spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnîs asperitates supervadere ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levari jubet, nisi frumento dierum x; ceterum utres modo & alia aquæ idonea portari: præterea conquirit ex agris quam plurimum potest domiti pecoris; eoque imponit vasa cujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis numidarum: ad hoc, finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quam plurimum quisque aquæ portaret; diem locumque ubi præsto forent prædicit: ipse ex flumine, quam proxumam aquam oppido esse supra diximus, jumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Dein ubi ad id loci ventum est quo numidis præceperat, & castra posita munitaque sunt; tanta repentè cœlo missa vis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret: præterea com-

meatus ſpe amplior ; quia numidæ, ſicuti plerique in novâ deditione, officia intenderant. Ceterum milites, religione, pluviâ magis uſi ; eaque res multum animis eorum addidit, nam rati ſeſe diis immortalibus curæ eſſe. Dein poſterâ die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui ſe locorum aſperitate munitos crediderant, magnâ atque inſolitâ re perculſi, nihilo ſegniùs bellum parare : idem noſtri facere.

LXXV. Sed rex nihil jam Metello infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipſam, ceteris imperitantem, induſtriâ vicerat ; cum liberis & magnâ parte pecuniæ ex oppido noctu profugit. Neque poſtea in ullo loco ampliùs unâ die aut unâ nocte moratus, ſimulabat ſeſe negotii gratiâ properare : ceterum proditionem timebat, quam vitare poſſe celeritate putabat ; nam talia conſilia per otium & ex opportunitate capi. At Metellus, ubi oppidanos prælio intentos, ſimul oppidum & operibus & loco munitum videt ; vallo foſſâque mœnia circumvenit ; dein jubet locis ex copiâ maxumè idoneis vineas agere, ſuperque eas aggerem jacere, & ſuper aggerem impoſitis

turribus opus & adminiſtros tutari. Contra hæc oppidani feſtinare, parare. Prorsùs ab utriſque nihil reliquum fieri. Denique romani, multo ante labore præliiſque fatigati, poſt dies quadraginta quam eo ventum erat, oppido modo potiti; præda omnis à perfugis corrupta. Hi poſtquam murum arietibus feriri, reſque ſuas afflictas vident; aurum argentumque, & alia quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino & epulis onerati, illaque, & domum, & ſemet igni corrumpunt; & quas victi ab hoſtibus pœnas metuerant, eas ipſi volentes pependêre.

LXXVI. Sed pariter cum captâ Thalâ legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti præſidium præfectumque eo mitteret: Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factioſum, novis rebus ſtudere; advorsùm quem neque imperia magiſtratuum neque leges valerent; ni id feſtinaret, in ſummo periculo ſuam ſalutem, illorum ſocios fore. Nam leptitani jam inde à principio belli jugurthini ad Beſtiam conſulem, & poſtea Romam miſerant, amicitiam ſocietatemque rogatum: dein, ubi ea impetrata ſunt, ſemper boni fideleſque mansêre; & cunc-

ta à Beſtiâ, Albino, Metelloque imperata gnaviter fecerant. Itaque ab imperatore facilè quæ petebant adepti : emiſſæ eo cohortes ligurum quatuor, & Caïus Annius præfectus.

LXXVII. Id oppidum ab ſidoniis conditum eſt, quos accepimus, profugos ob diſcordias civilîs, navibus in eos locos veniſſe ; ceterum ſitum inter duas ſyrtîs, quibus nomen ex re inditum. Nam duo ſunt ſinus prope in extremâ Africâ, impares magnitudine, pari naturâ : quorum proxuma terræ præalta ſunt ; cetera, uti fors tulit, alta, aliâ in tempeſtate vadoſa : nam ubi mare magnum eſſe & ſævire ventis cœpit, limum arenamque & ſaxa ingentia fluctus trahunt ; ita facies locorum cum ventis ſimul mutatur : *Syrtes* ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modo converſa connubio numidarum. Legum cultûſque pleraque ſidonica : quæ eo faciliùs retinebantur, quod procul ab imperio regis ætatem agebant ; inter illos & frequentem Numidiam, inculti vaſtique loci erant.

LXXVIII. Sed, quoniam in has regiones per leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur egregium

atque mirabile facinus duorum carthaginienſium memorare : eam rem nos locus admonuit. Quâ tempeſtate carthaginienſes pleræque Africæ imperitabant, cyrenenſes quoque magni atque opulenti fuêre. Ager in medio arenoſus, unâ ſpecie ; neque flumen neque mons erat qui finîs eorum diſcerneret : quæ res eos in magno diuturnoque bello inter ſe habuit. Poſtquam utrimque legiones item claſſes ſæpe fuſæ fugatæque, & alteri alteros aliquantum attriverant ; veriti ne mox victos victoreſque defeſſos alius adgrederetur, per inducias ſponſionem faciunt, uti certo die legati domo proficiſcerentur ; quo in loco inter ſe obvii fuiſſent, is communis utriuſque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine miſſi, quibus nomen *Philænis* erat, maturavêre iter pergere ; cyrenenſes tardiùs iêre : id ſocordiâne an caſu acciderit, parum cognovi. Ceterum ſolet in locis illis tempeſtas, haud ſecùs atque in mari, retinere : nam, ubi per loca æqualia & nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit ; ea magnâ vi agitata ora oculoſque implere, ita proſpectu impedito morari iter. Poſtquam cyrenenſes aliquanto poſteriores ſe eſſe vident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt ;

criminari carthaginienſes ante tempus domo digreſſos, conturbare rem, denique omnia malle quam victi abire. Sed quum pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, græci optionem carthaginienſium faciunt; uti vel illi, quos finîs populo ſuo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eâdem conditione ſeſe, quem in locum vellent, proceſſuros. Philæni, conditione probatâ, ſeque vitamque ſuam reipublicæ condonavêre; ita vivi obruti. Carthaginienſes in eo loco Philænis fratribus aras conſecravêre, aliique illis domi honores inſtituti. Nunc ad rem redeo.

LXXIX. Jugurtha poſtquam, amissâ Thalâ, nihil ſatis firmum contra Metellum putat; per magnas ſolitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum incultumque, & eo tempore ignarum nominis romani: eorum multitudinem in unum cogit; ac paullatim conſuefacit ordines habere, ſigna ſequi, imperium obſervare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proxumos, magnis muneribus & majoribus promiſſis, ad ſtudium ſui perducit; quîs adjutoribus regem adgreſſus, impellit, ut advorsùm romanos bellum ſuſcipiat.

piat. Id eâ gratiâ facilius proniuſque fuit, quod Bocchus initio hujuſce belli legatos Romam miſerat, fœdus & amicitiam petitum; quam rem opportuniſſumam incepto belli pauci impediverant, cæci avaritiâ, quîs omnia honeſta atque inhoneſta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupſerat. Verum ea neceſſitudo apud numidas mauroſque levis ducitur, quod ſinguli pro opibus, quiſque quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habeant, ſed reges eo ampliùs; ita animus multitudine diſtrahitur, nullam pro ſociâ obtinet, pariter omnes viles ſunt.

LXXX. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide datâ & acceptâ, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos injuſtos, profundâ avaritiâ, communes omnium hoſtîs eſſe: eamdem illos cauſſam belli cum Boccho habere, quam ſecum & cum aliis gentibus; lubidinem imperitandi, quîs omnia regna advorſa ſint: tum ſeſe, paulo ante carthaginienſes, item regem Perſen; poſt, uti quiſque opulentiſſumus videatur, ita romanis hoſtem fore. His atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter conſtituunt; quod ibi Quintus Metellus præ-

dam captivoſque & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut captâ urbe operæ pretium fore; aut, ſi romanus auxilio ſuis veniſſet, prælio ſeſe certaturos: nam callidus id modo feſtinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud quam bellum mallet.

LXXXI. Imperator poſtquam de regum ſocietate cognovit, non temerè, neque uti ſæpe jam victo Jugurthâ conſueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab Cirtâ caſtris munitis, reges opperitur; melius eſſe ratus, cognitis mauris, quoniam is novus hoſtis acceſſerat, ex commodo pugnam facere. Interim Româ per litteras fit certior, Mario provinciam Numidiam datam; nam conſulem factum ante acceperat. Quibus rebus ſupra bonum atque honeſtum perculſus, neque lacrumas tenere, neque moderari linguam; vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in ſuperbiam vortebant; alii bonum ingenium contumeliâ accenſum eſſe; multi, quod jam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis ſatis cognitum, illum magis honore Marii quam injuriâ ſuâ excruciatum; neque tam anxiè laturum fuiſſe,

si ademta provincia alii quam Mario traderetur.

Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit postulatum: Ne sine caussâ hostis populo romano fieret: habere eum magnam copiam societatis amicitiæque conjungendæ, quæ potior bello esset: quanquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facilè, ceterum ægerrumè desinere; non in ejusdem potestate initium ejus & finem esse; incipere cuivis etiam ignavo licere, deponi quum victores velint: proinde sibi regnoque suo consuleret; neu florentîs res suas cum Jugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satis placidè verba facit: Sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri; si eadem illi copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit: ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpe ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi.

LXXXII. At Marius, uti supra diximus, cupientissimâ plebe consul factus,

poſtquam ei provinciam Numidiam populus juſſit, antea jam infeſtus Nobilitati, tum vero multus atque ferox inſtare; ſingulos modo, modo univerſos lædere; dictitare, ſeſe conſulatum ex victis illis quaſi ſpolia cepiſſe; alia præterea magnifica pro ſe, & illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere; poſtulare legionibus ſupplementum; auxilia à populis, & regibus, ſociiſque arceſſere; præterea ex Latio fortiſſumum quemque, pleroſque militiâ, paucos famâ cognitos, accire; & ambiundo cogere homines, emeritis ſtipendiis, ſecum proficiſci. Neque illi Senatus, quamquam advorſus erat, de ullo negotio abnuere audebat: ceterum ſupplementum etiam lætus decreverat; quia, neque plebe militiam volente, putabatur Marius aut belli uſum aut ſtudia vulgi amiſſurus. Sed ea res fruſtra ſperata; tanta lubido cum Mario eundi pleroſque invaſerat! Seſe quiſque prædâ locupletem fore, victorem domum rediturum, alia hujuſcemodi animis trahebant; & eos non paullum oratione ſuâ Marius arrexerat. Nam poſtquam, omnibus quæ poſtulaverat decretis, milites ſcribere vult; hortandi cauſſâ, ſimul & Nobilitatem, uti conſueverat, exagitandi, concionem populi

advocavit : deinde hoc modo disseruit :

LXXXIII. *Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium à vobis petere, &, postquam adepti sunt, gerere : primo industrios, supplices, modicos esse ; dein per ignaviam & superbiam ætatem agere. Sed mihi contra videtur ; nam quo universa respublica pluris est quam consulatus aut prætura, eò majore curâ illam administrari, quam hæc peti, debere : neque me fallit quantum, cum maxumo beneficio vestro, negotii sustineam. Bellum parare, simul & ærario parcere ; cogere ad militiam eos quos nolis offendere ; domi forisque omnia curare ; & ea agere inter invidos, occursantîs, factiosos ; opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquêre ; vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt : mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est & virtute & innocentiâ tutari ; nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse, æquos bonosque favere, quippe benefacta mea reipublicæ procedunt ; Nobilitatem locum invadendi quærere : quo mihi acriùs adnitendum est, uti neque vos capiamini & illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis à pue-*

ritiâ ſui, ut omnîs labores, pericula conſueta habeam; quæ ante veſtra beneficia gratuito faciebam, ea uti acceptâ mercede deſeram non eſt conſilium, Quirites: illis difficile eſt in poteſtatibus temperare, qui per ambitionem ſeſe probos ſimulavêre; mihi, qui omnem ætatem in optumis artibus egi, bene facere jam ex conſuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurthâ juſſiſtis; quam rem Nobilitas ægerrumè tulit. Quæſo, reputate cum animis veſtris, num id mutari melius ſit, ſi quem ex illo globo Nobilitatis ad hoc aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris proſapiæ, ac multarum imaginum, & nullius ſtipendii; ſcilicet ut in tantâ re ignarus omnium trepidet, feſtinet, ſumat aliquem ex populo monitorem officii ſui: ita plerumque evenit, uti, quem vos imperare juſſiſtis, is ſibi imperatorem alium quærat.

At ego ſcio, Quirites, qui, poſtquam conſules facti ſunt, acta majorum & græcorum militaria præcepta legere cœperint: homines præpoſteri; nam gerere quam fieri tempore poſterius, re atque uſu prius eſt. Comparate nunc, Quirites, cum illorum ſuperbiâ me hominem novum. Quæ illi audire & legere ſolent, eorum partem

vidi, alia egomet gessi; quæ illi litteris, ea ego militando didici: nunc vos existumate, facta an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam; ego, illorum ignaviam: mihi fortuna, illis probra objectantur. Quamquam ego naturam unam & communem omnium existumo, sed fortissumum quemque generosissumum esse: ac si jam ex patribus Albini aut Bestiæ quæri posset, mene an illos ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi sese liberos quam optumos voluisse? Quod si jure despiciunt me, faciant idem majoribus suis, quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis; quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbiâ ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant; ita hos petunt, quasi honestè vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissumas res pariter exspectant, ignaviæ voluptatem & præmia virtutis. Atque etiam quum apud vos aut in senatu verba faciunt, pleràque oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est; nam quanto vita illorum præclarior, tanto horum socordia flagitiosior. Et profectò ita se res habet; majorum gloria posteris lumen est, neque bona neque mala

eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites; verum, id quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte quam iniqui sint. Quod ex alienâ virtute sibi arrogant, id mihi ex meâ non concedunt; scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi nova nobilitas est: quam certè peperisse melius est, quam acceptam corrupisse.

Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abundè illis facundam & compositam orationem fore. Sed in maxumo vestro beneficio, quum omnibus locis me vosque maledictis lacerent; non placuit reticere, ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi mei sententiâ, nulla oratio lædere potest: quippe vera necesse est bene prædicet; falsam vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem & maxumum negotium imposuistis; etiam atque etiam reputate num id pœnitendum sit. Non possum, fidei caussâ, imagines, neque triumphos, aut consulatus majorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, præterea cicatrices advorso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut

illa illis, sed quæ ego plurimis meis laboribus & periculis quæsivi. Non sunt composita verba mea; parvi id facio, ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, uti turpia facta oratione tegant. Neque litteras græcas didici; parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optuma reipublicæ doctus sum; hostîs ferire, præsidia agitare, nihil metuere nisi turpem famam, hiemem & æstatem juxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam & laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neque illos arctè colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium: namque, quum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere; hoc est dominum, non imperatorem, esse. Hæc atque talia, majores vestri, faciundo, seque remque publicam celebravêre. Quîs Nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; & omnîs honores, non ex merito, sed quasi debitos, à vobis repetit. Ceterum homines superbissumi procul errant. Majores eorum omnia quæ licebat illis reliquêre; divitias, imagines, memoriam sui præclaram: virtutem non reliquêre, neque poterant; ea sola neque datur dono neque accipitur.

Sordidum me & incultis moribus aiunt: quia parum ſcitè convivium exorno; neque hiſtrionem ullum, neque pluris pretii coquum quam villicum habeo. Quæ mihi lubet confiteri, Quirites: nam & ex parente meo & ex aliis ſanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire; omnibuſque bonis oportere plus gloriæ quam divitiarum eſſe; arma, non ſuppellectilem, decori eſſe. Quin ergo, quod juvat, quod carum æſtumant, id ſemper faciant? ament, potent; ubi adoleſcentiam habuêre, ibi ſenectutem agant, in conviviis, dediti ventri & turpiſſumæ parti corporis; ſudorem, pulverem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora ſunt. Verum non ita eſt. Nam ubi ſe flagitiis dedecoravêre turpiſſumi viri, bonorum præmia ereptum eunt: ita injuſtiſſumè luxuria & ignavia, peſſumæ artes, illis qui coluêre eas nihil officiunt; reipublicæ innoxiæ cladi ſunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia, poſcebant, reſpondi; pauca de republicâ loquar. Primum omnium de Numidiâ bonum habete animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata ſunt, omnia removiſtis; avaritiam, imperitiam, ſuperbiam: dein exercitus ibi eſt locorum ſciens, ſed

me Hercule magis ſtrenuus quam felix; nam magna pars ejus avaritiâ aut temeritate ducum attrita eſt. Quamobrem vos, quibus militaris ætas eſt, adnitimini mecum & capeſſite rempublicam; neque quemquam, ex calamitate aliorum aut imperatorum ſuperbiâ, metus ceperit. Egomet in agmine, in prælio, conſultor idem & ſocius periculi vobiſcum adero; meque voſque in omnibus rebus juxta geram. Et profectò, diis juvantibus, omnia matura ſunt; victoria, præda, laus: quæ ſi dubia aut procul eſſent, tamen omnîs bonos reipublicæ ſubvenire decet. Etenim nemo ignaviâ immortalis factus eſt: neque quiſquam parens liberis, uti æterni forent, optavit; magis, ut boni honeſtique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, ſi timidis virtutem verba adderent; nam ſtrenuis abundè dictum puto.

LXXXIV. Hujuſcemodi oratione habitâ, Marius poſtquam plebis animos arrectos videt; properè commeatu, ſtipendio, armis, aliiſque utilibus navîs onerat: cum his Aulum Manlium legatum proficiſci jubet. Ipſe interea milites ſcribere, non more majorum, neque ex claſſibus, ſed uti cujuſque lubido erat, capite cenſos pleroſque. Id factum alii

inopiâ bonorum ; alii , per ambitionem consulis , memorabant : quod ab eo genere celebratus auctusque erat , & homini potentiam quærenti egentissumus quisque opportunissumus ; cui neque sua curæ (quippe quæ nulla sunt) , & omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius , cum aliquanto majore numero quam decretum erat , in Africam profectus , paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à Publio Rutilio legato : nam Metellus conspectum Marii fugerat , ne videret ea quæ , audita , animus tolerare nequiverat.

LXXXV. Sed consul , expletis legionibus cohortibusque auxiliariis , in agrum fertilem & prædâ onustum proficiscitur ; omnia ibi capta militibus donat : dein castella & oppida naturâ & viris parum munita adgreditur ; prælia multa , ceterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites sine metu pugnæ adesse : videre fugientîs capi aut occîdi ; fortissumum quemque tutissumum ; armis libertatem , patriam , parentesque , & alia omnia tegi ; gloriam atque divitias quæri. Sic , brevi spatio novi veteresque coaluêre , & virtus omnium æqualis facta. At reges , ubi de adventu Marii cogno-

verunt, diversi in locos difficilis abeunt: ita Jugurthæ placuerat, speranti mox effusos hostîs invadi posse; romanos, sicuti plerosque, remoto metu, laxiùs licentiùsque futuros.

LXXXVI. Metellus interea, Romam profectus, contra spem suam lætissumis animis excipitur; plebi Patribusque, postquam invidia decesserat, juxta carus. Sed Marius impigrè prudenterque suorum & hostium res pariter attendere, cognoscere quid boni utrisque aut contra esset, explorare itinera regum, consilia & insidias eorum antevenire, nihil apud se remissum neque apud illos tutum pati. Itaque & gætulos & Jugurtham, ex sociis nostris prædas agentes, sæpe adgressus in itinere fuderat, ipsumque regem haud procul ab oppido Cirtâ armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modo, neque belli patrandi copiam cognovit; statuit urbîs, quæ viris aut loco pro hostibus & advorsùm se opportunissumæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præsidiis nudatum iri, si ea pateretur, aut prælio certaturum; nam Bocchus nuncios sæpe ad eum miserat, velle populi romani amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaveritne

quo improvifus gravior accederet, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare folitus, parum exploratum eft.

LXXXVII. Sed conful, uti ftatuerat, oppida caftellaque munita adire; partim vi, alia, metu aut præmia oftentando, avertere ab hoftibus. Ac primo mediocria gerebat, exiftumans Jugurtham ob fuos tutandos in manus venturum: fed ubi illum procul abeffe & aliis negotiis intentum accepit, majora & magis afpera adgredi tempus vifum eft. Erat inter ingentîs folitudines oppidum magnum atque valens, nomine *Capfa*, cujus conditor Hercules libys memorabatur. Ejus cives, apud Jugurtham immunes, levi imperio, & ob ea fideliffumi habebantur. Muniti advorsùm hoftîs, non mœnibus modo & armis atque viris, verum etiam multo magis locorum afperitate: nam, præter oppido propinqua, alia omnia vafta, inculta, egentia aquæ, infefta ferpentibus, quarum vis, ficuti omnium ferarum, inopiâ cibi acrior; ad hoc, natura ferpentium, ipfa perniciofa, fiti magis quam aliâ re accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cupido invaferat, quum propter ufum belli, tum quia res afpera videbatur: & Metellus oppi-

dum Thalam magnâ gloriâ ceperat, haud dissimiliter situm munitumque; nisi quod apud Thalam non longè à mœnibus aliquot fontes erant; Capsenses unâ modo, atque eâ intra oppidum jugi aquâ, ceterà pluviâ utebantur. Id ibique, & in omni Africâ quæ procul à mari incultiùs agebat, eo faciliùs tolerabatur; quia numidæ plerumque lacte & ferinâ carne vescebantur, & neque salem neque alia gulæ irritamenta quærebant: cibus illis advorsùm famem & sitim, non lubidini neque luxuriæ erat.

LXXXVIII. Igitur consul, omnibus exploratis, credo diis fretus; [nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopiâ tentabatur; quod numidæ pabulo pecoris magis quam arvo student, & quodcumque natum fuerat, jussu regis, in loca munita contulerant; ager autem aridus & frugum vacuus eâ tempestate, nam æstatis extremum erat] tamen pro rei copiâ satis providenter exornat. Pecus omne, quod superioribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit; Aulum Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium & com-

meatum locaverat, ire jubet; dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanam.

LXXXIX. Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui, per centurias, item turmas, æqualiter distribuerat, & ex coriis utres uti fierent curabat; simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus parare quæ mox usui forent: denique sexto die, quum ad flumen ventum est, maxuma vis utrium effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aquâ modo seque & jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur; noctemque totam itinere facto, consedit: idem proxumâ facit: tertiâ, multo ante lucis adventum, pervenit in locum tumulosum, ab Capsâ non amplius duûm millium intervallo; ibique, quam occultissumè potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit, & numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repentè omnem equitatum, & cum his velocissumos pedites, cursu tendere ad Capsam & portas obsidere

jubet ; deinde ipſe intentus properè ſequi, neque milites prædari ſinere. Quæ poſtquam oppidani cognovêre ; res trepidæ, metus ingens, malum improviſum, ad hoc pars civium extra mœnia in hoſtium poteſtate, coëgêre uti deditionem facerent. Ceterum oppidum incenſum ; numidæ puberes interfecti, alii omnes venumdati ; præda militibus diviſa. Id facinus, contra jus belli, non avaritiâ neque ſcelere conſulis admiſſum : ſed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis ; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio neque metu coërcitum.

XC. Poſtquam tantam rem Marius, ſine ullo ſuorum incommodo, patravit ; magnus & clarus antea, major atque clarior haberi cœpit : omnia non bene conſulta in virtutem trahebantur ; milites, modeſto imperio habiti ſimul & locupletes, ad cœlum ferre ; numidæ magis quam mortalem timere ; poſtremo omnes ſocii atque hoſtes credere, illi aut mentem divinam eſſe aut deorum nutu cuncta portendi. Sed conſul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit : pauca, repugnantibus numidis, capit ; plura, deſerta propter capſenſium

miſerias, igni corrumpit: luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac pleriſque exercitu incruento, aliam rem adgreditur, non eâdem aſperitate quâ capſenſium, ceterum haud secùs difficilem. Namque haud longè à flumine Muluchâ, quod Jugurthæ Bocchique regnum disjungebat, erat inter ceteram planitiem mons ſaxeus, mediocri caſtello, ſatis patens, in immenſum editus, uno perangusto aditu relicto; nam omnis natura, velut opere atque conſulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis theſauri erant, ſummâ vi capere intendit. Sed ea res forte quam conſilio meliùs geſta: nam caſtello virorum atque armorum ſatis magna vis & frumenti & fons aquæ; aggeribus turribuſque & aliis machinationibus locus importunus; iter caſtellanorum anguſtum admodum, utrimque præciſum. Vineæ cum ingenti periculo fruſtra agebantur: nam quum eæ paullo proceſſerant, igni aut lapidibus corrumpebantur; milites neque pro opere conſiſtere propter iniquitatem loci, neque inter vineas ſine periculo adminiſtrare; optumus quiſque cadere aut ſauciari, ceteris metus augeri.

XCI. At Marius, multis diebus & laboribus consumtis, anxius trahere cum animo suo omitteretne inceptum, quoniam frustra erat, an Fortunam opperiretur, quâ sæpe prosperè usus fuerat. Quæ quum multos dies noctesque æstuans agitaret, forte quidam ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli quod advorsum præliantibus erat, animadvertit inter saxa repentes cochleas: quarum quum unam atque alteram dein plures peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est: ubi postquam solitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara visundi invadit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullulum modo prona, dein flexa atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modo, modo eminentibus saxis nisus ligus, castelli planitiem perscribit, quod cuncti numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus quæ mox usui fore ducebat, eodem regreditur, non temerè ut ascenderat, sed tentans omnia & circumspiciens. Itaque Marium properè adit, acta edocet, hortatur ab eâ parte quâ ipse des-

cenderat caſtellum tentet, pollicetur ſeſe itineris periculique ducem. Marius cum ligure, promiſſa ejus cognitum, ex præſentibus miſit; quorum uti cujuſque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem renunciavêre. Conſulis animus tamen paullulum arrectus: itaque ex copiâ tubicinum & cornicinum quinque numero quam velociſſumos delegit, & cum his, præſidio qui forent, quatuor centuriones; omnîſque liguri parere jubet, & ei negotio proxumum diem conſtituit.

XCII. Sed ubi ex præcepto tempus viſum, paratis compoſitiſque omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma ornatumque mutaverant: capite atque pedibus nudis, uti proſpectus niſuſque per ſaxa facilius foret; ſuper terga gladii & ſcuta, verum ea numidica ex coriis, ponderis gratiâ ſimul & offenſa quo leniùs ſtreperent. Igitur prægrediens ligus, ſaxa, & ſi quæ vetuſtate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites faciliùs adſcenderent: interdum timidos inſolentiâ itineris levare manu: ubi paullo aſperior adſcenſus erat, ſingulos præ ſe inermos mittere, dein ipſe cum illorum armis ſequi: quæ dubia

nisui videbantur potissumum tentare ; ac sæpiùs eadem adscendens ac descendens, dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab eâ parte ; quod omnes, sicut aliis diebus, advorsùm hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis quæ ligus egerat cognovit, quanquam toto die intentos prælio numidas habuerat, tum vero cohortatus milites & ipse extra vineas egressus, testudine actâ succedere, & simul hostem tormentis sagittariisque & funditoribus eminùs terrere. At numidæ, sæpe antea vineis romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur ; sed pro muro dies noctesque agitare, maledicere romanis ac Mario vecordiam objectare, militibus nostris Jugurthæ servitium minari, secundis rebus feroces esse. Interim romanis omnibus hostibusque prælio intentis, magnâ vi utrimque, pro gloriâ atque imperio his, illis pro salute certantibus, repentè à tergo signa canere : ac primo mulieres & pueri, qui visum processerant, fugere ; deinde uti quisque muro proxumus erat ; postremo cuncti, armati inermesque. Quod ubi accidit, eo acriùs romani instare, fundere, ac

plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. Sic forte correcta Marii temeritas gloriam ex culpâ invenit.

XCIII. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra venit, qui, uti ex Latio & à sociis exercitum cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum visum est de naturâ cultuque ejus paucis dicere: neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus; & L. Sisenna, optumè & diligentissumè omnium qui eas res dixêre persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familiâ prope jam exstinctâ majorum ignaviâ, litteris græcis atque latinis juxta atque doctissumè eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestiùs consuli: facundus, callidus, & amicitiâ facilis; ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis; multarum rerum, ac maxumè pecuniæ largitor: atque illi, fe-

licissumo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit; multique dubitavêre, fortior an felicior esset: nam, postea quæ fecerit, incertum habeo pudeat magis an pigeat disserere.

XCIV. Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea & ignarus belli, sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc, milites benignè adpellare; multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia; invitus accipere, sed ea properantiùs quam æs mutuum reddere: ipse ab nullo repetere; magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: joca atque seria cum humillumis agere: in operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod ambitio prava solet, consulis aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio neque manu priorem alium pati, plerosque antevenire. Quibus rebus & artibus, brevi, Mario militibusque carissumus factus.

XCV. At Jugurtha postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos & sibi

utilìs, ſimul & magnam pecuniam amiſerat, ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret; prælii faciundi tempus adeſſe. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere; rursus, ut antea, proxumos ejus donis corrumpit, ipſique mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, ſi aut romani Africâ expulſi, aut integris ſuis finibus bellum compoſitum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magnâ multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiſcentem, vix decimâ parte die reliquâ, invadunt: rati noctem, quæ jam aderat, victis ſibi munimento fore, &, ſi viciſſent, nullo impedimento, quia locorum ſcientes erant; contra romanis utrumque caſum in tenebris difficiliorem fore. Igitur ſimul conſul ex multis de hoſtium adventu cognovit; & ipſi hoſtes aderant: & priùs quam exercitus aut inſtrui aut ſarcinas colligere, denique ante quam ſignum aut imperium ullum accipere quivit; equites mauri atque gætuli, non acie neque ullo more prælii, ſed catervatim uti quoſque fors conglobaverat, in noſtros incurrunt. Qui omnes, trepidi improviſo metu, attamen virtutis memores,

aut

aut arma capiebant, aut capientîs alios ab hoſtibus defenſabant; pars equos aſcendere, obviam hoſtibus ire. Pugna latrocinio magis quam prælio ſimilis fieri: ſine ſignis, ſine ordinibus, equites, pedites permixti, cædere alios, alios obtruncare; multos contra adverſos acerrumè pugnantes ab tergo circumvenire; neque virtus neque arma ſatis tegere, quod hoſtes numero plures & undique circumfuſi erant: denique romani veteres, novique, & ob ea ſcientes belli ſi quos locus aut caſus conjunxerat, orbes facere; atque ita ab omnibus partibus ſimul tecti & inſtructi, hoſtium vim ſuſtentabant. Neque, in eo tamque aſpero negotio, Marius territus aut magis quam antea demiſſo animo fuit: ſed cum turmâ ſuâ, quam ex fortiſſumis magis quam familiariſſumis paraverat, vagari paſſim; ac modo laborantibus ſuis ſuccurrere, modo hoſtîs, ubi confertiſſumi obſtiterant, invadere; manu conſulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. Jamque dies conſumtus erat, quum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro ſe rati, acriùs inſtare. Tum Marius ex copiâ rerum conſilium trahit; atque, uti ſuis receptui

locus esset, collis duos propinquos inter se occupat : quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat ; alter usui opportunus, quia, magnâ parte editus & præceps, pauca munimenta egebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet : ipse milites dispersos paullatim, neque minùs hostibus conturbatis, in unum contrahit ; dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur : neque tamen suos longiùs abire sinunt ; sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedêre. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo lætari, exsultare, strepere vocibus ; & ipsi duces, feroces quod non fugêre, pro victoribus agere.

XCVI. Sed ea cuncta romanis, ex tenebris & editioribus locis, facilia visu magnoque hortamento erant. Plurimum vero Marius imperitiâ hostium confirmatus, quam maxumum silentium haberi jubet ; ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere ; dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus ac paullo ante somno captis, de improviso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tu-

bicines ſimul omnes ſigna canere, milites clamorem tollere atque portis erumpere. Mauri atque gætuli ignoto atque horribili ſonitu repentè exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut providere quidquam poterant. Ita, cunctos ſtrepitu, clamore, nullo ſubveniente, noſtris inſtantibus, tumultu, terrore, formidine, quaſi vecordia ceperat: denique omnes fuſi fugatique; arma & ſigna militaria pleraque capta; pluresque eo prælio quam omnibus ſuperioribus interemti, nam ſomno & metu inſolito impedita fuga.

XCVII. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna proficiſcitur, quæ propter commeatum in oppidis maritumis agere decreverat. Neque tamen victoriâ ſocors aut inſolens factus; ſed pariter atque in conſpectu hoſtium quadrato agmine incedere. Sulla, cum equitatu, apud dextimos; in ſiniſtrâ parte A. Manlius, cum funditoribus & ſagittariis, præterea cohortes ligurum curabat; primos & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat: perfugæ, minumè cari & regionum ſcientiſſumi, hoſtium iter explorabant. Simul conſul, quaſi nullo impoſito, omnia providere;

apud omnîs adeſſe, laudare, increpare merentîs. Ipſe armatus intentuſque, item milites cogebat: neque ſecùs atque iter faceret caſtra munire; excubitum in portâ cohortîs ex legionibus, pro caſtris equites auxiliarios mittere; præterea alios ſuper vallum in munimentis locare; vigilias ipſe circuire, non tam diffidentiâ futuri quæ imperaviſſet, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus eſſet. Et ſanè Marius, illoque aliiſque temporibus jugurthini belli, pudore magis quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars quod à pueritiâ conſuetam duritiam, & alia quæ ceteri miſerias vocant, voluptati habuiſſet. Niſi tamen reſpublica, pariter ac ſæviſſumo imperio, bene atque decorè geſta.

XCVIII. Igitur quarto denique die, haud longè ab oppido Cirtâ, ſimul undique ſpeculatores citi ſeſe oſtendunt; quâ re hoſtis adeſſe intelligitur. Sed quia divorſi redeuntes, alius ab aliâ parte, atque omnes idem ſignificabant; conſul, incertus quonam modo aciem inſtrueret, nullo ordine commutato, advorsùm omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Jugurtham ſpes fruſtrata, qui copias in

quatuor partîs diſtribuerat, ratus ex omnibus æquè aliquos ab tergo hoſtibus venturos. Interim Sulla, quem primum hoſtes attigerant, cohortatus ſuos, turmatim & quam maxumè confertis equis, ipſeque aliique mauros invadunt: ceteri, in loco manentes, ab jaculis eminùs emiſſis corpora tegere, &, ſi qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus, cum peditibus quos Volux, filius ejus, adduxerat, neque in priore pugnâ, in itinere morati, adfuerant, poſtremam romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit: ibi latinè (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, noſtros fruſtra pugnare, paullo ante Marium ſuâ manu interfectum; ſimul gladium ſanguine oblitum oſtendere, quem in pugnâ, ſatis impigrè occiſo pedite noſtro, cruentaverat. Quod ubi milites accepêre, magis atrocitate rei quam fide nuncii terrentur; ſimulque barbari animos tollere, & in perculſos romanos acriùs incedere. Jamque paullum à fugâ aberat, quum Sulla, profligatis iis quos advorsùm ierat, rediens ab latere mau-

ros incurrit. Bocchus ſtatim avertitur : at Jugurtha, dum ſuſtentare ſuos & prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextrâ, ſiniſtrâ, omnibus occiſis, ſolus inter tela hoſtium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio ſuis, quos pelli jam acceperat. Denique hoſtes jam undique fuſi. Tum ſpectaculum horribile in campis patentibus : ſequi, fugere ; occidi, capi ; equi atque viri afflicti : ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere poſſe neque quietem pati ; niti modo, ac ſtatim concidere ; poſtremo omnia, quâ viſus erat, conſtrata telis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta ſanguine.

XCIX. Poſtea loci conſul, haud dubiè jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo, poſt diem quintum quam iterum barbari malè pugnaverant, legati à Boccho veniunt, qui regis verbis à Mario petivêre, duos quam fidiſſumos ad eum mitteret ; velle de ſuo & de populi romani commodo cum iis diſſerere. Ille ſtatim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet : qui quanquam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere ; uti

ingenium aut avorſum flecterent, aut cupidum pacis vehementiùs accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, à Manlio conceſſum, pauca verba hujuſcemodi locutus :

Rex Bocche, magna lætitia nobis eſt, quum te talem virum dii monuêre, ut aliquando pacem quam bellum malles; neu te optumum, cum peſſumo omnium Jugurthâ miſcendo, commaculares; ſimul nobis demeres acerbam neceſſitudinem, pariter te errantem & illum ſceleratiſſumum perſequi. Ad hoc, populo romano, jam à principio inopi, melius viſum amicos quam ſervos quærere; tutiuſque rati volentibus quam coactis imperitare. Tibi vero nulla opportunior amicitia noſtrâ : primum, quod procul abſumus, in quo offenſæ minumum, gratia par ac ſi prope adeſſemus; dein, quod parentes abundè habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam omnium ſatis fuit. Atque hoc utinam à principio tibi placuiſſet! profectò ex populo romano ad hoc tempus multo plura bona accepiſſes, quam mala perpeſſus es. Sed quoniam humanarum rerum Fortuna pleraque regit, cui ſcilicet placuit & vim & gratiam noſtram experiri; nunc, quando per illam licet, feſtina, atque uti cœ-

pisti perge. Multa atque opportuna habes, quo faciliùs errata officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum romanum beneficiis victum esse: nam, bello quid valeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placidè & benignè. Simul pauca pro delicto suo verba facit: Se, non hostili animo, sed ob regnum tutandum, arma cepisse; nam Numidiæ partem unde Jugurtham expulerit, jure belli suam factam, eam vastari à Mario pati nequivisse: præterea, missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitiâ; ceterum vetera omittere; ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum. Dein, copiâ factâ, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognitâ legatione Sullæ & Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruperat.

C. Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cum expeditis cohortibus & parte equitatûs proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas omnîs præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando quæ sibi duobus præliis evenerant, seu admonitus ab aliis amicis quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex

omni copiâ neceſſariorum quinque delegit, quorum & fides cognita & ingenia validiſſuma erant : eos ad Marium, ac dein, ſi placeat, Romam legatos ire jubet ; agendarum rerum & quocumque modo belli componendi licentiam ipſis permittit. Illi maturè ad hiberna romanorum proficiſcuntur. Dein à gætulis latronibus in itinere circumventi ſpoliatique, pavidi, ſine decore, ad Sullam profugiunt, quem conſul, in expeditionem proficiſcens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hoſtibus, uti meriti erant, ſed accurratè & liberaliter habuit. Quâ re barbari, & famam romanorum avaritiæ falſam, & Sullam ob munificentiam in ſeſe amicum, rati : nam etiam tum largitio multis ignota erat ; munificus nemo putabatur, niſi pariter volens ; dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæſtori mandata Bocchi patefaciunt ; ſimul ab eo petunt, uti fautor conſultorque ſibi adſit ; copias, fidem, magnitudinem regis ſui, & alia quæ aut utilia aut benevolentia eſſe credebant, oratione extollunt. Dein, Sullâ omnia pollicito, docti quo modo apud Marium item apud Senatum verba facerent, circiter dies XL ibidem opperiuntur.

CI. Marius poſtquam, infecto negotio quo intenderat, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illoſque & Sullam venire jubet, itemque L. Bellienum prætorem Uticâ, præterea omnîs undique ſenatorii ordinis; quibuſcum mandata Bocchi cognoſcit, in quibus legatis poteſtas eundi Romam ſit, ab conſule interea induciæ poſtulabantur. Ea Sullæ & pleriſque placuêre; pauci ferociùs decernunt, ſcilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ & mobiles ſemper in advorſa mutant. Ceterum mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti ſunt cum Cn. Octavio Rufone, qui quæſtor ſtipendium in Africam portaverat; duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus quum cetera tum maxumè benignitatem & ſtudium Sullæ accepit. Romæque legatis ejus, poſtquam erraſſe regem & Jugurthæ ſcelere lapſum deprecati ſunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo reſpondetur: *Senatus populuſque romanus beneficii & injuriæ memor eſſe ſolet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit: fœdus & amicitia dabuntur, quum meruerit.*

CII. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petivit uti Sullam ad se mitteret, cujus arbitratu communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum atque peditum, funditorum balearium : pæterea iêre sagittarii, & cohors peligna cum velitaribus armis, itineris properandi caussâ, neque his secùs atque aliis armis advorsùs tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repentè in campis patentibus cum mille non ampliùs equitibus sese ostendit ; qui, temerè & effusè euntes, Sullæ aliisque omnibus, & numerum ampliorem vero & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere ; timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus & advorsùm eos quos sæpe vicerant : interim equites, exploratum præmissi, rem, ut erat, quietam nunciant.

CIII. Volux adveniens quæstorem appellat ; se à patre Boccho obviam illis simul & præsidio missum. Dein eum & proximum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata & diei

vefper erat, repentè maurus, incerto vultu pavens, ad Sullam accurrit; dicitque fibi ex fpeculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abeffe; fimul, uti noctu clam fecum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat fe toties fufum numidam pertimefcere; virtuti fuorum fatis credere; etiam fi certa peftis adeffet, manfurum potiùs quam, proditis quos ducebat, turpi fugâ, incertæ ac forfitan poft paullo morbo interituræ vitæ parceret. Ceterum ab eodem monitus uti noctu proficifcerentur, confilium adprobat; ac ftatim milites cœnatos effe in caftris, ignîfque quam creberrumos fieri, dein primâ vigiliâ filentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere feffis omnibus, Sulla pariter cum ortu folis caftra metabatur; quum equites mauri nunciant, Jugurtham circiter duûm millium intervallo ante eos confediffe. Quod poftquam auditum eft, tum vero ingens metus noftros invadit; credere fe proditos à Voluce & infidiis circumventos; ac fuêre qui dicerent manu vindicandum, neque apud illum tantum fcelus inultum relinquendum.

CIV. At Sulla, quanquam eadem

existumabat, tamen ab injuriâ maurum prohibet: suos hortatur uti fortem animum gererent; sæpe ante paucis strenuis advorsùs multitudinem bene pugnatum; quanto sibi in prælio minùs pepercissent, tanto tutiores fore; nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, & in maxumo omnium metu nudum & cæcum corpus ad hostîs vortere. Dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maxumum obtestatus uti sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet; nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ, cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset; ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, & spes opesque ejus ex patre suo penderent, credere illum nihil palàm ausurum, quum ipse filius testis adesset: quare optumum factu videri, per media ejus castra palàm transire; sese, vel præmissis vel ibidem relictis mauris, solum cum Sullâ iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata; ac statim profecti, quia de improviso accesserant, dubio atque hæsitante Jugurthâ, incolumes transeunt: dein, paucis diebus, quo ire intenderant perventum est.

CV. Ibi cum Boccho numida quidam, Aſpar nomine, multum & familiariter agebat, præmiſſus ab Jugurthâ, poſtquam Sullam accitum audierat, orator & ſubdolè ſpeculatum Bocchi conſilia. Præterea Dabar, Maſſugradæ filius, ex gente Maſiniſſæ, ceterum materno genere impar (nam pater ejus ex concubinâ ortus erat), mauro ob ingenii multa bona carus acceptuſque; quem Bocchus fidum eſſe romanis multis antea tempeſtatibus expertus, illicò ad Sullam nunciatum mittit, paratum ſeſe facere quæ populus romanus vellet; colloquio diem, locum, tempus ipſe deligeret; conſulta ſeſe omnia cum illo integra habere; neu Jugurthæ legatum pertimeſceret; accitum eſſe quo res communis licentiùs gereretur, nam ab inſidiis ejus aliter caveri nequiviſſe. Sed ego comperior, Bocchum, magis punicâ fide quam ob ea quæ prædicabat, ſimul romanos & numidam ſpe pacis attinuiſſe; multumque cum animo ſuo volvere ſolitum, Jugurtham romanis, an illi Sullam traderet; lubidinem advorsùm nos, metum pro nobis ſuaſiſſe.

CVI. Igitur Sulla reſpondit, pauca ſe

coram Aſpare locuturum ; cetera occultè, nullo aut quam pauciſſumis præſentibus : ſimul edocet quæ ſibi reſponderentur. Poſtquam, ſicuti voluerant, congreſſi ; dicit ſe, miſſum à conſule, veniſſe quæſitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, poſt diem decimum redire jubet ; ac nihil etiam nunc decreviſſe, ſed illo die reſponſurum. Dein ambo in caſtra ſua digreſſi. Sed ubi plerumque noctis proceſſit, Sulla à Boccho occultè accerſitur ; ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur : præвтеreà Dabar internuncius, ſanctus vir, ex ſententiâ ambobus jurat ; ac ſtatim rex ſic incipit :

CVII. *Nunquam ego ratus ſum, fore uti rex maxumus in hac terrâ, & omnium quos novi opulentiſſumus, privato homini gratiam deberem : & Hercule, Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli ; nullius indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere ſolent, ego lætor. Fuerit mihi pretium eguiſſe aliquando tuæ amicitiæ, quâ apud animum meum nihil carius habeo. Id adeò experiri licet : arma, viros, pecuniam, poſtremo quidquid animo lubet, ſume, utere ; &, quoad vives, nunquam tibi redditam gratiam putaveris ;*

ſemper apud me integra erit : denique nihil me ſciente fruſtra voles ; nam , ut ego exiſtumo , regem armis quam munificentiâ vinci , minùs flagitioſum. Ceterum de republicâ veſtrâ , cujus curator huc miſſus es , paucis accipe. Bellum ego populo romano neque feci , neque factum unquam volui ; finîs meos advorsùm armatos armis tutus ſum : id omitto quando vobis ita placet. Gerite , uti vultis , cum Jugurthâ bellum ; ego flumen Mulucham , quod inter me & Micipſam fuit , non egrediar neque id intrare Jugurtham ſinam : præterea ſi quid meque vobiſque dignum petiveris , haud repulſus abibis.

CVIII. Ad ea Sulla , pro ſe , breviter & modicè ; de pace & de communibus rebus , multis diſſeruit. Denique regi patefecit , quod polliceatur , Senatum & populum romanum , quoniam armis ampliùs valuiſſent , non in gratiâ habituros ; faciundum aliquid , quod illorum magis quam ſuâ retuliſſe videretur : id adeò in promptu eſſe , quoniam copiam Jugurthæ haberet ; quem ſi romanis tradidiſſet , fore ut illi plurimum deberetur ; amicitiam , fœdus , Numidiæ partem quam nunc peteret , tunc ultro adventuram. Rex primum negitare : co-

gnationem, affinitatem, præterea fœdus intervenisse; ad hoc metuere ne, fluxâ fide usus, popularium animos averteret, quîs & Jugurtha carus & romani invisi essent. Denique sæpiùs fatigatus, leniter & ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cujus numida, defessus bello, avidissumus, quæ utilia visa constituunt: ita composito dolo, digrediuntur.

CIX. At rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum, appellat: dicitque sibi per Dabarem ex Sullâ cognitum, posse conditionibus bellum componi; quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ venit. Dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum: & ei nunciat Jugurtham cupere omnia quæ imperarentur facere, sed Mario parum fidere; sæpe antea cum imperatoribus romanis pacem conventam frustra fuisse; ceterum Bocchus, si ambobus consultum & ratam pacem vellet, daret operam, ut unà ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet; quum talem virum in potestate habuisset, tum

fore uti juſſu S. P. Q. R. fœdus fieret ; neque hominem nobilem, non ſuâ ignaviâ ſed ob rempublicam in hoſtium poteſtate, relictum iri.

CX. Hæc maurus ſecum ipſe diu volvens, tandem promiſit. Ceterum, dolo an verè cunctatus, parum comperimus : ſed plerumque regiæ voluntates, uti vehementes, ſic mobiles, ſæpe ipſæ ſibi adverſæ. Poſtea tempore & loco conſtituto in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum appellare ; benignè habere ; idem ambobus polliceri : illi pariter læti ac ſpei bonæ pleni eſſe. Sed nocte eâ quæ proxuma fuit ante diem colloquio decretum, maurus, adhibitis amicis, ac ſtatim immutatâ voluntate, remotis ceteris, dicitur ſecum ipſe multa agitaviſſe, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius ; quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta pectoris, oris immutatione, patefeciſſe. Tamen poſtremo Sullam accerſi jubet, & ex illius ſententiâ numidæ inſidias tendit. Deinde, ubi dies advenit & ei nunciatum eſt Jugurtham haud procul abeſſe ; cum paucis amicis & quæſtore noſtro, quaſi obvius honoris cauſſâ, procedit in tumulum facillu-

mum visu insidiantibus. Eodem numida cum plerisque necessariis suis inermis, uti dictum erat, accedit; ac statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Ceteri obtruncati; Jugurtha Sullæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus.

CXI. Per idem tempus advorsùm gallos ab ducibus nostris, Quinto Cœpione & Marco Manlio, malè pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat; illique & inde usque ad nostram memoriam romani sic habuêre, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloriâ, certari. Sed postquam bellum in Numidiâ confectum, & Jugurtham Romam vinctum adduci nunciatum est; Marius consul absens factus est, & ei decreta provincia Gallia: isque kalendis januariis magnâ gloriâ consul triumphavit. Ex eâ tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ.

Finis belli jugurthini.

C. SALLUSTII CRISPI

EPISTOLÆ DUÆ

AD C. CÆSAREM,

DE REPUBLICA ORDINANDA,

EPISTOLA PRIMA.

I. SCIO ego quam difficile atque aſperum factu ſit, conſilium dare regi aut imperatori, poſtremo cuiquam mortali cujus opes in excelſo ſunt; quippe quum & illis conſultorum copiæ adſint, neque de futuro quiſquam ſatis callidus ſatiſque prudens ſit: quin etiam ſæpe prava magis quam bona conſilia proſperè eveniunt, quia pleraſque res Fortuna ex lubidine ſuâ agitat. Sed mihi ſtudium fuit adoleſcentulo rempublicam

capeſſere, atque in eâ cognoſcendâ multam magnamque curam habui : non ita uti magiſtratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant ; ſed etiam uti rempublicam domi militiæque, quantumque armis, viris, opulentiâ poſſet, cognitum haberem. Itaque mihi multa cum animo agitanti conſilium fuit, famam modeſtiamque meam poſt tuam dignitatem habere, & cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet : idque non temerè aut ex fortunâ tuâ decrevi ; ſed quia in te, præter ceteras, artem unam egregiè mirabilem comperi, ſemper tibi majorem in adverſis quam in ſecundis rebus animum eſſe. Sed per ceteros mortales illa res clarior eſt, quod & priùs defeſſi ſint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo quæ gloriâ digna eſſent.

II. Equidem mihi decretum eſt, nihil tam ex alto reperiri poſſe, quod non cogitanti tibi in promtu ſit. Neque ego quæ viſa ſunt de republicâ tibi ſcripſi, quia mihi conſilium atque ingenium meum ampliùs æquo probaretur ; ſed inter labores militiæ, interque prælia, victorias, imperium, ſtatui admonendum te de ne-

gotiis urbanis. Namque tibi ſi id modo in pectore conſilii eſt, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra adverſum conſulem beneficia populi retineas; indigna virtute tuâ cogites. Sin in te ille animus eſt qui jam à principio Nobilitatis factionem diſturbavit; plebem romanam ex gravi ſervitute in libertatem reſtituit; in præturâ inimicorum arma inermis disjecit; domi militiæque tanta & tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem queri quidquam audeant niſi de magnitudine tuâ: quin accipe tu ea quæ dicam de ſummâ republicâ, quæ profecto aut tu vera invenies aut certè haud procul à vero.

III. Sed quoniam Cn. Pompeïus, aut animi pravitate, aut quia nihil eo maluit quam quod tibi obeſſet, ita lapſus eſt ut hoſtibus tela in manus jaceret; quibus ille rebus rempublicam conturbavit, eiſdem tibi reſtituenda eſt. Primum omnium, ſummam poteſtatem moderandi de vectigalibus, ſumtibus, judiciis, ſenatoribus paucis tradidit; plebem romanam, cujus antea ſumma poteſtas erat, ne æquis quidem legibus in ſervitute reliquit. Judicia tametſi, ſicut antea, tribus ordinibus tradita ſunt; tamen

iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt quæ lubet, innocentes circumveniunt, suos ad honorem extollunt.

IV. Non facinus, non probrum aut flagitium obstat quo minùs magistratus capiant; quod commodum est, trahunt, rapiunt; postremo, tanquam urbe captâ, lubidine ac licentiâ suâ pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent; sed homines inertissumi, quorum omnis vis virtusque in linguâ sita est, forte atque alterius socordiâ dominationem oblatam insolentes agitant: nam quæ seditio ac dissensio civilis tot tamque illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum unquam victoriâ animus tam præceps tamque immoderatus fuit?

Lucius Sulla, cui omnia in victoriâ lege belli licuerant, tametsi supplicio hostium partes suas muniri intellegebat; tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio quam metu retinere maluit. At Hercule hinc cum Carbone, Lucio Domitio, ceterisque ejusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bonâ adolescentes, sicuti hostiæ

mactati ſunt : quum interea importuniſſuma genera hominum tot miſerorum civium ſanguine ſatiari nequiverunt ; non orbi liberi, non parentes exactâ ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum, immanem eorum animum inflexit, quin, acerbiùs in dies malè faciendo ac dicundo, dignitate alios, alios civitate everſum irent.

V. Nam quid ego de te dicam, cujus contumeliam homines ignaviſſumi vitâ ſuâ commutare volunt ? ſcilicet neque illis tantæ voluptati eſt (tametſi inſperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas : quin optatius habent ex tuâ calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi romani imperium maxumum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo proſpiciendum eſt, quonam modo rem ſtabilias communiaſque. Mihi quidem quæ mens ſuppetit eloqui non dubitabo : ceterum tui erit ingenii probare, quæ vera atque utilia factu putes.

VI. In duas partes ego civitatem diviſam arbitror, ſicut à majoribus accepi, in Patres & plebem ; antea in Patribus ſumma auctoritas erat, vis multo maxuma

ma in plebe : itaque ſæpiùs in civitate ſeceſſio fuit ; ſemperque Nobilitatis opes diminutæ ſunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eo liberè agitabat, quia nullius potentia ſuper leges erat ; neque divitiis aut ſuperbiâ, ſed bonâ famâ factiſque fortibus nobilis ignobilem anteibat ; humillimus quiſque in arvis aut militiâ, nullius honeſtæ rei egens, ſatis ſibi ſatiſque patriæ erat. Sed, ubi eos, paullatim expulſos agris, inertia atque inopia incertas domos habere ſubegit ; cœpêre alienas opes petere, libertatem ſuam cum republicâ venalem habere : ita paullatim populus, qui dominus erat & cunctis gentibus imperitabat, dilapſus eſt ; &, pro communi imperio, privatim ſibi quiſque ſervitutem peperit. Hæc igitur multitudo, primum malis moribus imbuta, deinde in artes vitaſque varias diſpalata, nullo modo inter ſe congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeſſendam rempublicam.

VII. Ceterum, additis novis civibus, magna me ſpes tenet fore ut omnes expergiſcantur ad libertatem ; quippe quum illis libertatis retinendæ, tum his ſervitutis amittendæ cura orietur. Hos ego cenſeo, permixtos cum veteribus novos,

in coloniis conſtituas : ita, & res militaris opulentior erit ; & plebes, bonis negotiis impedita, malum publicum facere deſinet. Sed non inſcius neque imprudens ſum, quum ea res agetur, quæ ſævitia quæve tempeſtates hominum nobilium futuræ ſint ; quum indignabuntur omnia funditus miſceri, antiquis civibus hanc ſervitutem imponi, regnum denique ex liberâ civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego ſic apud animum meum ſtatuo, malum facinus in ſe committere, qui incommodo reipublicæ gratiam ſibi conciliet : ubi bonum publicum etiam privatim uſui eſt, id vero dubitare adgredi ſocordiæ atque ignaviæ duco. Marco Livio Druſo ſemper conſilium fuit, in tribunatu ſummâ ope niti pro Nobilitate ; neque ullam rem in principio agere intendit, niſi illi auctores fierent. Sed homines factioſi, quibus dolus atque malitia fide cariora erant, ubi intellexerunt per unum hominem maxumum beneficium multis mortalibus dari ; videlicet & ſibi quiſque conſcius malo atque infido animo eſſe, de Marco Livio Druſo juxta ac de ſe exiſtumaverunt : itaque metu ne per tantam gratiam ſolus rerum potiretur, contra eam nixi, ſua ipſius conſilia diſturbaverunt.

VIII. Quo tibi, Imperator, majore curâ fideque amici & multa præſidia paranda ſunt. Hoſtem adverſum opprimere, ſtrenuo homini haud difficile eſt; occulta pericula neque facere neque vitare, bonis in promtu eſt. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris, quoniam quidem revocata plebes erit, in eâ re maxumè animum exercitato, uti colantur boni mores, concordia inter veteres & novos coaleſcat: ſed multo maxumum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, poſtremo humanæ genti pepereris; ſi ſtudium pecuniæ aut ſuſtuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter, neque privata res neque publica, neque domi neque militiæ, regi poteſt: nam ubi cupido divitiarum invaſit; neque diſciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum ſatis pollet; quin animus, magis aut minùs maturè, poſtremo tamen ſuccumbit.

IX. Sæpe jam audivi, qui reges, quæ civitates & nationes, per opulentiam magna imperia amiſerint quæ per virtutem inopes ceperant. Id adeò haud mirandum eſt: nam ubi bonus, deteriorem, divitiis magis clarum magiſque acceptum videt;

primo æſtuat, multaque in pectore volvit : ſed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit ; animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe gloriâ induſtria alitur ; ubi eam demſeris, ipſa per ſe virtus amara atque aſpera eſt. Poſtremo ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia ſunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una & ardua via eſt ; ad pecuniam quâ cuique lubet nititur & malis & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito : neque de capite, neque de honore, ex copiis quiſquam magis aut minùs judicaverit ; ſi neque prætor neque conſul ex opulentiâ, verum ex dignitate, creetur. Sed de magiſtratu facilè populi judicium fit. Judices à paucis probari, regnum eſt ; ex pecuniâ legi, inhoneſtum. Quare omnes primæ claſſis judicare placet, ſed numero plures quam judicant. Neque rhodios neque alias civitates unquam ſuorum judiciorum pœnituit ; ubi promiſcuè dives & pauper, uti cuique ſors tulit, de maxumis rebus juxta ac de minumis diſceptat. Sed de magiſtratibus creandis, haud mihi quidem abſurdè placet lex quam Caïus Gracchus in tribunatu promulgaverat ; ut ex confuſis

quinque claſſibus ſorte centuriæ vocarentur : ita, coæquati dignitate, pecuniâ, virtute anteire alius alium properabit. Hæc ego magna remedia contra divitias ſtatuo. Nam perinde omnes res laudantur atque appetuntur, ut earum rerum uſus eſt ; malitia præmiis exercetur : ubi ea demſeris, nemo omnium gratuito malus eſt.

X. Ceterum avaritia bellua fera, immanis, intoleranda eſt : quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos vaſtat; divina cum humanis permiſcet ; neque exercitus neque mœnia obſtant, quo minùs vi ſuâ penetret ; famâ, pudicitiâ, liberis, patriâ, atque parentibus cunctos mortales ſpoliat. Verum ſi pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ facilè bonis moribus vincetur. Atque hæc ita ſeſe habere tametſi omnes æqui atque iniqui memorent, tamen tibi cum factione Nobilitatis haud mediocriter certandum eſt ; cujus ſi dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, ſi virtute ſatis valerent, magis æmuli bonorum quam invidi eſſent : quia deſidia, & inertia, & ſtupor eos, atque torpedo invaſit ; ſtrepunt, obtrectant, alienam famam bonam ſuum dedecus exiſtumant.

Sed quid ego plura, quaſi de ignotis, memorem? Marci Bibuli fortitudo atque animi vis in conſulatum erupit; hebes linguâ, magis malus quam callidus ingenio: quid ille audeat, cui conſulatûs maxumum imperium maxumo dedecori fuit? An Lucii Domitii magna vis eſt, cujus nullum membrum à flagitio aut facinore vacat? lingua vana; manus cruentæ; pedes fugaces; quæ honeſtè nominari nequeant, inhoneſtiſſuma.

XI. Unius tamen Marci Catonis ingenium verſutum, loquax, callidum, haud contemno. Parantur hæc diſciplinâ græcorum: ſed virtus, vigilantia, labos, apud græcos nulla ſunt; quippe, qui domi libertatem ſuam per inertiam amiſerunt, cenſeſne eorum præceptis imperium haberi poſſe? Reliqui de factione ſunt inertiſſumi nobiles; in quibus, ſicut in ſtatuâ, præter nomen, nihil eſt additamenti. Lucius Poſtumius & Marcus Favonius, mihi videntur quaſi magnæ navis ſupervacua onera eſſe: ubi ſalvi pervenêre, uſui ſunt; ſi quid adverſi coortum eſt, de illis potiſſimum jactura fit, quia pretii minumi ſunt. Nunc, quoniam, ſicut mihi videor, de plebe renovandâ corrigendâque diſſerui; de Senatu quæ tibi agenda videntur dicam.

Poſtquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis atque equis corpus exercui, ſed animum in litteris agitavi ; quod naturâ firmius erat, id in laboribus habui. Atque ego in eâ vitâ, multa legendo atque audiendo, ita comperi, omnia regna, civitates, nationes uſque eo proſperum imperium habuiſſe, dum apud eos vera conſilia valuerunt : ubicumque gratia, timor, voluptas, ea corrupêre ; poſt paullo imminutæ opes, deinde ademtum imperium, poſtremo ſervitus impoſita eſt.

XII. Equidem ego ſic apud animum meum ſtatuo ; cuicumque, in ſuâ civitate, amplior illuſtriorque locus quam aliis eſt, ei magnam curam eſſe reipublicæ. Nam ceteris, ſalvâ urbe, tantummodo libertas tuta eſt : qui per virtutem ſibi, divitias, decus, honorem, pepererunt ; ubi paullum inclinata reſpublica agitari cœpit, multipliciter animus curis atque laboribus fatigatur ; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defenſat ; omnibus locis adeſt, feſtinat ; quanto in ſecundis rebus florentior fuit, tanto in adverſis aſperiùs magiſque anxiè agitat. Igitur ubi plebes Senatui, ſicuti corpus

animo, obedit, ejuſque conſilia exſequitur: Patres conſilio valere decet, populo ſupervacanea eſt calliditas. Itaque majores noſtri, quum bellis aſperrumis premerentur, equis, viris, pecuniâ amiſſâ, nunquam defeſſi ſunt armati de imperio certare; non inopia ærarii, non vis hoſtium, non adverſa res, ingentem eorum animum ſubegit quin, quæ virtute ceperant, ſimul cum animâ retinerent: atque ea, magis fortibus conſiliis quam bonis præliis, patrata ſunt. Quippe apud illos una reſpublica erat, ei omnes conſulebant; factio contra hoſtes parabatur; corpus atque ingenium, patriæ, non ſuæ quiſque potentiæ, exercitabat.

XIII. At hoc tempore contra, homines nobiles, quorum animos ſocordia atque ignavia invaſit, ignari laboris, hoſtium, militiæ, domi factione inſtructi, per ſuperbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque Patres, quorum conſilio antea dubia reſpublica ſtabiliebatur, oppreſſi, ex alienâ libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur; interdum alia, deinde alia decernunt; ut eorum qui dominantur ſimultas ac arrogantia fert, ita bonum malumque publicum exiſtumant. Quod ſi aut libertas æqua omnium aut ſententia

obſcurior eſſet ; majoribus opibus reſpublica, & minùs potens Nobilitas eſſet. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile eſt ; quippe quum illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas ; cetera multitudo pleraque inſcia : ſit ſententia eorum à metu libera. Ita, occulto ſibi quiſque alterius potentiâ carior erit. Libertas juxta bonis & malis, ſtrenuis & ignavis, optabilis eſt : verum eam plerique metu deſerunt, ſtultiſſumi mortales ; quod in certamine dubium eſt quorſum accidat, id per inertiam in ſe, quaſi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari poſſe Senatum puto ; ſi, numero auctus, per tabellam ſententiam feret.

XIV. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat ; in multitudine, & præſidii plus & uſus amplior eſt. Nam ferè, his tempeſtatibus, alii judiciis publicis, alii privatis ſuis atque amicorum negotiis implicati, haud ſanè reipublicæ conſiliis adfuerunt ; neque eos magis occupatio quam ſuperba imperia diſtinuêre. Homines nobiles, cum paucis ſenatoriis quos additamenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea uti libido

tulit fecêre : verum ubi, numero ſenatorum aucto, per tabellam ſententiæ dicentur ; næ illi ſuperbiam ſuam dimittent, ubi iis obediendum erit quibus antea crudeliſſumè imperitabant.

Forſitan, Imperator, perlectis litteris, deſidères quem numerum ſenatorum fieri placeat ; quoque modo is in multa & varia officia diſtribuatur ; & quonam judicia primæ claſſis mittenda putem ; quæ deſcriptio, qui numerus in quoque genere futurus ſit. Ea mihi omnia generatim deſcribere haud difficile factu fuit ; ſed priùs laborandum viſum eſt de ſummâ conſilii, idque tibi probandum verum eſſe : ſi hoc itinere uti decreveris, cetera in promtu erunt. Volo ego conſilium meum prudens maxumèque uſui eſſe ; nam ubicumque tibi res proſperè cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti, quocumque modo & quam primum, reſpublica adjuvetur : libertatem gloriâ cariorem habeo ; atque ego te oro hortorque, ne, clariſſumus imperator, gallicâ gente ſubactâ, populi romani ſummum atque invictum imperium tabeſcere vetuſtate ac per ſummam diſcordiam dilabi, patiaris. Profectò, ſi id accidat, neque tibi nox neque dies cu-

ram animi ſedaverit quin, inſomniis exercitus, furibundus atque amens alienatâ mente feraris. Namque mihi pro vero conſtat, omnium mortalium vitam divino numine inviſi, neque malum facinus cujuſquam pro nihilo haberi, ſed naturâ diverſa præmia bonos maloſque ſequi: interea forte ea tardiùs procedunt; ſuus cuique animus ex conſcientiâ ſpem præbet.

XV. Quod ſi tecum patria atque parentes poſſent loqui, ſcilicet hæc tibi dicerent: *O Cæſar, nos te genuimus fortiſſumi viri, in optumâ urbe, decus præſidiumque nobis, hoſtibus terrorem. Quæ multis laboribus & periculis ceperamus, ea tibi naſcenti cum animâ ſimul tradidimus: patriam maxumam in terris, domum familiamque in patriâ clariſſumam; præterea bonas artes, honeſtas divitias; poſtremo omnia honeſtamenta pacis & præmia belli. Pro his ampliſſumis beneficiis, non flagitium à te neque malum facinus petimus, ſed uti libertatem everſam reſtituas: quâ re patratâ, profectò per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit.* Namque hâc tempeſtate tametſi domi militiæque præclara facinora egiſti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis eſt: ſi vero urbem ampliſſumo nomine & maxumo imperio pro-

pe jam ab occaſu reſtitueris ; quis te clarior, quis major in terris fuerit ? Quippe ſi morbo jam aut fato huic imperio ſecus accidat ; cui dubium eſt, quin per orbem terrarum vaſtitas, bella, cædes oriantur ? Quod ſi tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi ; poſtero tempore, republicâ reſtitutâ, ſuper omnîs mortalîs gloria agnita, tuaque unius mors vitâ clarior erit : nam vivos interdum fortuna, ſæpe invidia, fatigat ; ubi anima naturæ ceſſit, demtis obtrectationibus ipſa ſe virtus magis magiſque extollit.

Quæ mihi utilia factu viſa ſunt quæque tibi uſui fore credidi, quam pauciſſumis potui, perſcripſi. Ceterum deos immortales obteſtor, uti, quocumque modo ages, ea res tibi reique publicæ proſperè eveniat.

EPISTOLA SECUNDA.

I. POPULUS ròmanus antea obtinebat, regna atque imperia Fortunam dono dare, item alia quæ per mortalîs avidè cupiuntur : quia, & apud indignos ſæpe erant, quaſi per lubidinem data ; neque cuiquam incorrupta permanſerant. Sed res docuit id verum eſſe, quod in carminibus Appius ait, *Fabrum eſſe ſuæ quemque fortunæ* : atque in te maxumè, qui tantum alios prætergreſſus es, uti priùs defeſſi ſint homines laudando facta tua quam tu laude digna faciundo. Ceterum uti fabricata, ſic virtute parta, quam magnâ induſtriâ haberi decet ; ne incuriâ deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit : & quamvis bonus atque clemens ſit qui plus poteſt ; tamen, quia malo eſſe licet, formidatur. Id evenit, quia plerique rerum potentes perversè conſulunt ; & eo ſe munitiores putant, quo illi quibus imperitant nequiores fuêre.

II. At contra id eniti decet, quum ipſe bonus atque ſtrenuus ſis, uti quam op-

tumis imperites : nam peſſumus quiſque aſperrimè rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius eſt quam ante te omnibus, armis parta componere : bellum aliorum pace mollius geſſiſti ; ad hoc, victores prædam petunt, victi cives ſunt. Inter has difficultates evadendum eſt tibi : atque in poſterum firmanda reſpublica, non armis modo neque adversùm hoſtes ; ſed, quod multo majus multoque aſperius eſt, bonis pacis artibus. Ergo omnes, magnâ mediocrique ſapientiâ, res huc vocat, quæ quiſque optuma poteſt, ut dicat. Ac mihi ſic videtur, qualicumque modo tu victoriam compoſueris, ita alia omnia futura. Sed jam, quo meliùs faciliùſque conſtituas, paucis quæ me animus monet accipe.

III. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentiæ, majore fortunâ quam ſapientiâ ; quem ſecuti ſunt pauci, per ſuam injuriam tibi inimici, item quos affinitas aut alia neceſſitudo traxit : nam particeps dominationis neque fuit quiſquam ; neque, ſi pati potuiſſet, orbis terrarum bello concuſſus foret. Cetera multitudo vulgi, more magis quam judicio, poſt alius alium, quaſi prudentiorem, ſecuti.

Per idem tempus, maledictis iniquorum, occupandæ reipublicæ in spem adducti homines quibus omnia probro ac luxuriâ polluta erant, concurrere in castra tua; & apertè quietis mortem, rapinas, postremo omnia quæ corruptus animus jubebat minitari.

IV. Ex quîs magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus sicuti hostibus uti vident, defluxêre: pauci restitêre, quibus majus otium in castris quam Romæ futurum erat; tanta vis creditorum impendebat! Sed ob easdem caussas, immane dictu est quanti & quam multi mortales postea ad Pompeïum discesserint; eoque, per omne tempus belli, quasi sacro atque inspoliato fano debitores usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum est; hoc ut civiliter deponas, illa ut quam justissuma & diuturna sit: de te ipso primum, quia compositurus es, quod optumum factu est existuma. Equidem ego, cuncta imperia crudelia, magis acerba quam diuturna arbitror: neque quemquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat; eam vitam bellum æternum atque anceps gerere; quoniam neque adversùs neque ab

tergo aut lateribus tutus ſis, ſemper in periculo aut metu agites.

V. Contra qui benignitate & clementiâ imperium temperavêre, his læta & candida omnia viſa, etiam hoſtes æquiores quam aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimiſque in victos bonâ voluntate prædicent? ſcilicet quod ea quæ externis nationibus, naturâ hoſtibus, noſque majoreſque noſtri ſæpe tribuêre, ea civibus danda arbitror; neque, barbaro ritu, cæde cædem & ſanguine ſanguinem expiandum. An illa quæ, paullo ante hoc bellum, in Cn. Pompeïum victoriamque ſullanam increpabantur, oblivio abſtulit? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item, non armatos neque in prælio belli jure, ſed poſt ea ſupplices, per ſummum ſcelus interfectos; plebem romanam in villâ publicâ pecoris modo conſciſſam.

VI. Heu quam illa occulta civium funera, & repentinæ cædes in parentum aut liberorum ſinum, fuga mulierum & puerorum, vaſtatio domorum, ante partam à te victoriam, omnia ſæva atque crudelia erant! Ad quæ te illi iidem hortantur: & ſcilicet id certatum eſſe, utrius veſtrûm

arbitrio injuriæ fierent ; neque receptam, ſed captam à te rempublicam ; & eâ cauſſâ, exercitûs ſtipendiis confectis, optumos & veterrimos omnium adversùm fratres parenteſque ac liberos armis contendere, ut ex alienis malis deterrimi mortales ventri atque profundæ lubidini ſumtus quærerent, atque eſſent opprobria victoriæ quorum flagitiis commacularetur bonorum laus.

VII. Neque enim te præterire puto, quali quiſque eorum more aut modeſtiâ, etiam tum dubiâ victoriâ, ſeſe geſſerit ; quoque modo in belli adminiſtratione ſcorta aut convivia exercuerint nonnulli, quorum ætas ne per otium quidem voluptates ſine dedecore attigerit. De bello ſatis dictum. De pace firmandâ quoniam tuque & omnes tui agitatis ; primum id, quæſo, conſidera, quale id ſit de quo conſultas : ita, bonis maliſque dimotis, patenti viâ ad verum perges. Ego ſic exiſtumo, quoniam orta omnia intereunt, quâ tempeſtate urbi romanæ fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conferturos ; ita, defeſſos & exſangues, regi aut nationi prædæ futuros : aliter, non orbis terrarum neque cunctæ gentes conglobatæ movere aut contundere

queunt hoc imperium. Firmanda igitur ſunt concordiæ bona, & diſcordiæ mala expellenda.

VIII. Id ita eveniet, ſi ſumtuum & rapinarum licentiam demſeris; non ad vetera inſtituta revocans quæ jam pridem corruptis moribus ludibrio ſunt, ſed ſi ſuam cuique rem familiarem finem ſumtuum ſtatueris. Quoniam is inceſſit mos, ut homines adoleſcentuli, ſua atque aliena conſumere, nihil lubidini atque aliis rogantibus denegare, pulcherrumum putent; eam virtutem & magnitudinem animi, pudorem atque modeſtiam pro ſocordiâ æſtument: ergo, animus ferox, pravâ viâ ingreſſus, ubi conſueta non ſuppetunt, fertur accenſus in ſocios modo modo in cives, movet compoſita, & res novas veteribus acquirit. Quare tollendus fœnerator in poſterum, uti ſuas quiſque res curemus. Ea vera atque ſimplex via eſt: magiſtratum, populo non creditori, gerere; & magnitudinem animi, in addendo non demendo reipublicæ, oſtendere.

IX. Atque ego ſcio quam aſpera hæc res in principio futura ſit, præſertim iis qui ſe in victoriâ licentiùs liberiùſque

quam artiùs futuros credebant : quorum ſi ſaluti, potiùs quam lubidini, conſules; illoſque, noſque, & ſocios in pace firmâ conſtitues : ſi eadem ſtudia arteſque juventuti erunt, næ iſta egregia tua fama ſimul cum urbe Româ brevi concidet. Poſtremo, ſapientes pacis cauſſâ bellum gerunt, laborem ſpe otii ſuſtentant : niſi illam firmam efficis, vinci an viciſſe quid retulit ? Quare capeſſe, per deos, rempublicam ; & omnia aſpera, uti ſoles, pervade : namque aut tu mederi potes, aut omittenda eſt cura omnibus. Neque quiſquam te, ad crudeles pœnas aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vaſtatur magis quam corrigitur ; ſed uti pravas artes malaſque lubidines ab Juventute prohibeas.

X. Ea vera clementia erit, conſuluiſſe ne immerito cives patria expellerentur, retinuiſſe ab ſtultitiâ & falſis voluptatibus, pacem concordiamque ſtabiliviſſe : non, ſi, flagitiis obſecutus, delicta perpeſſus, præſens gaudium cum mox futuro malo conceſſeris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxumè fretus eſt, negotii magnitudine ; & quia tibi terræ & maria ſimul omnia componenda ſunt, (quippe res parvas tantum ingenium at-

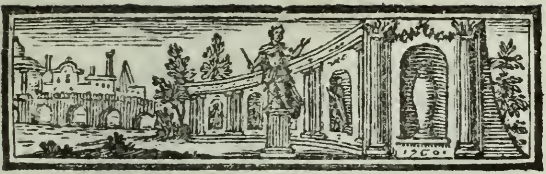
tingere nequit) magnæ curæ magna merces eſt. Igitur provideas oportet uti plebes, largitionibus & publico frumento corrupta, habeat negotia ſua, quibus ab malo publico detineatur; Juventus probitati & induſtriæ, non ſumtibus neque divitiis, ſtudeat. Id ita eveniet, ſi pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies eſt, uſum atque decus demſeris.

XI. Nam ſæpe ego cum animo meo reputans, quibus quiſque rebus clariſſumi viri magnitudinem inveniſſent, quæ res populos nationeſve magnis auctoribus auxiſſent, ac deinde quibus cauſſis ampliſſuma regna & imperia corruiſſent; eadem ſemper bona atque mala reperiebam, omneſque victores divitias contemſiſſe, & victos cupiviſſe. Neque aliter quiſquam extollere ſeſe, & divina mortalis attingere poteſt: niſi, omiſſis pecuniæ & corporis gaudiis, animo indulgens, non aſſentando neque concupita præbendo perverſam gratiam gratificans; ſed in labore, patientiâ, boniſque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum aut villam exſtruere, eamque ſignis, aulæis, aliiſque operibus exornare, & omnia potiùs quam ſemet viſendum efficere; id eſt, non divitias decori habere, ſed ipſum illis flagitio eſſe.

XII. Porrò ii quibus, bis die ventrem onerare, nullam noctem ſine ſcorto quieſcere, mos eſt, ubi animum, quem dominari decebat, ſervitio oppreſſêre, nequicquam eo poſtea, hebeti atque claudo, pro exercitio uti volunt; nam imprudentia pleraque & ſe præcipitant. Verum hæc, & omnia mala pariter, cum honore pecuniæ deſinent, ſi neque magiſtratus neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc, providendum eſt quonam modo Italia atque provinciæ tutiores ſint: id quod factu haud obſcurum eſt; nam iidem omnia vaſtant, ſuas deſerendo domos & per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injuſta aut inæqualis ſit; quum alii triginta, pars nullum ſtipendium faciet. Et frumentum, id quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia & colonias illis dare conveniet, quum ſtipendiis emeritis domos reverterint.

XIII. Quæ reipublicæ neceſſaria tibique glorioſa ratus ſum, quam pauciſſumis abſolvi: non pejus videtur pauca nunc de facto meo diſſerere. Plerique mortales ad judicandum ſatis ingenii habent aut ſimulant: verumtamen, ad re-

prehendenda aliena facta aut dicta, ardet omnibus animus; vix satis apertum os aut lingua promta videtur, quæ meditata pectore evolvat. Quibus me subjectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret: nam sive hâc seu meliore aliâ viâ perges; à me quidem, pro virili parte, dictum & adjutum fuerit. Reliquum est optare uti, quæ tibi placuerint, ea dii immortales adprobent beneque evenire sinant.

C. SALLUSTII CRISPI *HISTORIARUM* FRAGMENTA.

LIBER I.

Res populi rom. M. Lepido, Q. Catulo coſſ. ac deinde, militiæ & domi geſtas compoſui. *Donatus & Pomp. Meſſalinus.*

Cato romani generis diſſertiſſumus multa paucis abſolvit. *Servius & Acron.*

Fannius verè. *Victorinus.*

Nos in tantâ doctiſſimorum hominum copiâ. *Servius.*

Neque me diverſa pars in civilibus armis movit à vero. *Aruſianus.*

Nobis primæ diſſenſiones vitio humani ingenii evenêre: quod, inquies atque indomitum, ſemper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Priſcianus.*

Nam à primordio urbis ad bellum Persi macedonicum. *Idem.*

Res romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello coss. omni Galliâ cis Rhenum atque inter mare nostrum atque Oceanum, nisi quæ à paludibus invia fuit, perdomitâ. Optumis autem moribus & maxumâ concordiâ egit populus rom. inter secundum atque postremum bellum carthaginiense. *Victorinus & Augustinus.*

At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis exscidium maxumè aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis à Patribus, aliæque dissensiones domi fuêre jam inde à principio : neque ampliùs quam regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum grave cum Etruriâ positum est, æquo & modesto jure agitatum : dein, servili imperio Patres plebem exercere ; de vitâ atque tergo, regio more, consulere ; agro pellere ; &, ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis & maxumè fœnoris onere opressa plebes, quum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum atque aventinum insedit ; tumque trib. pl. & alia sibi jura paravit.

vit. Diſcordiarum & certaminis utrimque finis fuit ſecundum bellum punicum. *Auguſtinus, & Servius ad Georg. IV.*

Poſtquam, remoto metu punico, ſimultates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, ſeditiones, & ad poſtremum bella civilia orta ſunt: dum pauci potentes, quorum in gratiâ plerique conceſſerant, ſub honeſto Patrum aut plebis nomine dominationes affectabant, bonique & mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis; ſed uti quiſque locupletiſſumus & injuriâ validior, quia præſentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paullatim, ut antea, ſed torrentis modo præcipitati: adeo Juventus luxu atque avaritiâ corrupta eſt; uti merito dicatur genitos eſſe, qui neque ipſi habere poſſent res familiares, neque alios pati, *Agellius & Auguſtinus.*

Igitur venditis proſcriptorum bonis aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii, victoris, Hiempſalem in regnum reſtituentis. *Idem.*

Maxumèque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Aruſianus.*

L

Quin lenones & vinarii laniique, quorum præterea vulgus in dies usum habet, precio compositi. *Carisius.*

Genus armis ferox & servitii insolitum. *Arusianus.*

M. Æmilii Lepidi, cos. ad P. R. Oratio contra Sullam.

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentîs maxumi & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt advorsùs tyrannidem L. Sullæ; ne aut ipsi, nefanda quæ æstumatis ea parum credendo de aliis, circumveniamini: præsertim quum illi spes omnis in scelere atque perfidiâ sit; neque se aliter tutum putet, quam si pejor atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captivis libertatis curam miseria eximat; aut si provideritis, in tutandis periculis magis quam in ulciscendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maxumi nominis, non minus optumis majorum exemplis, nequeo satis mirari, dominationis in vos, servitium suum mercedem dant; & utrumque per injuriam malunt, quam optumo jure, liberè agere: præclara Brutorum, atque Æmiliorum, & Lutatiorum proles, geniti ad ea quæ majores virtute peperêre subvertunda! Nam quid à

Pyrrho, Hannibale, Philippoque, & Antiocho defenſum eſt aliud, quam libertas & ſuæ cuique ſedes; neu cui, niſi legibus, pareremus? quæ cuncta ſævus iſte Romulus, quaſi ab externis rapta, tenet; non tot exercituum clade, neque conſulis & aliorum principum quos fortuna belli conſumſerat, ſatiatus; ſed tum crudelior, quum pleroſque ſecundæ res in miſerationem ex irâ vertunt. Quin ſolus omnium, poſt memoriam hominum, ſupplicia in poſt futuros compoſuit; quîs priùs injuria quam vita certa eſſet: praviſſumèque per ſceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu gravioris ſervitii, à repetundâ libertate terremini. Agendum atque obviam eundum eſt, Quirites, ne ſpolia veſtra penès illum ſint; non prolatandum, neque votis paranda auxilia: niſi forte ſperatis, per tædium jam aut pudorem tyrannidis, eſſe eum per ſcelus occupata periculoſiùs dimiſſurum. At ille eo proceſſit, uti, nihil glorioſum niſi tutum, & omnia retinendæ dominationis honeſta, exiſtumet. Itaque illa quies & otium cum libertate, quæ multi probi, potiùs quam laborem cum honoribus, capeſſebant, nulla ſunt: hâc tempeſtate ſerviundum aut imperitandum;

habendus metus eſt aut faciundus, Quirites. Nam quid ultra? quæve humana ſuperant, aut divina impolluta ſunt? populus romanus, paullo ante gentium moderator, exſutus imperio, gloriâ, jure, agitandi inops deſpectuſque, ne ſervilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum & Latii magna vis, civitate, pro multis & egregiis factis à vobis datâ, per unum prohibentur; & plebis innoxiæ patrias ſedes occupavêre pauci ſatellites, mercedem ſcelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penès unum; denique necis civium & vitæ licentia. Simul humanas hoſtias vidiſtis, & ſepulchra infecta ſanguine civili. Eſtne viris reliqui aliud, quam ſolvere injuriam aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura, vel ferro ſeptis, ſtatuit; neque quiſquam extremam neceſſitatem, nihil auſus, niſi muliebri ingenio, exſpectat. Verum ego ſeditioſus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter ſalvi ſatiſque tuti in imperio eritis: niſi Vettius picens, ſcriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint; niſi approbaveritis omnîs proſcriptiones innoxiorum ob divitias; cruciatus virorum il-

luſtrium ; vaſtam urbem fugâ & cædibus ; bona civium miſerorum, quaſi cimbricam prædam, venum aut dono datam. At objectat mihi poſſeſſiones ex bonis proſcriptorum ; quod quidem ſcelerum illius vel maxumum eſt, non me neque quemquam omnium ſatis tutum fuiſſe, ſi rectè faceremus. Atque illa, quæ tum formidine mercatus ſum, precio ſoluto, jure, dominis tamen reſtituo ; neque pati conſilium eſt ullam ex civibus prædam eſſe. Satis illa fuerint quæ, rabie contractâ, toleravimus ; manus conſerentes inter ſe romanos exercitus, & arma ab externis in noſmet verſa : ſcelerum & contumeliarum omnium finis ſit. Quorum adeò Sullam non pœnitet, ut & facta in gloriâ numeret, &, ſi liceat, avidiùs fecerit. Neque jam, quid exiſtumetis de illo, ſed quantum vos audeatis, vereor : ne, alius alium principem exſpectantes, ante capiamini, non opibus ejus, quæ futiles & corruptæ ſunt, ſed veſtrâ ſocordiâ, quam captum ire licet, & quam audeat, tam videri felicem. Nam præter ſatellites commaculatos, quis eadem vult ? aut quis non omnia mutata, præter victoriam ? ſcilicet milites ; quorum ſanguine, Tarrulæ Scyrroque, peſſumis ſervorum, divitiæ partæ

ſunt? an, quibus prælatus in magiſtratibus capiundis Fuſidius, ancilla turpis, honorum omnium dehoneſtamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui, per tot vulnera & labores, nihil præter tyrannum quæſitum eſt. Niſi forte tribuniciam poteſtatem everſum profecti ſunt per arma, conditam à majoribus ſuis; utique jura & judicia ſibimet extorquerent; egregiâ ſcilicet mercede, quum, relegati in paludes & ſilvam, contumeliam atque invidiam ſuam, præmia penès paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia ſecundæ res mirè ſunt vitiis obtentui. Quibus labefactatis, quam formidatus antea eſt, tam contemnetur; niſi forte ſpecie concordiæ & pacis, quæ ſceleri & parricidio ſuo nomina indidit: neque aliter populo eſſe belli finem ait, niſi maneat expulſa agris plebes, præda civilis acerbiſſuma, jus judiciumque omnium rerum penès ſe, quod populi romani fuit. Quæ ſi vobis pax & concordia intelleguntur; maxuma turbamenta reipublicæ atque exitia próbate, annuite legibus impoſitis, accipite otium cum ſervitio & tradite exemplum poſteris ad populum romanum ſuimet ſanguinis cæde circumveniundum. Mihi, quamquam per

hoc ſummum imperium ſatis quæſitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præſidio; tamen non fuit conſilium privatas opes facere, potiorque viſa eſt periculoſa libertas quieto ſervitio. Quæ ſi probatis, adeſte Quirites; &, bene juvantibus diis, M. Æmilium conſulem ducem & auctorem ſequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc vero & poſci. Dum ceteri ejuſdem cauſsâ ducem ſenatus rati, maxumo gaudio bellum irritare. *Nonius*, irritare, provocare.

Curionem quæſivit, ut adoleſcentior & populi ſuffragiis integer, ætati concederet Mamerci. *Priſcianus*, lib. x.

Philippus, qui ætate & conſilio ceteros anteibat. *Servius*, lib. ix.

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxumè vellem, P. C. remp. quietam eſſe, aut in periculis à promtiſſumo quoque defendi, denique prava incepta conſultoribus noxæ eſſe: ſed contra, ſeditionibus omnia turbata ſunt, & ab iis quos prohibere magis decebat; poſtremo, quæ peſſumi & ſtultiſſumi decrevêre, ea bonis & ſapientibus faciunda ſunt. Nam bellum atque arma, quamquam vo-

bis invisa, tamen quia Lepido placent, sumenda sunt; nisi forte cui pacem præstare & bellum pati consilium est. Prô, Dii boni, qui hanc urbem, omissâ curâ, adhuc regitis! M. Æmilius, omnium flagitiosorum postremus, qui pejor an ignavior sit deliberari non potest, exercitum opprimundæ libertatis habet, & se contemto metuendum effecit: vos mussantes, & retractantes verbis & vatum carminibus, pacem optatis magis quam defenditis; neque intelligitis mollitiâ decretorum, vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure; quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu, adeptus est: quid ille ob benefacta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet ii qui ad postremum usque legatos, pacem, concordiam, & alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperêre? Immo, despecti & indigni republ. habiti, prædæ loco æstumantur; quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem à principio, quum Etruriam conjurare, proscriptos accersiri, largitionibus rempubl. lacerari, videbam; maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. Ceterum illi qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant,

& ignoſcendo populi romani magnitudinem auxiſſe, nuſquam etiam tum Lepidum progreſſum videbant; quum privata arma opprimundæ libertatis cepiſſet, ſibi quiſque opes aut patrocinia quærendo, Conſilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro, cum calonibus & paucis ſicariis, quorum nemo non diurnâ mercede vitam mutaverit: nunc eſt proconſul cum imperio, non emto, ſed dato à vobis; cum legatis, adhuc jure parentibus: & ad eum concurrêre homines omnium ordinum corruptiſſumi; flagrantes inopiâ & cupidinibus, ſcelerum conſcientiâ exagitati; quibus quies in ſeditionibus, in pace turbæ ſunt. Hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ſerunt; Saturnini olim, poſt Sulpicii, dein Marii Damaſippique, nunc Lepidi ſatellites. Præterea Etruria atque omnes reliquiæ belli arrectæ; Hiſpaniæ armis ſolicitatæ; Mithridates in latere vectigalium noſtrorum, quibus adhuc ſuſtentamur, diem bello circumſpicit; quin, præter idoneum ducem, nihil abeſt ad ſubvertendum imperium. Quod ego vos oro atque obſecro, P. C, ut animadvortatis; neu patiamini licentiam ſcelerum, quaſi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia ſequun-

tur, haud facilè quiſquam gratuito bonus eſt. An exſpectatis dum, exercitu rurſus admoto, ferro atque flammâ urbem invadat? quod multo propius eſt ab eo quo agitat ſtatu, quam ex pace & concordiâ ad arma civilia; quæ ille adversùm divina & humana omnia cepit, non pro ſuâ aut quorum ſimulat injuriâ, ſed legum ac libertatis ſubvertundæ. Angitur enim ac laceratur animi cupidine & noxarum metu; expers conſilii, inquies, hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum; luxu atque licentiâ carendum videt, atque interim abutitur veſtrâ ſocordiâ. Neque mihi ſatis conſilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem; qui videmini intenta mala, quaſi fulmen, optare ſe quiſque ne attingat, ſed prohibere ne conari quidem. Et, quæſo, conſiderate quam converſa rerum natura ſit. Antea malum publicum occultè, auxilia palàm inſtruebantur; & eo boni malos facilè anteibant: nunc pax & concordia diſturbantur palàm, defenduntur occultè; quibus illa placent in armis ſunt, vos in metu. Quid exſpectatis? niſi forte pudet aut piget rectè facere. An Lepidi mandata animos movent, qui placere ait ſua cuique reddi, & aliena tenet; belli jura

refcindi, quum ipfe armis cogat; civitatem confirmari, qui ademtam negat; concordiæ gratiâ plebi tribuniciam poteftatem reftitui, ex quâ omnes difcordiæ accenfæ? Peffume omnium atque impudentiffume! tibine egeftas civium & luctus curæ funt, cui nihil eft domi, nifi armis partum aut per injuriam? alterum confulatum petis, quafi primum reddideris; bello concordiam quæris, quo parta difturbatur; noftrî proditor, iftis invidus, hoftis omnium bonorum. Ut te neque hominum neque deorum pudet, quos perfidiâ aut perjurio violafti! qui, quando talis es, maneas in fententiâ & retineas arma, te hortor: neu prolatandis feditionibus, inquies ipfe, nos in folicitudine retineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque dii penates civem patiuntur. Perge quâ cœpifti, ut quam maturrumè merita invenias. Vos autem, P. C, quoufque cunctando remp. intutam patiemini, & verbis arma tentabitis? Delectus advorsùm vos habiti, pecuniæ publicè & privatim extortæ, ex lubidine leges imperantur; quum interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto, me` Hercule, avidiùs pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; quum intelleget fe metu magis quam æquo &

L vj

bono sustentatum. Nam qui turbas & cædem civium odisse ait, & ob id, armato Lepido, vos inermes retinet; quæ victis toleranda sunt, ea, quum facere possitis, patiamini potiùs censet: ita, illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut, obliti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu decus atque ordines omnes interierunt, nihilo minùs vos, atque conjuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin, is & alii boni rempubl. frustra curant. Agite uti lubet; parate vobis Cethegi atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt, & rursum advorsùm deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent; decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, &, ad hoc, coloniæ veterum militum, Nobilitas omnis, duces optumi: Fortuna meliores sequitur; jam, illa quæ collecta sunt socordiâ nostrâ, dilabentur. Quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum, privato consilio, paratum cum pessumis & hostibus reipublicæ contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex, cum Q. Catulo pro-

consule & ceteris quibus imperium est, urbi præsidio sint; operamque dent ne quid respubl. detrimenti capiat.

Uti Lepidus & Catulus, decretis exercitibus, maturrumè proficiscerentur. *Carisius*, lib. II.

M. Lepido cum omnibus copiis Italiâ pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura Patres exercebat. *Servius. Marius Victorinus*, in Ciceronem.

Obviam ire, & commori hostibus. *Arusianus Messus*. Commoritur illis, *apud eumdem*.

Lepidus pœnitens consilii. *Carisius*, lib. III.

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut linguâ competere. *Nonius* Competere, *rei cujusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium quæ Senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispaniâ, cum omnibus copiis quas paraverat, arcessivit. *Priscianus*, lib. x. *Arcessivit, inquit, & lacessivit.*

Sanctus aliter & ingenio validus. *Carisius*, lib. I. Aliter, *pro* aliàs.

Gens raro egressa finîs suos. *Servius ad* lib. XI. *Æneidos. Arusianus Messus.*

Nisi cum ira belli desenuisset. *Priscianus*, lib. x.

Maturaverunt exercitum Dyrrachium cogere. *Arusianus Messus.*

Illo profectus, vicos castellaque incendere, & fugâ cultorum deserta igni vastare; neque elato aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ. *Nonius. Servius ad* XI. *Æneidos*, ad illud, *Furta paro belli.*

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus*, *ad* Phormionem *Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus Messus.*

Insanum aliter, suâ sententiâ atque aliarum mulierum. *Carisius*, lib. I.

Solis viis. *Donatus*, Phorm. act. v. sc. VIII.

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus*, lib. x. *Servius* II. Georg. *Virg. Diomed.* lib. I. cap. IV.

Nexuit catenæ modo. *Priscianus*, lib. x.

Ductus militiam. *Arusianus Messus.*

Neque se recipere aut instruere prælio quivêre. *Priscianus*, lib. x.

Equi sine rectore exterriti aut saucii consternantur. *Idem*, lib. IV.

Occupatusque collis editissumus apud Hilerdam; & cum multâ operâ circumdata. *Priscianus*, lib. v.

At inde, nullâ munitionis aut requie morâ, processit ad oppidum. *Priscianus*, lib. XVIII. Requie, *pro* requiei.

Agreste. *Caris.* lib. I.

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victorinus*; de invent. *Ciceronis*, lib. I.

* & ponere validam urbem multos dies restantem pugnando vicit. *Nonius*.

Itaque Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritaniâ, nactus obscuram noctem, æstu secundo furtivâque celeritate, vitare prælium in transgressu conatus est. *Agellius*, lib. X. cap. XXVI. *Nonius Marcellus*.

Transgressos omnîs recipit mons Ballera, præceptus à Lusitanis. *Idem*, *ibidem*.

Earum aliæ paullulum progressæ, nimio simul & incerto onere, quum pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem*.

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit. *Servius*, VIII. *Æneidos*. *Arusianus Messus*.

Et mox Fufidius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt. *Nonius*.

Quum Sertorius neque erumperet, tam levi copiâ navibus fugam maturabat. *Servius Fuldanus*. *Messus*.

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arusianus.*

Itaque Servilius ægrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Priscianus. Nonius.*

Ad Olympum atque Phaselida. *Priscianus.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Læte oppidum, cui nomen oblivionis condiderant. *Idem. Servius ad* 1. *Æneidos.*

Repulsus à Læte oppido. *Idem. Priscianus.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Præneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam à bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur. *Nonius. Servius.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Priscianus*, lib. XV.

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxumè. *Carisius.*

Rumore primo. *Carifius.*

Idem facere Octavius & Q. Cæpio fine gravi cujufquam exfpectatione, neque fane ambiti publici. *Servius ad* lib. IV. *Æneidos*, Ambire fignificat & rogare. *Salluftius in Jugurthâ* : Quos ego audio ambire, fatigare vos fingulos. *Dicebatur &* Ambio illum, *pro* rogo. *Salluftius in* I. Idem fecêre, *&c.*

Quum aræ & alia diis facrata fupplicum fanguine fædarentur. *Idem.*

Poftremos ipfos colonos per miferias & incerta humani generis orare. *Idem ad illud* XI. *Æneidos :*

———per everfæ, Genitor, fumantia Trojæ
Exfcidia obteftor.

Ea paucis, quibus peritia & verum ingenium eft, abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus, vera eft æftimanda. *Idem ad* XII. *Æneidos.*

LIBER II.

SARDINIA in africo mari, facie veſtigii humani, in orientem quam in occidentem latior prominet. *Agellius*, lib. XIII. cap. XVIII. *Nonius* : Faciem totius corporis formam, πρόσωπον, id eſt, os, poſuit Antiquitas prudens ; ut ab aſpectu ſpecies & à fingendo figura, ita à facturâ corporis facies. *Salluſt. hiſt.* lib II. Sardinia, *&c.* *Iſidorus.*

Inde Ichnuſa appellata. *Solinus.*

Dubium an inſula ſit, quod Euri atque Auſtri ſuperjactis fluctibus, circumlavit. *Nonius*, Lavit, *pro* lavat.

Nam Sullam conſulem, de reditu ejus legem ferentem, ex compoſito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Agellius*, lib. X. cap. XX.

Nam procul, & diverſis ex regionibus. *Cariſius*, lib. II. *Aſper*, Procul, *inquit*, eſt è loco.

Obviam fuêre. *Cariſius*, *ibidem. Aſper*, *ait ; Vetuſtè* obviam fuêre, *adverbio quam nomine uti maluit.*

Urbe patriâque extorres. *Meſſus.*

Genus militum ſuetum à pueritiâ latrociniis. *Idem.*

Inter læva mœnium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Priſcianus*, lib. v & vi. *Turiam dixit*, *qui accuſativus generis maſculini eſt*, *non neutri.*

In fiduciâ quam argumentis purgatiores dimittuntur. *Donatus*, Phorm. act. i. ſc. iii. & Hecyr. act. iv. ſc. iv. *Nonius*, Fiducia eſt audacia. *Servius.*

Antequam regreſſus Sertorius inſtrueret pugnæ ſuos. *Aruſianus.*

Ipſe animo atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedoniâ C. Curio, principio veris, cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coëgit. *Nonius*, Dicere eſt promittere.

Poſt, ubi fiduciâ nimius. *Aruſianus.*

Sed ipſi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corſa nomine, ligus mulier. *Priſcianus*, lib. vi.

Nam quædam Corſa nomine, ligus mulier, quum taurum, ex grege quem prope litora regebat, tranſnatare ſolitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret, cupiens ſcire incognita ſibi pabula, taurum à ceteris degredientem uſque ad inſulam navigio proſecuta eſt. Cujus regreſſu inſulæ fertilitatem cognoſ-

centes ligures, ratibus eo profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt. *Isidorus*, lib XIV. c. VI.

Ne illa tauro parata sint. *Donatus*, act. IV. sc. II. Andriæ.

Dædalum ex Siciliâ profectum, quum Minoïs fugeret iram atque opes. *Priscianus*, lib. VI. *Servius.*

Quem ex Mauritaniâ rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus*, lib. I.

Quos advorsùm multi ex Bithyniâ volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus*, lib. X. *Messus.*

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisius*, lib. II.

Argumentum mutuum arcessivit. *Priscianus*, lib. X.

Eam deditionem Senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Priscianus*, lib. VI.

Nisi quâ flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem*, *ibid.*

Frugum pabulique lætus ager. *Arusianus. Servius*, lib. I. *Æneidos.*

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promtissumos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus*, Phor. act. I. sc. II.

Noctu diuque ſtationes & vigilias tentare. *Cariſius*, lib. II. *Inſtit. Gram.*

At Lucullum regis curâ machinata fames brevi fatigabat. Multique commeatus interierant inſidiis latronum. *Priſcianus*, lib. VII. & *Nonius.*

Namque primum Jaſonem novo itinere maris Æetæ hoſpitis domum violaſſe. *Priſcianus*, lib. VIII.

Tarteſſum, Hiſpaniæ civitatem, quam nunc tyrii, mutato nomine, Gadir habent. *Priſcianus*, lib. V.

Neque ſubſidiis, uti ſoluerat, compoſitis. *Idem*, lib. X.

Neque inermos ex prælio viros quemquam agnoturum. *Idem*, *ibidem.*

Eâ continentiâ vir gravis, & nullâ arte cuiquam inferior. *Aruſianus. Nonius*, *in* Gravis.

Omnes qui circum ſunt, præminent altitudine millium paſſuum duorum *Aruſianus.*

* & pœni ferunt adversùs A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore & linguâ percitum, & inquietem, nomine hiſtrionis vix ſani, Barbuleium appellabant. *Priſcianus*, lib. VI.

Audaciter. *Idem* XV.

Ibi fimbrianâ ſeditione, qui regi, per obſequelam orationis & maxumè odium Sullæ, graves carique erant. *Nonius.*

Mœnibus deturbat. *Nonius*, Deturbare.
E muris canes ſportis demittebant. *Id.*
Ad hoc rumoribus, advorſa in pravitatem, ſecunda in caſum, fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Id.*
At metellus in ulteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus, magnâ gloriâ concurrentium, undique virile & muliebre ſecus, per vias ac tecta omnium viſebatur: quum quæſtor C. Urbinus aliique, cognitâ voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra romanorum & mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulæa & inſignia, ſceniſque ad oſtentationem hiſtrionum fabricatis: ſimul croco ſparſa humus, & alia in modum templi celeberrumi. Præterea quum ſedenti tranſennâ demiſſum Victoriæ ſimulacrum, cum machinato ſtrepitu tonitruum, coronam capiti imponebat; tnm venienti, thure, quaſi deo ſupplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæſitiſſumæ, neque per omnem modo provinciam, ſed trans maria, ex Mauritaniâ, volucrum & ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus aliquantam partem gloriæ demſerat, maxumè apud veteres & ſanctos viros, ſuperba illa, gravia, indigna rom. imperio exiſtumantes. *Macrob. Sa-*

turnal. lib. III. cap. 13. *Nonius. Sosipater.* lib. I.

Ruuntque pars magna suismet aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & prælium accendere, adeo uti Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Idem.*

Avidisque ita promtisque ducibus, uti Metellus ictu tragulæ sauciaretur. *Idem.*

Sed metellus in vulnere. *Donatus*, act. V. scen. II. And.

Primo incidit forte per noctem in renunculo piscantis. *Nonius.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actuaria navigia. *Idem, in* Piraticæ naviculæ.

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. *Arusianus.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum qui in flumine ruebant necabantur. *Donatus*, Adelph. act. III. sc. II.

Circumventi dextrâ, unde ferrum erat, saxa aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus*, & *Donat.*

Sed Metellus in ulteriore provinciâ. *Donatus*, *ad* Phorm. act. I. sc. IV.

Immane quantum animi exarsêre. *Nonius.*

At illi quibus res incognita erat, ivêre cunĉti ad portas incognita tendere. *Servius. F. Urſini. MS.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Servius Fuldanus.*

LIBER III.

Exaudirique ſonus Bacchanaliorum. *Macrob.* lib. I. cap. 4. *Saturnal. Nonius.*

Diverſa, uti ſolet rebus perditis, capeſſunt: namque alii, fiduciâ gnaritatis locorum, in occultam fugam ſparſi; alii, globis, eruptionem tentavere *Priſcianus*, lib. x. *Nonius*, in v. Gnaritas.

Unus conſtitit in agro lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Idem*, lib. VI. *Probus Catholicis.*

Malè jam aſſuetum ad omnîs vîs controverſiarum. *Priſcianus*, lib. VI.

Conjuratione claudit. *Idem*, lib. X.

Quaſi par in oppido feſtinatio; & ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi ſtagnabant, redundantibus cloacis adverſo æſtu maris, *Nonius in* v. Mador.

Equis, & armis decoribus cultus. *Priſc.* lib. VI. Dedecores,

Dedecores inultique, terga ab hoſtibus cædebantur. *Idem.*

Contra ille calvi ratus, quærebat num ſomnio theſaurus portenderetur. *Idem*, lib. VIII. *Nonius in* v. Calvitur.

Parte conſumtâ, reliqua cadaverum ad diuturnitatem uſûs ſallerent. *Priſcianus*, lib. X.

Epiſtola Cn. Pompeii ad Senatum.

Si advorsùs vos, patriamque, & deos penates, totiens labores & pericula ſuſcepiſſem, quotiens à primâ adoleſcentiâ, ductu meo, ſceleſtiſſumi hoſtes fuſi & vobis ſalus quæſita eſt: nihil amplius in abſentem me ſtatuiſſetis, quam adhuc agitis, P. C; quem contra ætatem projectum ad bellum ſæviſſumum, cum exercitu optumè merito, quantum eſt in vobis, fame, miſerrumâ omnium morte, confeciſtis. Hac in ſpe populus R. liberos ſuos ad bellum miſit? Hæc ſunt præmia pro vulneribus & totiens ob rempubl. fuſo ſanguine? feſſus ſcribundo mittundoque legatos, omnîs opes & ſpes privatas meas conſumſi; quum interim à vobis per triennium vix annuus ſumtus datus eſt. Per deos immortalîs, utrum cenſetis me vicem ærarii præſtare, an exercitum ſine frumento & ſtipendio ha-

bere poſſe ? Equidem fateor me ad hoc bellum majore ſtudio quam conſilio profectum : quippe qui, nomine modo imperii à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi ; hoſtîſque, in cervicibus jam Italiæ agentîs, ab Alpibus in Hiſpaniam ſummovi : per eas iter, aliud atque Hannibal, nobis opportunius, patefeci : recepi Galliam, Pyrenæum, Laletaniam, Ilergetum ; & primum impetum Sertorii victoris, novis quidem militibus & multo paucioribus, ſuſtinui ; hiememque in caſtris inter ſæviſſumos hoſtîs, non per oppida, neque ex ambitione meâ, egi. Quid dein prælia aut expeditiones hibernas, oppida exciſa aut recepta enumerem ; quando res plus valent quam verba ? Caſtra hoſtium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hoſtium C. Herennius cum urbe Valentiâ & exercitu deleti, ſatis clara vobis ſunt : pro quîs, ô grati Patres, egeſtatem & famem redditis ! Itaque meo & hoſtium exercitui par conditio eſt : namque ſtipendium neutri datur ; victor uterque in Italiam venire poteſt. Quod ego vos moneo quæſoque ut animadvortatis, neu cogatis neceſſitatibus privatim mihi conſulere. Hiſpaniam citeriorem, quæ non ab hoſtibus tenetur, nos aut

Sertorius ad internecionem vaſtavimus ; præter maritumas civitates , quæ ultro nobis ſumtui onerique : Gallia ſuperiore anno Metelli exercitum ſtipendio frumentoque aluit ; & nunc , malis fructibus , ipſa vix agitat. Ego , non rem familiarem modo , verum etiam fidem conſumſi : reliqui vos eſtis ; qui niſi ſubvenitis , invito & prædicente me , exercitus hinc , & cum eo omne bellum Hiſpaniæ, in Italiam tranſgredietur.

Namque his , præter ſolita vitioſis magiſtratibus , quum per omnem provinciam infecunditate biennii proxumi grave pretium fructibus eſſet. *Nonius.*

Hi , ſaltibus occupatis , tum externorum agros invaſere ; frumentique ex inopiâ gravi ſatias facta. *Idem.* Satias *pro* Satietas.

Neque jam ſuſtineri poterat immenſum, aucto mari & vento gliſcenti. *Idem.*

Ac tum maxumè , uti ſolet extremis in rebus , ſibi quiſque cariſſumum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia ſequi. *Idem.* Munia, officia.

Et forte in navigando cohors una , grandi faſelo vecta , à ceteris deerravit , marique placido à duobus prædonum myoparonibus circumventa. *Idem.* Faſelus *&* Myoparo.

Eum atque Metrophanem Senatus magnâ induſtriâ perquirebat, quum per tot ſcaphas, quas ad oſtia cum paucis fidis percunctatum miſerant. *Idem*, & *Cariſius* lib. I.

Duos quam maxumos utres levi tabulæ ſubjecit; quâ ſuper omni corpore quietus, invicem tractu pedis quaſi gubernator exiſteret: eâ inter molem atque inſulam, mari, vitabundus claſſem hoſtium, ad oppidum pervenit. *Idem*.

Nam qui enare conati fuerant, icti ſæpe ferramentis navium, aut vulnerati à ſuis, aut afflicti alveos undarum vi, multato fœdè corpore, poſtremo tamen periêre. *Idem*, & *Aruſianus Meſſus*.

Nam tertia tunc erat, & ſublima nebula cœlum obſcurabat. *Nonius*.

Illum nautis forum. *Idem*.

Oratio Macri Licinii, tribuni plebis, ad plebem.

Si, Quirites, parum exiſtumaretis, quid inter jus à majoribus relictum vobis & hoc à Sullâ paratum ſervitium intereſſet; multis mihi differendum fuiſſet docendumque, quas ob injurias & quotiens à Patribus armata plebes ſeceſſiſſet, utique vindices paraviſſet omnîs juris ſui trib. pleb. Nunc hortari modo

reliquum eſt, & ire primum viâ quâ capeſſundam arbitror libertatem. Neque me præterit, quantas opes Nobilitatis ſolus, impotens, inani ſpecie magiſtratûs, pellere dominatione incipiam; quantoque tutiùs factio noxiorum agat, quam ſoli innocentes. Sed præter ſpem bonam ex vobis, quæ metum vicit, ſtatui certaminis advorſa pro libertate potiora eſſe forti viro, quam omnino non certaviſſe: quanquam omnes alii, creati pro jure veſtro, vim cunctam & imperia ſua, gratiâ, aut ſpe, aut præmiis, in vos convortêre; meliuſque habent mercede delinquere quam gratis rectè facere. Itaque omnes conceſſêre jam in paucorum dominationem, qui, per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavêre, & arcem habent ex ſpoliis veſtris: quum interim, more pecorum, vos, multitudo, ſingulis habendos fruendoſque præbetis, exſuti omnibus quæ majores reliquêre; niſi quia voſmet ipſi per ſuffragia, uti præſides olim, nunc dominos deſtinatis. Itaque conceſſêre illuc omnes; & mox, ſi veſtra receperitis, ad vos redibunt plerique: raris enim animus eſt ad ea quæ placent defendenda; cetera validiorum ſunt. An dubium habetis ne officere quid vobis uno ani-

mo pergentibus poſſit, quos languidos ſocordeſque pertimuêre? Niſi forte C. Cotta, ex factione mediâ conſul, aliter quam metu jura quædam tribunis pleb. reſtituit: & quanquam L. Sicinius, primus de poteſtate trib. loqui auſus, muſſantibus vobis, circumventus erat; tamen priùs illi invidiam metuêre, quam vos injuriæ pertæſum eſt. Quod ego nequeo ſatis mirari, Quirites; nam ſpem fruſtra fuiſſe intellexiſtis. Sullâ mortuo, qui ſceleſtum impoſuerat ſervitium, finem mali credebatis; ortus eſt longè ſævior Catulus: tumultus interceſſit Bruto & Æmilio Mamerco coſſ. dein C. Curio, ad exitium uſque inſontis tribuni, dominatus eſt: Lucullus ſuperiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidiſtis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! Quæ profectò incaſſum agerentur, ſi, priùs quam vos ſerviundi finem, illi dominationis facturi erant; præſertim quum his civilibus armis dicta alia, ſed certatum utrimque de dominatione in vobis ſit. Itaque cetera ex licentiâ, aut odio, aut avaritiâ in tempus arsêre: permanſit una res modo, quæ utrimque quæſita eſt; & erepta in poſterum vis tribunicia, telum à majoribus libertati paratum. Quod ego vos moneo quæſoque ut animadvorta-

tis; neu, nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro ſervitio appelletis: quo jam ipſo frui, ſi vera & honeſta flagitium ſuperaverit, non eſt conditio; fuiſſet, ſi omnino quieſſetis. Nunc animum advortite: &, niſi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior eſt, artiùs habebunt. *Quid cenſes igitur?* aliquis veſtrûm ſubjecerit. Primum omnium, omittendum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis: dein, ne vos ad virilia illa vocem, quo, tribunis plebei mandando patricium magiſtratum, libera ab auctoribus patriciis ſuffragia majores veſtri paravêre; quamvis, Quirites, in vobis ſit, uti, quæ juſſa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certè poſſitis. Jovem aut alium quem deum conſultorem exſpectatis? magna illa conſulum imperia & Patrum decreta, vos exſequendo rata efficitis, Quirites; ultroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor, magis uti requiem capiatis: neque diſcordias, ut illi criminantur, ſed, earum finem volens, jure gentium res repeto; &, ſi pertinaciter retinebunt, non arma, neque ſeceſſionem, tantummodo ne am-

plius ſanguinem veſtrum præbeatis, cenſeo. Gerant habeantque ſuo modo imperia; quærant triumphos; Mithridatem, Sertorium, & reliquias exſulum perſequantur cum imaginibus ſuis. Abſit periculum & labos, quibus nulla pars fructus eſt; niſi forte repentinâ iſtâ frumentariâ lege munia veſtra penſantur: quâ tamen quinis modiis libertatem omnium æſtumavêre, qui profectò non amplius poſſunt alimentis carceris. Namque ut illis exiguitate mors prohibetur, ſeneſcunt vires; ſic neque abſolvit curâ familiari tam parva res, & ignaviſſumi quique tenuiſſimâ ſpe fruſtrantur: quæ tamen, quamvis ampla, quoniam ſervitii pretium oſtentaretur, cujus torpedinis erat decipi & veſtrarum rerum ultro injuriâ gratiam debere? namque alio modo neque valent in univerſos, neque conabuntur; cavendus tamen dolus eſt. Itaque ſimul comparant delenimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipſum, ubi pertimuêre ſublatum in cervices ſuas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet, vindices, uti ſe ferunt, libertatis, tot viros ſine uno, aut remittere injuriam non audere aut jus non poſſe defendere. Mihi quidem ſatis ſpectatum eſt, Pompeïum, tantæ glo-

riæ adolefcentem, malle principem volentibus vobis effe quam illis dominationis focium, auctoremque in primis fore tribuniciæ poteftatis. Verum, Quirites, antea finguli cives in pluribus, non in uno cuncti præfidia habebatis; neque mortalium quifquam dare aut eripere talia unus poterat. Itaque verborum fatis dictum eft; neque enim ignorantia res claudit. Verum occupavit vos nefcio quæ torpedo, quia neque gloriâ movemini neque flagitio; cunctaque præfenti ignaviâ mutaftis: abunde libertatem rati; quia tergis abftinetur, & huc ire licet atque illuc munere ditium dominorum. Atque hæc eadem non funt agreftibus; fed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magiftratibus. Ita pugnatur & vincitur à paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victâ eft & in dies magis erit; fi quidem majore curâ dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

Poftquam egreffus anguftias. *Meffus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut, fuftinere corpora plerique nequeuntes, feffi, arma fua quifque ftantes incumberent. *Idem, & Servius.*

Ac ftatim fugitivi, contra præceptum

ducis, rapere ad ſtuprum virgines matronaſque. *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices inſidiæ per idoneos ſaltus poſitæ erant : prima, quæ fonte venientes exciperet. *Servius.*

Ingens ipſe virium atque animi. *Aruſianus.*

Locum nullum, niſi in quo armati inſtitiſſent. *Idem.*

At Oppius, poſtquam orans nihil proficiebat, timidè veſte tectum pugionem expedire conatus, à Cottâ Vulſcioque impeditur. *Nonius.*

Caſtriſque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeïus à primâ adoleſcentiâ, ſermone fautorum, ſimilem fore ſe credens Alexandro regi, facta conſultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius conſilii. *Aruſianus.*

Poſt reditum eorum quibus Senatus belli lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi fruſtra tentatum eſt, ſocordiùs ire milites occœpere, non aptis armis, uti in principio, & laxiore agmine. *Nonius.*

Atque eum Curio laudatum accenſumque præmiorum ſpe, quibus cum optaviſſet ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie

locum editum multo ſanguine ſuorum defenſus, poſtquam ex ſarcinis paludamenta adſtari & delectæ cohortes intelligi cœpêre. *Idem.*

Si nihil ante adventum ſuum inter plebem & Patres conveniſſet, coram ſe daturum operam. *Priſcianus*, lib. XIV.

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Aruſianus.*

M. Antonius, perdundæ pecuniæ genitus, vacuuſque curis, niſi inſtantibus. *Idem.*

Muros ſucceſſerant. *Idem.*

Saxaque ingentia & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibuſque eminebant in modum ericii militaris veruta binûm pedum. *Nonius. Servius.*

Octavium mitem & captum pedibus. *Aruſianus.*

Igitur diſcubuere, Sertorius inferior in medio, ſuper eum L. Fabius hiſpanienſis ſenator ex proſcriptis, in ſummo Antonius, & infra ſcriba Sertorii Verſius; & alter ſcriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquitium & dominum Perpernam. *Nonius. Servius.*

Quarum unam epiſtolam forte cum ſervo nacti prædatores Valeriani ſcorpione in caſtra miſêre. *Nonius.*

LIBER IV.

AT. Cn. Lentulus, patriciæ gentis, collega ejus cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum ſtolidior an vanior, legem, de pecuniâ quam Sulla emtoribus bonorum remiſerat exigundâ, promulgavit. *A. Gellius*, lib. XVIII. cap. IV.

Omnes, quibus ætas ſeneĉto corpore, animus militaris erat. *Priſcianus*, lib. IX & X.

Dein lenitâ jam irâ, poſtero die liberalibus verbis permulĉti ſunt. *Idem*, lib. IX.

Implicitæ rates miniſteria prohibebant. *Idem*, *ibidem*.

Igitur legiones pridie in monte poſitas arceſſivit. *Idem*, lib X.

Anxius animi atque incertus. *Aruſianus*.

Magnam exorſus orationem. *Idem*.

Impotens & nimius animi eſt. *Idem*.

Amiſumque aſſideri ſine præliis audiebat. *Priſcianus*, lib. VIII.

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjeĉtus. *Feſtus*.

Caſtella cuſtodias theſaurorum in deditionem acciperentur. *Servius*. *Cariſius*, lib. I.

Reliqua cadavera ſalita. *Diomedes*, lib. 1. cap. 4.

Epiſtola regis Mithridatis ſcripta ad regem Arſacem.

Rex Mitrhidates regi Arsaci S. Omnes qui, ſecundis rebus ſuis, ad belli ſocietatem orantur, conſiderare debent liceatne tum pacem agere : dein quod quæritur, ſatisne pium, tutum, glorioſum, an indecorum, ſit. Tibi perpetuâ pace frui liceret, niſi hoſtes opportuni & ſceleſtiſſumi : egregia ſama, ſi romanos oppreſſeris, futura eſt. Neque petere audeam ſocietatem, & fruſtra mala mea cum tuis bonis miſceri ſperem. Atqui ea quæ te morari poſſe videntur, ira in Tigranem recentis belli & meæ res parum proſperæ, ſi vera æſtumare voles, maxumè hortabuntur. Ille enim obnoxius qualem tu voles ſocietatem accipiet : mihi fortuna, multis rebus ereptis, uſum dedit bene ſuadendi ; & , quod florentibus optabile eſt, ego non validiſſumus præbeo exemplum quo rectiùs tua componas. Namque romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una & ea vetus cauſſa bellandi eſt ; cupido profunda imperii & divitiarum : quâ primum cum

rege macedonum Philippo bellum sumsêre. Dum à carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum avertêre; ac mox à Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro & decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde, Philippi filium, post multa & varia certamina, apud samothracas deos acceptum in fidem, callidi & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis occidêre. Eumenem, cujus amicitiam gloriosè ostentant, initio prodidêre Antiocho, pacis mercedem. Post, Attalum, custodem agri captivi, sumtibus & contumeliis ex rege miserrumum servorum effecêre; simulatoque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere. Asia ab ipsis obsessa est. Postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuêre; quum filius Nusæ, quam reginam appellaverant, genitus haud dubiè esset. Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undique regnis & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem neque servitutum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt, sceleris eorum haud ignarum & ea quæ accidêre testatum antea,

cretenſes ſolos omnium liberos eâ tempeſtate, & regem Ptolemæum. Atque ego, ultus injurias, Nicomedem Bithyniâ expuli, Aſiamque ſpolium regis Antiochi recepi, & Græciæ demſi grave ſervitium. Incepta mea poſtremus ſervorum Archelaüs, exercitu prodito, impedivit: illique quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti eſſent, armis abſtinuit, acerbiſſumas pœnas ſolvunt. Ptolemæus pretio diem belli prolatat: cretenſes impugnati ſemel jam, neque finem niſi excidio habituri. Equidem quum mihi, ob ipſorum interna mala, dilata prælia magis quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta ſerò probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rurſus tamen bellum cœpi; Marcumque Cottam, romanum ducem, apud Chalcedona terrâ fudi, mari exſui claſſe pulcherrumâ. Apud Cyzicum, magno cum exercitu, in obſidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente; ſimul hiems mari prohibebat: ita, ſine vi hoſtium, regredi coactus in patrium regnum, naufragiis, apud Param & Heracleam, militum optumos cum claſſibus amiſi. Reſtituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum præliis, inopia rurſus ambos inceſſit: illi

ſuberat regnum Ariobarzanis, bello intactum: ego, vaſtatis circùm omnibus locis, in Armeniam conceſſi; ſecutique romani non me, ſed morem ſuum omnia regna ſubvertendi, quia multitudinem artis locis pugnâ prohibuêre, imprudentiam Tigranis pro victoriâ oſtentant. Nunc quæſo conſidera, nobis oppreſſis, utrum firmiorem te ad reſiſtendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, & auri eſſe; & eâ re à nobis ad ſocietatem, ab illis ad prædam peteris. Ceterum conſilium eſt, Tigranis regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore, per noſtra corpora bellum conficere; quando neque vincere neque vinci ſine tuo periculo poſſumus. An ignoras romanos, poſtquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertiſſe? neque quicquam à principio niſi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium? convenas, olim ſine patriâ, ſine parentibus, peſti conditos orbis terrarum; quibus non humana ulla neque divina obſtant, quin ſocios, amicos, procul juxtaque ſitos, inopes potentîſque, trahant excidantque; omniaque non ſerva, & maxumè regna, hoſtilia ducant? Namque pauci libertatem, pars

magna juſtos dominos volunt : nos ſuſpecti ſumus, æmuli & in tempore vindices adfuturi. Tu vero, cui Seleucia, maxuma urbium, regnumque Perſidis inclitis divitiis eſt, quid ab illis, niſi dolum in præſens & poſtea bellum, exſpectas ? Romani in omnîs arma habent, acerruma in eos quibus victis ſpolia maxuma ſunt; audendo & fallendo, & bella ex bellis ſerendo, magni facti. Per hunc morem exſtinguent omnia aut occident; quod difficile non eſt, ſi tu Meſopotamiâ, nos Armeniâ circumgredimur exercitum ſine frumento, ſine auxiliis : fortuna autem noſtris vitiis adhuc incolumis. Teque illa fama ſequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppreſſiſſe. Quod uti facias moneo hortorque, neu malis pernicie noſtrâ unum imperium prolatare, quam ſocietate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius*, de mutatâ declinatione. *Cariſius*, lib. 1.

Scalas pares mœnium altitudine. *Aruſianus.*

Diffidere inter ſe cœpêre, neque in medium conſultare. *Idem.*

Multiſque ſuſpicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius*, Volentia, *quæ plebs vellet.*

Sufpectufque fuit, incertum vero an per neglegentiam, focietatem prædarum cum latronibus compofuiffe. *Idem*, Componere, conjungere.

Collegam minorem & fui cultorem exfpectans. *Arufianus*.

Quam maxumis itineribus, per regnum Ariobarzanis, contendit ad flumen Euphratem; quâ in parte Cappadocia ab Armeniâ disjungitur. Et quanquam ad id naves codicariæ occulto per hiemem fabricatæ aderant. *Nonius*.

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferreâ omni fpecie. *Idem*.

Quum interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres, conventum vitantes, ad menftrua folvenda montem afcendunt. *Idem*.

Pluteofque refcindit, ac munitiones demolitur, locoque fummo potitur. *Idem*.

Exercitum dimifit, ut primum Alpes degreffus eft. *Arufianus*.

Tetrarchas regefque, territos animi, firmavit. *Idem*.

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, ut in fecundâ re, pariter acrè invadunt. *Nonius*.

Hi locorum perignari & foliti nectere ex viminibus vafa agreftia, ibi tum,

quod inopia ſcutorum fuerat, ad eam artem ſe quiſque in formam parmæ equeſtris armabat. *Nonius.*

De pecore coria recens detracta, quaſi glutino adoleſcebant. *Cariſius*, lib. I. *Servius.*

Avidior modo properandi factus. *Aruſianus.*

Conſilii æger. *Idem.*

Reverſi poſtero die, multa quæ properantes deſeruerant in caſtris nacti, cum ſe ibi cibo vinoque læti invitarent. *Nonius.*

Atque hiavit humus multa, vaſta, & profunda. *Idem.*

Rurſus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi ſe laniata navigia fundo emergunt. *Aruſianus.*

Tum vero bithyni propinquantes jam amnem Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandeſtinis conſiliis comparaverunt. *Nonius.*

In quîs notiſſumus quiſque, aut malo dependens verberabatur, aut, immutilato corpore, improbo patibulo eminens affigebatur. *Idem.*

Ad Siciliam vergens faucibus, non amplius patet millibus v & xxx. *Meſſus.*

Clauſi lateribus pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

LIBER V.

AT Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priscianus*, lib. XVIII.

Legiones valerianæ comperto, lege gabiniâ Bithyniam & Pontum consuli datam, missos esse. *Idem, ibidem.*

Regem aversabatur. *Arusianus.*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum aut tribunorum; & pars sua commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Arusianus.*

Sæpe celebritatem nominis intellego timentem. *Priscianus*, lib. XVIII.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem, ibidem.*

Nam si Pompeïo quid humani evenisset. *Arusianus.*

Quibus de caussis Sullam in victoriâ dictatorem, equo descendere, sibi uni adsurgere de sellâ, caput aperire solitum. *Nonius. Arusianus. Servius.*

C. SALLUSTII CRISPI

FRAGMENTA

INCERTORUM LIBRORUM.

Ne inrumiendi po... Sublicibus cavata... ſent. *Feſtus.*

Cujus duas inſulas propinquas inter ſe, & decem ſtadiûm procul à Gadibus ſitas, conſtabat ſuopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in anguſtiis futurum. *Junius Philarg. ad Georg. Virgilii.*

Illi tertio menſe pervenêre in Pontum multo celeriùs ſpe Mithridatis. *Aruſianus.*

Ergo Senati decreto ſerviundum ne ſit. *Donatus*, act. II. ſc. II. *Andr.*

Pompeïus oris improbi, animoque inverecundo. *Suetonius, de claris gram.* cap. XIV.

Simulans ſibi alvum purgari. *Iſidorus*, lib. XI. *in voce* Alvus. *Serv. ad* lib. III. *Æneid.*

Fecit ut nunciis confeſtim lugubribus. *Cariſius*, lib. II.

Communem habitum tranſgreſſus. *Priſcianus*, lib. XIV.

Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Seneca*, lib. XX. epiſt. CXV.

Haud impigrè neque inultus occiditur. *Donatus, ad And. Terentii*, act. I. ſc. II.

Festinantibus in summâ inopiâ patribus. *Idem*, *ad Eunuch.* act. IV. sc. III.

Hostes oppressi aut delapsi forent. *Isidorus* lib. XVIII.

Exercitum argento fecit *Seneca*, lib. XX. epistol. CXV.

Togam paludamento mutavit. *Isidorus*, lib. XIX. *Servius.*

Hiero, rex syracusanorum, bellum fecit. *Seneca*, lib. XX. Ep. CXV.

Ibi triennio frustra trito. *Servius ad* IV. *Æneidos.*

Oratio C. Cottæ Consulis ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa advorsa fuêre; quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis & virtute meâ: in quîs omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. Malæ secundæque res, opes, non ingenium, mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortunâ deseruêre. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat; cui misero, actâ jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestrî sum; & bis genitus hic deos penates meos, patriamque, & summum imperium vilia habeo: quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? quum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A primâ adolescentiâ in ore vestro, privatus & in magistratibus, egi: qui linguâ, qui consilio meo, qui pecuniâ voluêre, usi sunt; neque ego callidam facundiam,

neque ingenium ad malefaciendum exercui ; avidiſſumus privatæ grâtiæ maxumas inimicitias pro republicâ ſuſcepi : qui, victus cum illâ ſimul, quum, egens alienæ opis, plura mala exſpectarem ; vos, Quirites, rurſùs mihi patriam, deos penates, cum ingenti dignitate dediſtis. Pro quibus beneficiis vix ſatis gratus ; ſi ſingulis animam, quam nequeo, conceſſerim : nam vita & mors jura naturæ ſunt ; uti ſine dedecore, cum civibus, famâ & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Conſules nos feciſtis, Quirites, domi bellique impeditiſſumâ rep. Namque imperatores Hiſpaniæ ſtipendium, milites, arma, frumentum poſcunt : & id res cogit ; quoniam, poſt defectionem ſociorum & Sertorii per montîs fugam, neque manu certare poſſunt neque utilia parare. Exercitus in Aſiâ Ciliciâque, ob nimias opes Mithridatis, aluntur ; Macedonia plena hoſtium eſt, nec minus Italiæ marituma & provinciarum ; quum interim vectigalia, parva & bellis incerta, vix partem ſumtuum ſuſtinent : ita, claſſe, quâ commeatus vehebatur, minore quam antea navigamus. Hæc ſi dolo aut ſocordiâ noſtrâ contracta ſunt ; agite, &, uti lubet, ita ſupplicium ſumite : ſin communis fortuna aſperior eſt, quare indigna vobis nobiſque & rep. incipitis ? Atque ego, cujus ætati mors proprior eſt, non deprecor, ſi quid eâ vobis incommodi demitur ; neque mox ingenuo corpori honeſtius, quam pro veſtrâ ſalute finem vitæ fecerit. Adſum en C. Cotta conſul, facio quod ſæpe majores aſperis bellis fecêre ; voveo dedoque me pro rep. Quam deinde cui mandetis, circumſpicite : nam

talem honorem bonus nemo volet; quum fortunæ & pacis & belli ab aliis acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum ſit. Tantummodo in animis habetote, non me ob ſcelus aut avaritiam cæſum, ſed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dediſſe. Per vos igitur, Quirites, & gloriam majorum, tolerate advorſa & conſulite reipubl. Multa cura ſummo imperio ineſt, multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis; quum omnes provinciæ, regna, maria, terræque, aſpera aut feſſa bellis ſint.

Germani intecti rhenonibus corpus tegunt. *Iſidorus*, lib. XIX.

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Aruſianus.*

Et ei voce magnâ vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicaverat bellum *Servius.*

Atque eos à tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum diſſeruit. *Priſcianus.*

Inde ortus ſermo percunctantibus utrimque, Satin ſalvæ, quam grati ducibus ſuis, quantis familiaribus copiis augerentur. *Donatus.*

Fugam noſtris fecêre. *Seneca.*

Quæ audita panormitanos dedere romanis fecêre. *Idem.*

Quo cupidiùs, in ore ducis, ſeſe quiſque bonum & ſtrenuum oſtentantes. *Iſidorus. Servius* x.

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes tumulique ſedêre. *Iſidorus. Servius.*

Ubi multa nefandè, caſu ſuper, auſi atque paſſi. *Priſcianus.*

Saguntium.

Saguntium. *Carisius*, lib. I.

Tota autem insula modica & cultoribus inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arusianus.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Servius.*

Tantum antiquitatis curæque majoribus pro italicâ gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratiâ. *Agrætius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes*, lib. II.

Non regnantibus modo, sed ne deditis quidem A. B. C. M. *Donatus.*

In sylvâ Silâ fuerunt. *Servius.*

In nuda injecta corpora. *Diomedes.*

Appollinis filia & Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Servius.*

Quum prædixero positum insulæ. *Donatus.*

Cujus adversâ voluntate, colloquio militibus permisso, corruptio facta paucorum & exercitus Sullæ datus est. *Idem.*

A Graccho seditiones graves ortæ. *Augustinus, de Civit. Dei*, lib. XXI.

M. Atilius Palicanus, humili loco, picens, loquax magis quam facundus. *Quintilianus*, lib. IV. cap. II.

Insolens vera accipiundi. *Donatus.*

Quæ pecunia ad hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.* Tharros. *id.* Camisos. *id.* Luces. *Sergius.*

Primam modo Japydiam ingressus. *Servius.*

Carbo, turpi formidine, Italiam atque exercitum deſeruit. *Idem.*

Quæ pacta in conventione non præſtitiſſent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum ut Aquilo ſolet. *Servius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintilianus*, lib. VIII. cap. III.

Tyrannumque & Cynnam appellantes. *Victorinus. Servius.*

Nomenque Danubium habet. *Acro.*

Cui niſi pariter obviam iretur. *Donatus.*

Septimium, neque animo neque linguâ ſatis compotem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintilianus.*

Non pœniturum. *Idem.*

Pompeïus, cum alacribus ſaltu, cum velocibus curſu, cum validis vecte, certabat. Neque enim ille aliter potuiſſet par eſſe Sertorio, niſi ſeque & milites frequentibus exercitiis præparaviſſet ad prælia. *Vegetius*, lib. I. cap. IX. *Joan. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Lactantius.*

Primus græcorum Achilles. *Servius.*

Cupientiſſumus legis. *Diomedes.*

Magnâ gloriâ tribunus militum in Hiſpaniâ T. Didio imperante, magno uſu bello marſico, paratu militum & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam ſcriptorum celebrata ſunt. Cominùs faciem ſuam oſtentabat, aliquot advorſis cicatricibus & effoſſo oculo. Quo ille dehoneſtamento corporis maxumè lætabatur : neque illis anxius, quia reliqua glorioſiùs retinebat. *Agellius.*

Curetes, quia principes intellegendi divina fuerunt, vetuſtatem uti cetera in majus componentem altores Jovis celebraviſſe. *Lactantius & Iſidorus.*

Italiam conjunctam Siciliæ conſtat fuiſſe: ſed medium ſpatium, aut per humilitatem obrutum eſt aquis, aut propter anguſtiam ſciſſum; inde Rhegium nominatum. *Iſidorus.*

Pompeïus, devictis hiſpanis, tropæa in pyrenæis jugis conſtituit. *Servius.*

Atque edita undique, tribus tamen cum muris & magnis turribus. *Donatus.*

Et in præliis actu promtus. *Idem.*

Pactione amiſſo Publio legato. *Idem.*

Ipſum mare ponticum dulcius quam cetera. *Servius. Priſcianus. Macrobius.*

Equis paria operimenta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Servius.*

Rebus ſupra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum, & Maroneam, & viam militarem. *Idem.*

Impediebant juſſa nautarum. *Idem.*

Nihil ſocordia claudebat. *Donatus.*

Ut tanta repentè mutatio non ſine Deo videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*

Preſſi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquitius. *Idem.*

Dein campi themyſcirii; quos habuere Amazones, à Tanai flumine incertum quamobrem digreſſæ. *Servius.*

Ubi eum totâ concione ab exercitu cogit diſcedere; dicit ſe ejus operâ non uſurum eumque ab armis dimittit. *Idem*, Æneid. XII.

Et Metello procul agente longa ſpes auxiliorum. *Idem*, Æn. x.

More equeſtris prælii ſumtis tergis atque redditis, & egreſſi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem*.

Caſtra ſine vulnere introïtum. *Idem*.

Multos tamen ab adoleſcentiâ bonos inſultavit. *Idem & Donatus*.

Coſa. *Servius*.

Equis atque armis inſignibus. *Idem*.

Feſſus in Pamphyliam ſe receperat. *Idem*.

Profectus quidam ligus ad requiſita naturæ. *Quintilianus*.

Apud latera certos collocaverat. *Servius*.

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem*.

Hiſpaniam ſibi antiquam patriam eſſe. *Idem*.

Liciæ Piſidiæque agros deſpectantem. *Idem*.

Sorte ductos fuſti necat. *Idem*.

Omnis Italia coacta in anguſtias ſcinditur in duo promontoria, bruttium & ſalentinum. *Idem*.

Italia plana ac mollis. *Idem*.

Quâ tempeſtate ex Ponto vis piſcium erupit. *Idem, & ſcholiaſtes Juvenalis*.

Introrſus prima Aſiæ Bithynia eſt, multis antea nominibus appellata : ipſa enim eſt & major Phrygia. *Servius*.

Sed Mithridates extremâ pueritiâ regnum ingreſſus, matre veneno interfectâ. *Idem*.

Exercitum vertere. *Idem*.

Creta altior eſt, quâ parte ſpectat Orientem. *Idem*.

Se regibus devovent, & poſt eos vitam refutant : adeo illis ingenita eſt ſanctitas regii nominis ! *Idem, & Philargyrius*.

Dum inferior omni viâ graſſaretur. *Johannes Grammat.*

Narbone concilia gallorum. *Pompeïus , in artem Donati.*

Poſt defectionem ſociorum & Latii. *Donatus.*

Ad Jovis mandem noſtra. *Idem.*

Morbi graves ob inediam inſolita veſcentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes non coactos ſceleſtos magis quam miſeros diſtringi. *Idem.*

Graviori bello , quo prohibituri venerant ſocii , frigêre. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho , Hannibali , æquor & terra. *Idem.*

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem.*

Neque eſt defenſus dominationum Sullæ. *Idem.*

Neu quis miles , neve pro milite. *Servius.*

Ex inſolentiâ avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem* , Æn. IX.

Charybdis , quæ, forte illata naufragia ſorbens gurgitibus occultis , millia ſexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini, fide atque ærumnis incluti, per mortalium ſtudium majores quam opibus , quippe quîs etiam tum ſemiruta mœnia , domus intectæ , parieteſque templorum ambuſti , manus punicas oſtentabant. *Hieronymus , in Habacuc.*

Apud corduennos amomum & alii leves odores gignuntur. *Philargyrius , in* IV. *Georg. Virgil.*

Quem trans ſtagnum omnis uſque ad flumen. *Idem.*

Repentè incautos agros invaſit. *Idem.*

Belli ſanè ſciens. *Acro.*

Namque omnium ferociſſumi ad hoc tempus achæi atque tauri ſunt, quod, quantum conjicio, locorum egeſtate rapto vivere coacti. *Gloſſæ Juvenalis.*

Atque ipſe cultus rei. *Acro.*

Triplici fluctu. *Servius Fuldanus.*

Charybdi mare verticoſum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare claſſibus patefactum eſt. *Idem.*

Sanè bonus eâ tempeſtate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invaſêre patentes, cum & paucis modo effuſas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexêre in Hiſpaniam an Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia ſunt circumjecta civitati, ſuburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitaviſſe. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius ſervitium. *Servius, ad* I. *Æneidos.*

Magna vis hominum convenerat, agris pulſa aut civitate ejecta. *Idem, ibidem.*

Cum murum hoſtium ſucceſſiſſet, pœnas dederat. *Idem, ad Eclogam* V.

Quippe vaſta Italia rapinis, fugâ, cædibus. *Idem.*

Hi ſunt qui ſecundùm pocula & alias res aureas, diis ſacrata inſtrumenta, convivio mereantur. * *Idem, ad* VIII. *Æneidos.*

In ſecundâ feſtinas cohortes compoſuerat. *Idem, ad* IX.

Jam repentè viſus ſævire Taguns. *Idem*, *ad* x.

Exuant armis equiſque. *Idem.*

Solas feſtinare. *Idem.*

Luſitaniæ gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere inſtructa, & ſtationes locatæ pro caſtris. *Idem.*

Bellum quibus poſſet conditionibus deſineret. *Idem.*

In quîs longiſſimo ævo plura de bonis falſa in deterius compoſuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro*, *in Horatium.*

Sin vis obſiſtat, ferro quam fame æquiùs perituros. *Servius.*

Conſedit in valle virgultâ nemoroſâque. *Idem.*

Paululum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fœdavêre lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ cauſa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis exceſſit. *Statii interpres.*

Ut res magis quam verba gererentur, liberos parenteſque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta eſt fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plauſtra ſedes ſunt. *Acro*, *ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique, vanum genus, ut alia Africæ, contendebant antipodes ultra Æthiopiam culta perſarum juſtos & egregios agere. *Priſcianus.*

Et Perpennam forte cognoſcit mulio redemtoris. *Acro*, *in Horatium.* N iv

Omnium fluminum quæ in maria, quâ imperium romanum eſt, fluunt, quam Græci τὴν εἴσω θάλασσαν appellant, maxumum eſſe Nilum conſentitur, proxumâ magnitudine eſſe Hiſtrum ſcripſit Salluſtius. *Agellius*, lib x. cap. VII.

Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, poteſt videri nihil tam neceſſarium, aut magis, ut ait Salluſtius, cum curâ dicendum, quam quod in manibus eſt. *Seneca.*

Turbinum motus vagus eſt, & disjectus, &, uti Salluſtii verbis utar, vorticoſus; cometarum autem, compoſitus & certum iter carpens. *Idem. Nat. Q.* 7. 8.

Salluſtius, auctor certiſſimus, aſſerit Tigrim & Euphratem uno fonte manare in Armeniâ, qui per diverſa euntes longiùs dividantur, ſpatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipſis ambitur, Meſopotamia dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliæ, reſpiciens aquilonem, juxta Salluſtium dictum à gubernatore Hannibalis illic ſepulto, qui fuerat occiſus per ignorantiam regis, quum ſe ejus dolo crederet eſſe deceptum. *Servius*, *& Iſidorus.*

Ariſtæus, uti Salluſtius docet, poſt laniatum à canibus Actæonem filium, matris inſtinctu Thebas reliquit, & Ceam inſulam tenuit primo adhuc hominibus vacuam; poſtea, eâ relictâ, cum Dædalo in Sardiniam tranſivit; poſt delatus eſt Cumas. *Servius.*

Salluſtius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt. *Idem.*

Cares inſulani populi fuerunt, piraticam exer-

centes, famosi, victi à Minoë, uti Sallustius & Thucydides tradunt. *Idem*, VII. Æn.

A Trojâ Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundùm Sallustium, tenuerunt. *Idem*, I. Æn.

Dardania à Dardano, Jovis & Electræ filio, aut, secundùm Sallustium, à Midâ, dardanorum rege qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius Scyllam saxum esse dicit simile formæ celebratæ procul visentibus. *Idem.*

In Siciliâ est Enceladus, Othus in Cretâ, secundùm Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait, hispanorum morem fuisse, ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

Orion, juxta Sallustium, oritur juxta solis æstivi pulsum. *Idem.*

In Flaminiâ est civitas, quæ Cale dicitur, & in Galliâ hoc nomine, quam Sallustius à Perpennâ captam commemorat. *Idem.*

Getæ sunt mysii, quos Sallustius à Lucullo dicit esse superatos. *Idem*, VIII. Æneid.

Trojanorum tempore invadendarum terrarum caussa fuerat navigatio, uti Sallustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius & Sallustius docent. *Idem.*

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Sallustius. *Idem.*

Creta medio jacet insula ponto, id est, secundùm Sallustium, procul à continenti. *Idem.*

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver adultum, tertio præceps : sicut etiam Sal-

luſtius dicit ubique, nova æſtas, adulta, præceps. *Idem.*

Salluſtius in hiſtoriis tradit, Sertorium victum voluiſſe fugere ad inſulas fortunatas. *Acro, in Epod. Horat.*

Inſulas fortunatas Salluſtius inclutas eſſe ait Homeri carminibus. *Servius.*

Proximum dicebant veteres, non ſolum adhærens & adjunctum, verum etiam longè remotum, ſi tamen inter duo diſcreta nihil medium exſtitiſſet. *Virg. Æneid.* lib. v.

Proximus huic, longo ſed proximus intervallo,
Inſequitur Salius. ———

Ita & Salluſtius in ſitu Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod Κρίϐ μέτωπον appellavit, poſuit. *Nonius.*

Interrogaſti, ſi tenes, mæotici
Situs quis eſſet æquoris. Salluſtium
Noram id dediſſe, dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier,
Non abnuebam. Feſtus Avienus.

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum. In arcûs ſimilitudinem. Sic de Ponto Salluſtius, unde hic tulit colorem, nam ſpeciem efficit ſcythici arcûs. *Servius, ad* II. *Æneid.* v. 312:

——— *Freta lata relucent.*

Lata autem ideo dixit, quia ſe anguſtiæ pontici oris illic dilatant, uti dicit Salluſtius. *Servius.*

Teïa autem dicta eſt à Teïo, Anacreontis poëtæ lyrici oppido, quod in Paphlagoniâ eſſe Salluſtius indicat, cum de ſitu pontico loquitur. *Comment. in Horatium.*

Porrò Salluſtius, auctor certiſſimus, aſſerit tam Tygris quam Euphratis in Armeniâ fontes demonſtrari. *Hieronymus, de locis Heb.*

Cùm multi evaſerint trojanum periculum, uti Capys, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui ut alii Sardiniam, ſecundùm Salluſtium. *Servius.*

Salluſtianus Calpurnius. *Hieronym. adverſ. Ruf.*

Calpurniani diſcipuli. *Idem, ibidem.*

Tamen vulgata jam res eſt gentilium proprietatum. Comici phrygas timidos illudunt. Salluſtius vanos mauros, & feroces dalmatas pulſat. *Tertull. de animâ.*

Sarcaſmus Chlevaſmo proxima eſt & ſimilis figura, quâ adverſariorum facta, cum exacerbatione admiſſi eorum, laceſſimus: ut apud Salluſtium de Syllæ crudelitate; ut in M. Mario, quum fracta prius crura per artus expiraret. *Jul. Rufinianus de ſchematis lexeos.*

Meſopotameni homines effrenatæ libidinis ſunt, ut Salluſtius meminit, in utroque ſexu. *Gloſſæ in Juvenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Salluſtius, qui oræ maritumæ, quâ romanum eſſet imperium, contrarius piratis. Si omnes ſocios & maximè græcos aſiaticos ac ſiculos fortunis omnibus ſpoliaverunt. *Eædem gloſſæ.*

Σαλλουστίου δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον ὦφθαι ῥωμαίοις καμήλους, λέγοντος, εἰ μήτε πρότερον τοὺς μετὰ Σκιπίωνος νικήσαντας Ἀντίοχον ᾤετο,

μήτε τοὺς ἔναγχος πρὸς Ὀρχομενῷ, καὶ περὶ Χαιρώνειαν Ἀρχελάῳ μεμαχημένους, ἐγνωκέναι κάμηλον. *Id est* : Salluſtium demiror, qui autumat tum primum viſos romanis camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad Orchomenum & Chæroneam certaverunt cum Archelao, noſſe putaverit camelum. *Plutarchus.*

Σαλλούστιος μὲν οὖν φησὶ, χαλεπῶς διατεθῆναι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου, πρὸς Κυζίκῳ, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἑξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. *Id est* : Ac Salluſtius quidem fuiſſe milites jam inde à principio male ait in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, & iterum ad Amiſum, duas hiemes eos in caſtris continuiſſet. *Idem.*

LECTORI.

HACTENUS fragmenta florentiſſimi rerum romanarum ſcriptoris, quæ extare putamus. Cetera quæ ſequuntur, in M S. Servio legi auctor eſt V. Cl. Andreas Scotthus : in optimâ tamen illâ Honorati editione, à Petro Daniele J C. procuratâ, non comparent.

* m or Trequii præter s r ciem neceſſariam haud multo ſecus quam ferro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntur à fugitivis, ægrâ parte militum autumni gravitate, neque ex poſtremâ fugâ, cum ſevero edicto juberentur, ullis ad ſigna redeuntibus, & qui reliqui erant per ſumma flagitia detrectantibus militiam, quæſtorem ſuum C. Thoranium ex quo præſente vera

facillimè noſcerent. *** commiſerant , & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre , tante ſetui debacrittur , nefandum in modum perverſo vulnere & interdum lacerum corpus ſemianimum omittentes, alii in tecta jaciebant ignes, multique ex loco ſervi , quos ingenium ſocios dabat , abdita à dominis aut ipſos trahebant ex occulto , neque ſanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum , & ſervili ingenio : quæ Spartacus nequiens prohibere, multis precibus quum oraret, celeritate *** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri noſtris cœpit , & promi lingua. Quâ Varinius , contra ſpectatam rem incautè motus , novos incognitoſque & aliorum caſibus perculſos milites ducit tamen ad caſtra fugitivorum. Preſſo gradu ſilentes jam , neque tam magnificè ſumentes prælium quam poſtulaverant. Atque illi certamini conſcii inter ſe juxta ſeditionem erant. Crixo & gentis ejuſdem gallis atque germanis obviam ire & ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

C. SALLUSTII CRISPI

DECLAMATIO

IN M. TULLIUM CICERONEM.

GRAVITER & iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem, judicio magis quam morbo animi, petulantiâ istâ uti. Sed quoniam in te neque modum neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi; uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem, P. C. diripi rempubl. atque audacissumo cuique esse perfidiæ? an apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, uti sese ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissumo cuique & sceleratissumo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familiâ viri clarissumi, Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paullo ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritiâ vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares quod alteri collibuisset? Scilicet istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ jacturâ perdidicisti? Itaque minumè mirandum est, si eam flagitiosè venditas quam turpissumè parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit;

uxor ſacrilega ac perjuriis delibuta ; filia , matris pellex , tibi jucundior atque obſequentior quam parenti par eſt. Domum ipſam tuam , vi & rapinis , funeſtam tibi ac tuis , comparaſti ; videlicet uti nos commonefacias , quam converſa ſit reſpubl. quum in eâ domo habitas , homo flagitioſiſſume , quæ P. Craſſi , viri conſularis , fuit. Atque hæc quum ita ſint , tamen Cicero ſe dicit in conſilio deorum immortalium fuiſſe ; inde miſſum huic urbi civibuſque cuſtodem , abſque carnificis nomine , qui civitatis incommodum in gloriam ſuam ponit : quaſi vero non illius conjurationis cauſſa fuerit conſulatus tuus , & iccirco reſpubl. disjecta eo tempore quo te cuſtodem habebat. Sed , ut opinor , illa te magis extollunt , quæ poſt conſulatum cum Terentiâ uxore de rep. conſuluiſti : quum legis plautiæ judicia domi faciebas ; ex conjuratis , alios morte , alios pecuniâ condemnabas ; quum tibi alius Tuſculanum , alius pompeïanam villam ædificabat , alius domum emebat : qui vero nihil poterat , is erat calumniæ proximus , is aut domum tuam oppugnatum venerat , aut inſidias ſenatui fecerat , denique de eo tibi compertum erat. Quæ ſi tibi falſa objicio ; redde rationem , quantum patrimonii acceperis , quid tibi litibus accreverit , quâ ex pecuniâ domum paraveris , Tuſculanum & Pompeïanum infinito ſumtu ædificaveris : aut ſi retices ; cui dubium poteſt eſſe , quin opulentiam iſtam ex ſanguine & viſceribus civium paraveris ? Verum , ut opinor , homo novus arpinas , ex C. Marii familiâ , ejus virtutem imitatur ; contemnit ſimultatem hominum nobilium ; populi R. curam

habet ; neque terrore neque gratiâ commovetur. Illud vero amicitiæ tantum ac virtutis eſt animi? Immo vero homo leviſſumus, ſupplex inimicis, amicis contumelioſus, modo harum modo illarum partium, fidus nemini, leviſſumus ſenator, mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis à turpitudine vacat ; lingua vana, manus rapaciſſumæ, gula immenſa, pedes fugaces ; quæ honeſtè nominari non poſſunt, inhoneſtiſſuma. Atque is, quum ejuſmodi ſit, tamen audet dicere : *O fortunatam natam me conſule Romam !* Te conſule fortunatam, Cicero ? immo vero infelicem & miſeram, quæ crudeliſſumam proſcriptionem civium perpeſſa eſt ; quum tu, perturbatâ republicâ, metu perculſos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas ; quum omnia judicia, omnes leges, in tuâ lubidine erant ; quum tu, ſublatâ lege porciâ, ereptâ libertate, omnium noſtrûm vitæ neciſque poteſtatem ad te unum revocaveras. Atque parum eſt, quod impune feciſti ; verum etiam commemorando exprobras, neque licet oblivifci ſervitutis ſuæ. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet : ſatis eſt perpeſſos eſſe ; etiamne aures noſtras odio tuo onerabis ? etiamne moleſtiſſumis verbis inſectabere ? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.* Quaſi vero togatus, & non armatus, ea quæ gloriaris confeceris ; atque inter te Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tuâ inſolentiâ commemorem quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maxumus in conſilio deorum admiſit, Italia exſulem humeris ſuis

reportavit ? Oro te , Romule arpinas, qui egregiâ tuâ virtute omnes Paullos , Fabios , Scipiones , ſuperaſti ; quem tandem locum in hac civitate obtines ? quæ tibi partes reip. placent ? quem amicum , quem inimicum habes ? cui in civitate feciſti inſidias , ancillaris. Quo jure , quum de exſilio tuo Dyrrhachio rediſti , eum ſequeris ? quos tyrannos appellabas , eorum nunc potentiæ faves ? qui tibi ante optimates videbantur , eoſdem nunc dementes ac furioſos vocas ? Vatinii cauſſam agis ; de Sextio malè exiſtumas , Bibulum petulantiſſumis verbis lædis ; laudas Cæſarem ; quem maxumè odiſti , ei maxumè obſequeris ? aliud ſtans , aliud ſedens , de republ. ſentis ; his maledicis , illos odiſti : leviſſume transfuga , neque in hac neque in illâ parte fidem habes.

C. Salluſtius Criſpus explicit.

IN SALLUSTIUM

DECLAMATIO

Quæ Ciceroni falſo tribuitur.

Ea demum magna voluptas eſt, Criſpe Salluſti, æqualem & parem verbis vitam agere; neque quidquam tam obſcœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua reſpondeat, ut omnis oratio moribus conſonet. Neque enim, qui ita vivit uti tu, aliter ac tu loqui poteſt; neque, qui tam illoto ſermone utitur, vita honeſtior eſt.

Quo me vertam, Patres conſcripti? unde initium ſumam? Majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior eſt uterque noſtrûm. Quod ſi aut de meâ vitâ atque actibus noſtris huic conviciatori reſpondero, invidia gloriam conſequetur: aut ſi hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis quod huic objicio. Id vos, ſi forte offendimini, juſtiùs huic quam mihi ſuccenſere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam ut & pro me minimo cum faſtidio reſpondeam, & in hunc minimè mentitus eſſe videar. Scio me, P. C. in reſpondendo non habere magnam exſpectationem, quod nullum vos ſciatis novum crimen in Salluſtium audituros, ſed omnia vetera recognituros, quîs & meæ & veſtræ jam & ipſius

aures calent. Verum eo magis odiſſe debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus poſuit rudimentum ; ſed ita ingreſſus eſt, uti neque ab alio vinci poſſit neque ipſe ſe omnino reliquâ ætate præterire. Itaque nihil aliud ſtudet, niſi, uti lutulentus ſus, cum quovis velitari. Longè vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ ſordes eluuntur ; ſed eſt quædam calumnia, quam unuſquiſque noſtrûm, teſtante animo ſuo, fert de eo qui falſum crimen bonis objectat. Quod ſi vita iſtius memoriam vicerit, aliam, P. C. non ex oratione ejus, ſed ex moribus, ſpectare debetis. Jam dabo operam, quam maximè potero, uti breve id faciam. Neque hæc altercatio noſtra vobis inutilis erit, P. C : plerumque enim reſpublica privatis creſcit inimicitiis ; ubi nemo civis, qualis ſit vir, poteſt latere.

Primum igitur, quoniam omnium majores Criſpus Salluſtius ad unum exemplum & regulam quærit, velim mihi reſpondeat, numquid ii quos protulit, Scipiones & Metelli, ante fuerint aut opinionis aut gloriæ, quam eos res geſtæ ſuæ & vita innocentiſſimè acta commendavit ? Quod ſi hoc fuit illis initium nominis & dignitatis, cur non æquè de nobis exiſtimetur cujus & res geſtæ illuſtres ſunt & vita integerrimè acta ? Quaſi vero tu ſis ab illis viris, Salluſti, ortus ; quod ſi eſſes, nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute meâ præluxi, uti, ſi priùs noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ ſuæ : tu tuis, vitâ quam turpiter egiſti, magnas offudiſti tenebras ; ut, etiam ſi fuerint egregii

cives, certè venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare : ſatius eſt enim me meis rebus geſtis florere, quam majorum opinione niti ; & ita vivere, ut ego ſim poſteris meis nobilitatis initium & virtutis exemplum.

Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam deceſſerunt, omnique odio carent & invidiâ ; ſed cum iis qui mecum unà in republicâ verſati ſunt. Sed ſi fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitioſus (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor ; ſed illam pernicioſam contra leges, cujus primos ordines duxit Salluſtius) ; aut in gerendis magiſtratibus, aut in judicandis maleficiis tam ſeverus ; aut in tuendâ republicâ tam vigilans, quam tu proſcriptionem vocas : credo quod non omnes tui ſimiles incolumes in hac urbe vixiſſent. At quanto meliore loco reſpublica tuenda ſtaret, ſi tu, par ac ſimilis ſceleſtorum civium, unà cum illis adnumeratus eſſes ! An ego tunc falſo ſcripſi, *Cedant arma togæ* ; qui togatus armatos, & pace bellum, oppreſſi ? An illud mentitus ſum, *Fortunatam me conſule Romam* ; qui tantum inteſtinum bellum & domeſticum urbis incendium exſtinxi ? Neque te tui piget, homo leviſſime, quum ea culpas quæ in hiſtoriis mihi gloriæ ducis ? An turpius eſt, P. C. ſcribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem ? Nam, quod meam ætatem increpuiſti, tantum me abeſſe puto ab impudicitiâ quantum tu abes à pudicitiâ.

Sed quid ego de te plura querar ? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi auſus ſis eloquentiam uti vitium objicere, cujus ſemper nocens

eguiſti patrocinio ? An ullum exiſtimas poſſe fieri civem egregium, qui non his artibus & diſciplinis ſit eruditus ? An ulla alia putas eſſe rudimenta & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur ? Sed minimè mirum eſt, P. C. ſi homo, qui deſidiæ ac luxuriæ plenus ſit, hæc uti nova atque inuſitata miratur. Nam quod iſtâ inuſitatâ rabie petulanter in uxorem & in filiam meam invaſiſti, quæ faciliùs mulieres ſe à viris abſtinuerunt quam tu vir à viris, ſatis doctè ac peritè feciſti. Non enim me ſperaſti mutuam tibi gratiam relaturum, & viciſſim tuas compellaturum. Unus enim ſatis es materiæ habens ; neque quidquam turpius eſt domi tuæ quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putaſti parare invidiam ex meâ re familiari ; quæ multo mihi minor eſt quam habere dignus ſim. Atque utinam ne tanta quidem eſſet quanta eſt ; uti potiùs amici mei viverint, quam ego teſtamentis eorum locupletior eſſem !

Ego fugax, Criſpe Salluſti ? Furori tribuni plebis ceſſi ; utilius duxi quamvis fortunam unus experiri, quam univerſo populo romano civilis eſſem diſſenſionis cauſſa : qui, poſtea quam ille ſuum annum in rep. perbacchatus eſt, omniaque quæ commoverat pace & otio reſederunt, hoc ordine revocante atque ipſâ rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, ſi cum omni reliquâ vitâ conferatur, animo quidem meo ſuperet, quum univerſi vos populuſque romanus frequens adventu meo gratulatus eſt. Tanti me, fugacem, mercenarium patronum, hi æſtimaverunt ! Neque, Hercule, mirum eſt, ſi ego ſem-

per juſtas omnium amicitias æſtimavi. Non enim uni privatim ancillatus ſum, neque me addixi; ſed, quantum quiſque reipublicæ ſtuduit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus. Ego nihil plus volui valere quam pacem; multi privatorum audacias nutriverunt: ego nihil timui niſi leges; multi arma ſua timeri voluerunt: ego nunquam volui quidquam poſſe, niſi pro vobis; multi ex vobis, potentiâ freti, in vos viribus ſuis abuſi ſunt. Itaque non eſt mirum, ſi nullius amicitiâ uſus ſum qui non perpetuo reipublicæ amicus fuit; neque me pœnitet, ſi aut petenti Vatinio reò patrocinium pollicitus ſum, aut Sextii inſolentiam repreſſi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæſaris favi: hæ laudes enim egregii civis & unicæ ſunt. Quæ ſi tu mihi, uti vitia, objicis; temeritas tua reprehenditur, non mea vitia culpabuntur.

Plura dicerem, ſi apud alios mihi eſſet dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum teſtimonia adſunt, quid opus eſt verbis? Nunc, ad te uti revertar, Salluſti, patremque tuum prætercam; qui ſi nunquam in vitâ ſuâ peccavit, tamen majorem injuriam reipublicæ facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. Neque, tu ſi qua in pueritiâ peccaſti, exſequar; ne parentem tuum videar accuſare, qui eo tempore ſummam tui poteſtatem habuit. Sed qualem adoleſcentiam egeris; hac enim demonſtratâ, facilè intelligetur quam petulanti pueritiâ tam impudicus & procax adoleveris. Poſtea quam immenſæ gulæ impudiciſſimi corporis quæſtus ſufficere non

potuit, & ætas tua jam, ad ea patienda quæ alteri facere collibuiſſet, exoleverat; cupiditatibus infinitis efferabaris, uti, quæ ipſe corpori tuo turpia non duxiſſes, in aliis experireris. Ita non eſt facile reputare, P. C. utrum inhoneſtioribus corporis partibus rem quæſierit, an amiſerit. Domum paternam, vivo patre, turpiſſimè venalem habuit, vendidit. Et cui dubium poteſt eſſe, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede geſſerit omnia? Neque pudet à me eum quærere, quis in P. Craſſi domo habitet; quum ipſe reſpondere non queat, quis in ipſius habitet paternâ domo.

At, Hercule, lapſus ætatis tirocinio, poſtea ſe correxit? Non ita eſt: ſed abiit in ſolatium ſacrilegii Nigidiani; bis judicis ad ſubſellia attractus, extremâ fortunâ ſtetit; & ita diſceſſit, uti non hic innocens eſſe, ſed judices pejeraſſe exiſtimarentur. Primum honorem in quæſturâ adeptus, hunc locum & ordinem deſpectum reddidit, cujus aditus ſibi quoque, ſordidiſſimo homini, patuiſſet. Itaque timens ne facinora ejus clam vos eſſent, quum omnibus matribus familias opprobrio eſſet, confeſſus eſt, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora veſtra. Vixeris uti libet, Salluſti; egeris quæ volueris; ſatis ſit unum te tuorum ſcelerum conſcium eſſe: noli nobis languorem & ſoporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuendâ pudicitiâ uxorum noſtrarum; ſed ita experrecti non ſumus, ut à te cavere poſſimus: audacia tua vincit ſtudia noſtra. Ecquod hunc movere poſſit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palàm, vobis audientibus, adulterium confiteri?

Quod ſi nihil pro me tibi reſpondere voluiſſem; ſed illud cenſorium elogium Appii Claudii & Lucii Piſonis, integerrimorum virorum, quo uſus eſt quiſque eorum, pro lege palàm univerſis recitarem: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non poſſit? Neque poſt illum delectum Senatûs te unquam vidimus: niſi forte in ea te caſtra conjeciſti, quo omnis ſentina reipublicæ confluxerat. At idem Salluſtius, qui in pace ne ſenator quidem manſerat, poſtea quam reſpublica armis oppreſſa eſt, & idem victores qui exſules reduxit, in ſenatum poſt quæſturam reductus eſt. Quem honorem ita geſſit, uti nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emtor fuerit. Ita igitur egit, uti nihil non æquum ac verum duxerit, quod ipſi facere collibuiſſet: neque aliter vexavit ac debuit, ſi quis prædæ loco accepiſſet magiſtratum. Peractâ quæſturâ, poſtea quam magna pignora eis dederat cum quibus ſimilitudine vitæ ſe conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis exemplar erat Salluſtius, quo tamquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum exceſſerat: quidquid impudicorum cillonum, parricidarum, ſacrilegorum, debitorum fuit in urbe; municipiis, coloniis, Italiâ totâ, ſicut in fretis, ſubſederant, nominis perditi ac notiſſimi, nullâ in parte caſtris apti, niſi licentiâ vitiorum & cupiditate rerum novarum. At poſtea quam prætor factus eſt, modeſtè ſe geſſit & abſtinenter? Nonne ita provinciam vaſtavit, uti nihil neque paſſi ſint neque exſpectarent gravius ſocii noſtri in bello, quam experti ſunt in pace,

pace, hoc Africam interiorem obtinente? Unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum transjici aut in naves contrudi: tantum, inquam, P. C. exhausit quantum voluit; ne caussam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur.

Quod si quippiam eorum falsum est, hîc palam refelle: unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repentè, tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris? Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem; quum tu veteris villæ dominus sis, cujus paulo ante fuerat Cæsar? Modo, inquam, patrimonio non comeso, sed devorato, quibus rationibus repentè factus es tam affluens & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis ac par tui?

At, Hercule, egregia facta majorum tuorum te extollunt; quorum sive tu similis es, sive illi tui, nihil ad omnium scelus ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem & bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere: is demum malè dicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu, omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es & civilis belli memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quam quod te incolumem

in hoc ordine videamus ? Deſine bonos petulantiſſimâ confeſtari linguâ ; deſine morbo procacitatis iſto uti ; deſine unumquemque moribus tuis æſtimare : his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere.

Finem dicendi faciam P. C. Sæpe enim vidi graviùs offendere animos auditorùm, eos qui aliena flagitia apertè dixerunt, quam eos qui commiſerunt. Mihi quidem ratio habenda eſt, non quid Salluſtius merito debeat audire ; ſed ut ea dicam, ſi qua ego honeſtè effari poſſum.

INDEX RERUM.

C. catilinarium bellum deſignat ; J. jugurthinum ; numerus, alterutrius hiſtoriæ caput.

INDEX VERBORUM.

B

C

P

S

FINIS.

CATALOGUS

Præcipuarum CRISPI SALLUSTII *Editionum.*

1471. Parisiis. *Udalr. Gering.* Recognitus à *Philippo Beroaldo.*
1472. in-4. *ibid.*
1491. Venetiis. *Phil. Pracius.* Ex recognitione *Pomponii Læti*, cum commentariis *Laurentii Vallæ*, & *Jo. Chrysostomi Soldi.* in-folio.
1504. Parisiis. Ab *Ascensio* explanatus. *infolio.*
1508. Parisiis. *Petit.* ab *Ascensio.* in-4. Characteribus gothicis.
1536. Parisiis. *Colinæus.* Cum fragmentis & additionibus. *in*-8.
1549. Coloniæ. Cum notis *Melanchtonis*, & *Jac. Bonon.* in-8.
1554. Parisiis. *Rob. Stephanus.* Emendatus, fragmentis & variis lectionibus illustratus. *in*-8
1564. Basileæ. *Henricus Petrus.* Cum commentariis diversorum. *in-folio.*
1572. Lovanii. Cum notis *Cypr. à Popma* in-12.
1573. Antuerpiæ. Cum fragmentis ; ex editione *Lud. Carrionis.* in-8.
1576. Florentiæ. *Juntæ.* E. Ms. mediceo recensitus à *Petro Victorio.* in-8.
1580. Antuerpiæ. *Plantinus.* Cum scholiis *Lud. Carrionis* & aliorum, & notis *Jani Douzæ* ad fragmenta.

1594. Lugd. Bat. *Raphelingius*. Cum notis *Ciacconii*. in-8.

1607. Francofurti. Cum notis diverſorum; ex recognitione *Jani Gruteri*. in-8.

1634. Lugd. Bat. Cum vitâ à *Chryſoſtomo Soldo* & *Pomp. Læto*; monitis, Ciceronis Catilinariis orationibus, & hiſtoricorum veterum fragmentis ab *Auſonio Popma* collectis *in*-12..

1649. Lugd. Bat. Cum variorum & *Ant. Thyſii* obſervationibus. *in*-8.

1659. Lugd. Bat. *Hackius*. Cum ſelectis variorum obſervationibus, ex recenſione *Thyſii*. in-8.

1665. Lugd. Bat. Cum notis variorum, ex editione *J. F. Gronovii*. in-8.

1674 .Pariſiis. *Danielis Criſpini*. In uſum Delphini. *in*-4.

1710. Cantabrigiæ. *Crownfield*. Ex editione *Joſ. Waſſe*; cum ampliſſimis multorum notis. *in*-4.

1742. Amſtelodami. *Changuion*. Operâ *Sigeberti Havercampi*. in-4. 2. vol.

1744. Pariſiis. Operâ *Steph. And. Philippe*. in-12.

1761. Pariſiis. *Typis* J. BARBOU, in-12.

1772. Madriti. *Joach. Ibarra*. Cum interpretatione hiſp. quam dicunt Ser. Inf. D. Gabrielis; & cum notis eruditiſſimis. Edit. ab omni parte elegantiſſima, fig. exquiſitis ornata. *in-folio*.

1774. Pariſiis. *Typis* J. BARBOU. Nova editio expurgata. *in*-12.

Literæ quibus impreſſus eſt hic auctor à P. S. FOURNIER juniore inciſæ ſunt.